

ISSN 2708-5929 (онлайн)
ISSN 2708-5910

**МИР ЗАКОНА
№ 3-4 (227-228)**

**THE WORLD
OF THE LAW
№ 3-4 (227-228)**

Актобе, 2021

ISSN 2708-5929 (онлайн)
ISSN 2708-5910

МИР ЗАКОНА
№ 3-4 (227-228)

THE WORLD OF THE LAW

№ 3-4 (227-228)

Актобе, 2021

Юридический научно-практический журнал
Издается с 01.06.1999 г.
Периодичность: 1 раз в 2 месяца
Свидетельство об учетной регистрации СМИ
№ 544-Ж от 13.01.1999г.
ISSN 2708-5929 (онлайн)
ISSN 2708-5910

Главный и научный редактор:
кандидат юридических наук
Сулейманова Г. Ж.

Редакционная коллегия:

Ахпанов А. Н. — доктор юридических наук, профессор
(г. Нур-Султан, РК)
Акимжанов Т. К. — доктор юридических наук, профессор
(г. Алматы, РК)
Токубаев З. С. — доктор юридических наук, профессор (г. Караганда, РК)
Таранова Т. С. — доктор юридических наук, профессор
(г. Минск, РБ)
Татарян В. Г. — доктор юридических наук, профессор
(г. Москва, РФ)
Биекенов Н. А. — доктор юридических наук, доцент
(г. Костанай, РК)
Мищенко Е. В. — доктор юридических наук, доцент
(г. Оренбург, РФ)
Бекишева С. Д. — доктор юридических наук, доцент
(г. Нур-Султан, РК)
Волков К. А. — кандидат юридических наук, доцент
(г. Хабаровск, РФ)
Шебалин А. В. — кандидат юридических наук, доцент
(г. Барнаул, РФ)
Серикбаева К. А. — кандидат экономических наук, доцент
(г. Алматы, РК)
Кайбжанов М. Ж. — доктор философии (PhD), кандидат юридических наук
(г. Актөбе, РК)
Максименко Е. И. — кандидат педагогических наук
(г. Оренбург, РФ)
Сагиева Г. К. — кандидат юридических наук (г. Актөбе, РК)

Ответственный и технический секретарь:

Байкунакова Г. А. — магистр юридических наук.

Зандерлік ғылыми-тәжірибелік журнал
1999ж.01.06 бастап шығарылуда
Шығу мерзімділігі: 2 айда 1 рет
БАҚ-тың есептік тіркеу туралы куәлігі
1999ж.13.01. № 544-Ж
ISSN 2708-5929 (онлайн)
ISSN 2708-5910

Бас және ғылыми редактор:
заң ғылымдарының кандидаты
Г. Ж. Сулейманова

Редакциялық алқа:

А. Н. Ахпанов — заң ғылымдарының докторы, профессор
(ҚР, Нұр-Сұлтан қ.)
Т. К. Акимжанов — заң ғылымдарының докторы, профессор
(ҚР, Алматы қ.)
З. С. Токубаев — заң ғылымдарының докторы, профессор (ҚР, Қарағанды қ.)
Т. С. Таранова — заң ғылымдарының докторы, профессор
(БР, Минск қ.)
В. Г. Татарян — заң ғылымдарының докторы, профессор
(РФ, Мәскеу қ.)
Н. А. Биекенов — заң ғылымдарының докторы, доцент
(ҚР, Қостанай қ.)
Е. В. Мищенко — заң ғылымдарының докторы, доцент
(РФ, Орынбор қ.)
С. Д. Бекишева — заң ғылымдарының докторы, доцент
(ҚР, Нұр-Сұлтан қ.)
К. А. Волков — заң ғылымдарының кандидаты, доцент
(РФ, Хабаровск қ.)
А. В. Шебалин — заң ғылымдарының кандидаты, доцент
(РФ, Барнаул қ.)
К. А. Серикбаева — экономика ғылымдарының кандидаты, доцент
(ҚР, Алматы қ.)
М. Ж. Кайбжанов — философия докторы (PhD), заң ғылымдарының кандидаты
(ҚР, Ақтөбе қ.)
Е. И. Максименко — педагогика ғылымдарының кандидаты
(РФ, Орынбор қ.)
Г. К. Сагиева — заң ғылымдарының кандидаты (ҚР, Ақтөбе қ.)

Жауапты және техникалық хатшы:

Г. А. Байкунакова — заң ғылымдарының магистрі.

The juridical scientific-practical journal
Published since 01.06.1999.
Periodicity: 1 time in 2 months
Certificate of accounting registration of the media
№ 544-Ж of 13.01.1999
ISSN 2708-5929 (online)
ISSN 2708-5910

Chief and scientific Editor:
Candidate of Legal Science
Suleimanova G. Zh.

Editorial board:

Ahpanov A. N. — Doctor of Law, Professor
(Nur-Sultan, Kazakhstan)
Akimzhanov T.K. — Doctor of Law, Professor
(Almaty, Kazakhstan)
Tokubaev Z. S. — Doctor of Law, Professor (Karaganda, Kazakhstan)
Taranova T. S. — Doctor of Law, Professor
(Minsk, Belarus)
Tataryan V. G. — Doctor of Law, Professor
(Moscow, Russia)
Biekenov N. A. — Doctor of Law, Associate Professor
(Kostanay, Kazakhstan)
Mishchenko E. V. — Doctor of Law, Associate Professor
(Orenburg, Russia)
Bekisheva S. D. — Doctor of Law, Associate Professor
(Nur-Sultan, Kazakhstan)
Volkov K.A. Candidate of Legal Sciences, Associate Professor
(Khabarovsk, Russia)
Shebalin A. V. — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor
(Barnaul, Russia)
Serikbayeva K. A. — Candidate of Economic Sciences, Associate Professor (Almaty, Kazakhstan)
Kaibzhanov M. Zh. — Doctor of Philosophy (PhD), Candidate of Legal Sciences
(Aktobe, Kazakhstan)
Maksimenko E. I. — Candidate of Pedagogical Sciences
(Orenburg, Russia)
Sagieva G. K. — Candidate of Legal Science (Aktobe, Kazakhstan)

Executive and technical Secretary:

Baykunakova G. A. — master of juridical sciences.

Алпысов Н. С. — начальник Центра исследования проблем в сфере защиты общественных интересов МНИИ Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, старший советник юстиции

Алпысов Н. С. — Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары Академиясының ҒҒЗИ Қоғамдық мүдделерді қорғау саласындағы проблемаларды зерттеу орталығының бастығы, аға әділет кеңесшісі

Alpysov N. S. — head of the Center for research of problems in the field of protection of public interests of the Moscow research Institute of the Academy of law enforcement agencies under the General prosecutor's office of the Republic of Kazakhstan, senior counselor of justice

УДК 347.963, 349.2

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЗАЩИТЫ ТРУДОВЫХ ПРАВ ГРАЖДАН

АЗАМАТТАРДЫҢ ЕҢБЕК ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

TOPICAL ISSUES OF PROTECTING THE LABOR RIGHTS OF CITIZENS

Ключевые слова: трудовые права, защита трудовых прав, механизм защиты трудовых прав, профессиональные союзы, органы государственного контроля за исполнением трудового законодательства, государственные инспекции труда, органы прокуратуры.

Түйінді сөздер: еңбек құқықтары, еңбек құқықтарын қорғау, еңбек құқықтарын қорғау тетігі, кәсіптік одақтар, еңбек заңнамасының орындалуын мемлекеттік бақылау органдары, мемлекеттік еңбек инспекциялары, прокуратура органдары.

Keywords: labor rights, protection of labor rights, mechanism for protection of labor rights, trade unions, state control bodies over the implementation of labor legislation, state labor inspections, prosecutor's offices.

Трудовые отношения являются важной частью социально-экономической жизни общества и без установления порядка в сфере трудовых отношений невозможно дальнейшее развитие экономики страны, повышение благосостояния населения.

Конституцией Республики Казахстан установлен ряд важнейших трудовых прав граждан и основы их защиты — гарантировано право каждого на свободу труда, свободный выбор рода деятельности и профессии, а также на условия труда, отвечающие требованиям безопасности и гигиены, на вознаграждение за труд без какой-либо дискриминации, а также на социальную защиту от безработицы¹.

В этой связи, защита трудовых прав граждан является приоритетным направлением деятельности не только территориальных инспекций по труду, но и

органов прокуратуры, так как именно нарушения в этой области могут быть катализатором социальной напряженности.

Данный вопрос соприкасается как с государственными, так и общественными интересами. Ослабленное внимание прокуроров в данном направлении может привести к отсутствию возможностей своевременно выявить бездействие уполномоченных лиц и принять соответствующие меры.

Учитывая актуальность вопроса, Межведомственным научно-исследовательским институтом Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре РК в 2020 году проведено научное исследование на тему «Проблемы осуществления прокурорского надзора за соблюдением трудовых прав граждан в Республике Казахстан в негосударственном секторе».

Спектр проблем, связанных с нарушением трудового законодательства, достаточно широк, однако в исследовании рассмотрены три основных его направления:

1. Масштабное явление хронической невыплаты заработной платы.

Справочно: по состоянию на 31 декабря 2020 года по стране у 1184 предприятий имелась задолженность на сумму свыше 4,2 млрд. тенге перед 31 тыс. работниками (forbes.kz).

2. Скрытая дискриминация при реализации трудовых прав граждан.

Справочно: в 2019 году по поручению Главы государства органами прокуратуры организована проверка 95 предприятий, привлекающих иностранную рабочую силу, из них на 25 предприятиях установлено 474 фактов диспропорции по оплате и условиям труда.

3. Производственный травматизм и нарушения правил охраны труда и техники безопасности.

Справочно: за последние 10 лет ежегодно от 2 до 3 тыс. работников получают травмы и увечья при несчастных случаях, связанных с трудовой деятельностью, из них в среднем 250 со смертельным исходом, а также от 1 до 2 млрд. тенге составляют материальные последствия.

На сегодня, в условиях пандемии (COVID-19) указанные выше проблемы еще более обострились в связи с вводимыми в стране карантинными мерами.

Вследствие ограничений приостановили работу 430 тыс. предпринимателей, отправлены в отпуск без содержания 1,6 млн. человек. Граждане начали массово жаловаться на незаконные увольнения и невыплату заработной платы². Более того, произошло массовое заражение медицинских работников коронавирусом, вследствие необеспеченности или неприменения средств индивидуальной и коллективной защиты³.

В ходе исследования установлено, что существующий государственно-правовой механизм регулирования трудовых отношений не в полной мере обеспечивает защиту трудовых прав граждан.

Составной частью данного механизма являются государственные органы, наделенные соответствующими полномочиями, — прокуратура, Министерство труда и социальной защиты Республики Казахстан, государственные инспекции труда при местных исполнительных органах и т. д.

Исследование правоприменительной практики показывает, что одной из главных причин такого положения стало законодательное ограничение пределов прокурорского надзора.

Новым Законом «О прокуратуре» (далее — Закон)⁴ и другими правовыми актами исключены имевшиеся отдельные инструменты реализации надзорных функций.

Так, первостепенной задачей органов прокуратуры является защита и восстановление прав и свобод человека и гражданина, законных интересов юридических лиц, общества и государства (ст. 6 Закона).

Предполагается, что органы прокуратуры при наличии реальных угроз защищаемым интересам государства и правам гражданина в рамках определенной им законом компетенции обязаны предпринимать адекватные сложившейся ситуации меры, позволяющие непосредственно и действенно влиять на состояние законности в соответствующей сфере.

Вместе с тем, в соответствии со статьей 3 Закона, прокуратура не вправе вмешиваться в деятельность субъектов предпринимательства, организаций и государственных органов, назначать проверки их деятельности, запрашивать информацию либо документы по основаниям, не предусмотренным Законом.

Обращения граждан по вопросам нарушения трудовых прав не являются основанием для назначения и проведения проверки, также не допускается запрашивать сведения о задолженности зарплаты у предприятий.

В свою очередь, действия сотрудников полиции и судей в отношении работодателя, проводимые также по заявлению работника в рамках уголовного дела или судебного разбирательства, не относятся к проверке их деятельности.

При этом в случае прекращения уголовного дела по реабилитирующим основаниям либо отказе в удовлетворении иска это не считается незаконным вмешательством в деятельность предприятия.

В настоящее время органы прокуратуры более 75 % обращений граждан перенаправляют контролирующим органам в сфере труда, по остальным даются разъяснения, происходит снижение уровня доверия граждан.

В свою очередь государственная инспекция труда в настоящее время также не способна принять какие-либо меры по обращениям, связанным с невыплатой заработной платы, так как Указом Президента Республики Казахстан от 26 декабря 2019 года № 229⁵ введен мораторий (3 года) на проведение проверок и профилактического контроля.

Обращаясь в прокуратуру, люди надеются найти более короткий и эффективный путь решения своих проблем, потому что механизм судебной защиты длительный (так, максимальные сроки судебного процесса составляют 135 дней, исполнения — еще 63 дня) и дорогой для граждан (услуги юриста, транспортные и иные расходы). Вместе с тем, обращение в прокуратуру не связано с материальными затратами.

Исполнительская надпись нотариуса также не решает данную проблему, так как совершается только по бесспорным задолженностям.

Все это свидетельствует о том, что работа органов прокуратуры может значительно компенсировать существующие недостатки механизмов защиты прав и свобод граждан, так как прокуратура является востребованной у населения.

Анализ деятельности уполномоченных органов (государственная инспекция труда и др.) показал, что ими не в полной мере обеспечивается защита трудовых прав граждан. Основными причинами являются недостаточная численность и квалификация госинспекторов труда, недостатки в действующем риск-ориентированном подходе в планировании проверок, введение с 1 января 2020 года по 1 января 2023 года моратория на проведение проверок и профилактического контроля и надзора с посещением субъектов малого предпринимательства и другие.

Нельзя не отметить не свойственную практике зарубежных стран иерархическую подчиненность уполномоченных органов.

Международный опыт показывает, что в таких странах Европы как Германия, Франция, Великобритания, Италия, Финляндия, Нидерланды и Норвегия функциональные обязанности инспекции труда организованы, как одна система в Министерстве труда.

В США управление по охране труда является ведомством Министерства труда, которое занимается вопросами охраны труда и профилактики профзаболеваний.

В Канаде инспектора труда подотчетны Канадскому центру по вопросам гигиены и безопасности труда.

В свою очередь, в Казахстане подчинённость инспекции труда местным исполнительным органам, в критерии оценки деятельности которых входит стабильная обстановка в регионе в сфере трудовых отношений, вынуждает их манипулировать статистическими данными путем их укрытия, в целях мнимого благополучия.

Так, в 2018 и 2019 годах в Карагандинской области зарегистрировали 405 фактов получения травм на производстве, 58 человек погибли. В суд направили всего лишь семь дел.

При этом прокуроры выявили 196 укрытых фактов тяжёлых травм на предприятиях за последние пять лет, в результате которых 158 работников стали инвалидами.

Анализ судебно-следственной практики уголовных дел показал, что уголовно-правовые меры (часть 3 ст. 152 УК⁶) не способны обеспечить неотвратимость наказания правонарушителя за нарушение трудовых прав граждан, т. е. являются неэффективными (из 479 зарегистрированных в 2015-2019 годы уголовных дел по данной статье нет ни одного осужденного лица).

Установлены причины, препятствующие объективному уголовному преследованию за невыплату заработной платы (несовершенство диспозиции статьи, отсутствие негативных последствий для виновных лиц, неверная правоприменительная практика), и условия для незаконного вмешательства в деятельность субъектов предпринимательства (из 479 зарегистрированных за последние 5 лет

уголовных дел 379 прекращены по реабилитирующим основаниям), что создает коррупционные риски.

Статистика за последние 5 лет свидетельствует, что при поступивших в суды более 20 тыс. исковых заявлений о взыскании заработной платы, по части 3 статьи 152 УК (невыплата заработной платы) возбуждено всего лишь 479 уголовных дел, из которых 379 прекращены по реабилитирующим основаниям.

Указанное свидетельствует о ненадлежащей праворазъяснительной работе уполномоченных государственных органов. Граждане не осведомлены об уголовно-правовых способах защиты трудовых прав, возможностях обращения в органы внутренних дел с заявлением о привлечении работодателя к уголовной ответственности за невыплату заработной платы.

Также со стороны государственных уполномоченных органов практически отсутствует профилактика в вопросах предупреждения нарушений в сфере труда, о чем свидетельствует из года в год повторяющиеся правонарушения.

Анализ статданных по административным правонарушениям показал, что ежегодно в Казахстане в среднем рассматривается от 3 до 5 тыс. дел в сфере нарушения трудовых прав граждан.

При этом, как показало исследование, привлечение работодателя к административной ответственности не решает проблему работника по восстановлению его нарушенных прав (получение денежных средств). Госорганом заявителю дается положительный ответ о принятии мер по его обращению, при этом вопрос о взыскании задолженности по зарплате остается не решенным. Отсюда многочисленные повторные обращения.

Изучение гражданских и административных дел данной категории позволило установить ряд проблемных вопросов:

- сложность установления таких нарушений, как допуск к работе без заключения трудового договора, нарушений требований по оплате труда, не предоставление отпуска, незаконное превышение нормы рабочего времени и иных нарушений трудового законодательства, связанных с уровнем скрытой безработицы;
- большое количество предпринимателей используют двойной учет бухгалтерии, в этих условиях граждане сознательно идут на нарушение своих трудовых прав ввиду безвыходного положения, вследствие отсутствия свободных рабочих мест, соответствующих их квалификации;
- несоразмерность штрафных санкций по сравнению с уголовным наказанием (административная ответственность за невыплату заработной платы по части 1 статьи 87 КоАП, где размер наказания в виде штрафа за повторное административное правонарушение не отличается от уголовного наказания (200 МРП), что не соответствует степени общественной опасности);
- отсутствие законодательного определения понятия «дискриминация в сфере труда», что вызывает ряд трудностей и проблемных вопросов.

Как показало исследование, утративший силу Закон «О Прокуратуре»⁷ до 2017 года давал прокурору достаточный спектр инструментов — от разъяснительных бесед в трудовых коллективах и организациях, до дачи предостережений и

внесения предписаний. Наиболее действенным механизмом в этой работе являлось внесение прокурорами обязательных для исполнения предписаний в адрес работодателей. В случае их неисполнения прокурор мог вынести постановление о принудительном исполнении.

Прокуратура мерами прокурорского реагирования не только добивалась устранения нарушений прав и свобод человека и гражданина, но и в рамках закона свойственными прокуратуре методами воздействовала на органы контроля, имеющие специальные полномочия для их охраны и защиты, с целью активизации деятельности уполномоченных (заинтересованных) государственных органов в этом направлении и исключения фактов незаконного бездействия.

Ежегодно защищая интересы сотен тысяч граждан, прокуроры существенно разгружали судебную систему, действуя более оперативно и, что не менее важно, граждане не тратили время, средства и т. д.

Обладая достаточными надзорными полномочиями, прокуроры защищали права десятков тысяч граждан на безопасные условия труда.

Результаты исследования обсуждены 27 ноября 2020 года на международном круглом столе с участием представителей Генеральной прокуратуры и прокуратур областей, Комитета труда, социальной защиты и миграции, территориальных государственных инспекций труда, а также отечественных и зарубежных ученых.

В целях совершенствования прокурорского надзора по защите трудовых прав граждан рекомендовано усилить полномочия органов прокуратуры в сфере защиты трудовых прав граждан путем наделения их дополнительными полномочиями (внесение предписаний, истребование информации и материалов и др.).

Данные выводы исследования подтверждаются результатами проведенного анкетирования среди сотрудников прокуратуры с использованием метода «Дельфи».

Кроме того, авторским коллективом выработаны ряд предложений и рекомендаций, в том числе законодательного характера, направленных на повышение уровня защиты трудовых прав граждан в Республике Казахстан.

Все предложения и рекомендации направлены в Генеральную прокуратуру и уполномоченный орган в сфере труда для использования в работе и принятия мер.

---

¹ Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года // Информационная система «Әділет».

² Казахстанцы массово жалуются на работодателей // https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/kazhstantsyi-massovo-jaluyutsya-na-rabotodateley-418228.

³ Массовое заражение медиков в больнице Алматы // <https://informburo.kz/novosti/bekshin-ozvuchil-promezhutochnye-itogi-rassledovaniya-massovogo-zarazheniya-vrachey-v-cgkb-almaty.html>.

⁴ Закон «О Прокуратуре» от 30 июня 2017 года // Информационная система «Әділет».

⁵ Указ Президента Республики Казахстан «О введении моратория на проведение проверок и профилактического контроля и надзора с посещением в Республике Казахстан» от 26 декабря 2019 года № 229 // Информационная система «Әділет».

-
- ⁶ Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года // Информационная система «Әділет».
- ⁷ Закон «О Прокуратуре» от 21 декабря 1995 года (утратил силу) // Информационная система «Әділет».

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются актуальные вопросы защиты трудовых прав граждан на современном этапе, структура механизма защиты трудовых прав граждан, элементами которого являются соответствующие государственные органы, прокуратура, профессиональные союзы, а также применяемые ими нормативные правовые акты. Дана оценка эффективности данного механизма, в результате чего сделан вывод о том, что на сегодняшний день права работников недостаточно защищены по сравнению с правами работодателей. Это подтверждается количеством обращений в государственные органы по вопросам труда, количеством административных и уголовных дел, материалами СМИ. На основе анализа трудового законодательства и деятельности государственных органов в сфере трудовых отношений выработаны рекомендации по совершенствованию механизма защиты трудовых прав граждан.

ТҮЙІН

Мақалада қазіргі кезеңде азаматтардың еңбек құқықтарын қорғаудың өзекті мәселелері қарастырылады, азаматтардың еңбек құқықтарын қорғау тетігінің құрылымы қарастырылады, оның элементтері тиісті мемлекеттік органдар, прокуратура, кәсіптік одақтар, сондай-ақ олар қолданатын нормативтік құқықтық актілер болып табылады. Осы тетіктің тиімділігіне баға берілді, соның нәтижесінде бүгінгі күні жұмыс берушілердің құқықтарымен салыстырғанда қызметкерлердің құқықтары жеткілікті қорғалмағаны туралы қорытынды жасалды. Бұл мемлекеттік органдарға еңбек мәселелері бойынша өтініштер санымен, әкімшілік және қылмыстық істер санымен, БАҚ материалдарымен расталады. Еңбек заңнамасы мен мемлекеттік органдардың еңбек қатынастары саласындағы қызметін талдау негізінде азаматтардың еңбек құқықтарын қорғау тетігін жетілдіру бойынша ұсынымдар әзірленді.

ANNOTATION

The article deals with the current issues of protecting the labor rights of citizens at the present stage, examines the structure of the mechanism for protecting the labor rights of citizens, the elements of which are the relevant state bodies, the prosecutor's office, trade unions, as well as the regulatory legal acts applied by them. An assessment of the effectiveness of this mechanism is given, as a result of which it is concluded that today

the rights of employees are not sufficiently protected in comparison with the rights of employers. This is confirmed by the number of appeals to state bodies on labor issues, the number of administrative and criminal cases, and media materials. Based on the analysis of labor legislation and the activities of state bodies in the field of labor relations, recommendations were developed to improve the mechanism for protecting the labor rights of citizens.

Жармаганбетова К. Т. — Баишев Университетінің «Құқық және жалпы білім беру пәндері» кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі

Жармаганбетова К. Т. — старший преподаватель кафедры «Права и общеобразовательных дисциплин» Баишев Университет, магистр юридических наук

Zharmaganbetova K. T. — senior lecturer of the department of «Law and General Education» of Baishev University, master of law

УДК 343.2

КІСІ ӨЛТІРУДІҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТТАМАСЫ
УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА УБИЙСТВА
CRIMINAL AND LEGAL CHARACTERISTICS OF MURDER

Түйінді сөздер: кісі өлтіру, қылмыс, ұғым, белгі, адам өмірі, қылмыс құрамы.

Ключевые слова: убийство, преступление, понятие, признак, жизнь человека, состав преступления.

Keywords: murder, crime, concept, sign, human life, composition of the crime.

Қылмыстық-құқықтық мағынада «кісі өлтіру» ұғымы «адамның өмірі және өлімі» ұғымдарымен тығыз байланысты. Биологиялық тұрғыдан алғанда, адам өмірі үздіксіз метаболизмнен, тамақтанудан және секрециядан тұрады. Осы функциялардың тоқтатылуымен бірге өмір де тоқтайды. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес әркімнің өмір сүруге құқығы бар¹.

Адам өмірін мемлекет заңнама арқылы, атап айтқанда Қылмыстық жолмен қорғайды. Қылмыстық заңнама адамның өмірін шынымен қорғауы үшін өмірдің уақыт шегін анықтау қажет. Оның аяқталу сәтіне келетін болсақ, әдебиетте бұл туралы айтарлықтай келіспеушіліктер жоқ және көптеген авторлар адам өмірінің аяқталу сәтін биологиялық өлім деп аталатын сәтпен анықтайды, яғни, орталық жүйке жүйесінің қайтымсыз өлімі, жүрек соғысы және тыныс алуды тоқтату кезіндегі жағдай.

Жоғарыда аталған белгілердің барлығы анықталғаннан кейін 30 минуттан кейін адам ағзасының биологиялық өлімінің басталуы сөзсіз деп саналады. Биологиялық өлім адам ағзасының табиғи және еріксіз қартаюы нәтижесінде пайда болады. Дегенмен жоғарыда аталған барлық белгілер кез-келген аурудың салдарынан болатын патологиялық өлімді жоққа шығара алмайды. Бірақ адам өмірін

қылмыстық-құқықтық қорғаудың уақытша шекараларын белгілеу үшін оның басталу сәтін, яғни адамды қоғамның толық мүшесі деп санауға болатын сәтті анықтау қажет.

Адам өмірінің шекараларының осы анықтамасына сүйене отырып, біз осы шекаралардағы басқа адамның өміріне кез-келген заңсыз қол сұғушылық кісі өлтіру болып табылады деген қорытынды жасауға болады. Кісі өлтіру ұғымына неғұрлым нақты және толық анықтама беру үшін кісі өлтірудің мәнін ашатын маңызды белгілерді анықтау қажет. Бірақ алдымен өмір мен өлім ұғымдарының мазмұнын білу керек, өйткені кісі өлтіру өмірден айыру мен өлімге тікелей байланысты.

Құқықтық әдебиеттерде өмірдің басталу сәті туралы мәселе бойынша әртүрлі көзқарастар айтылады. Көптеген ғалымдар физиологиялық босанудың басталуы осындай сәт деп танылуы керек деп санайды. Сонымен, И. Н. Загородников былай деп жазады: «физиологиялық босанудың басталуы адам өмірінің шартты бастауы деп танылуы керек. Бұл сәт ұрықтың жеткілікті пісіп-жетілгендігін, жатырдан тыс өмір үшін барлық қажетті қасиеттерді көрсетеді, бұл босанудың басталуымен — объективті деректермен дәлелденеді»².

А. А. Пионтовский, С. В. Бородин, М. К. Анианц және басқалары өз еңбектерінде дәл осындай көзқарасты ұстанады. Бұл ұстанымның дұрыстығын бірнеше себептер бойынша жоққа шығаруға болады:

Біріншіден, тәуелсіз тыныс алу процесі басталғанға дейін біз баланың тәуелсіз өмір сүруге қабілетті екенін айта алмаймыз. Бұл туралы ол өздігінен дем ала бастағанда және өкпесі ауаға толғанда ғана толық сеніммен айтуға болады.

Екіншіден, босану кезінде де ұрықтың ана денесімен байланысы тоқтамайды. Кіндік арқылы ол ұрықты оттегімен және қоректік заттармен қамтамасыз етеді, сонымен қатар қанынан көмірқышқыл газын алады. Демек, ұрық толығымен анаға байланысты.

Үшіншіден, бұл көзқарасты жақтаушылар босанудың басталуы, демек, өмірдің басталуы деп санайтын нақты сәтті анықтамайды. Медицинада босану процесі күрделі физиологиялық акт бойынша қарастырылады, ол жатырдың тұрақты жиырылуының пайда болуынан басталады — жиырылу. Бірақ толғақтың пайда болуын өмірдің бастауы деп санау қате болар еді, өйткені бұл кезде ұрық әдетте ананың денесінде болады.

Өлім дегеніміз – жүректің тоқтауы, үлкен артерияларда пульсацияның жоғалуы, тыныс алудың тоқтауы және жүйке жүйесінің қызметін жоғалту кезінде ағзаның қайтымсыз өлімі. Бірақ өлімнің басталуын тек жүрек қызметі мен тыныс алуды тоқтатумен байланыстыру дұрыс болмас еді. Ғылым өлімнің процесс екенін анықтады. Ол бірден келмейді. Кенеттен қайтыс болса да, дененің жасушалары мен тіндері бірден және бір уақытта өлмейді. Олардың кейбіреулері баяу өледі, басқалары тезірек өледі. Бәрінен бұрын ми қыртысы жұмысын тоқтатады. Қалыпты температура жағдайында жүрек қызметі мен тыныс алуды тоқтатқаннан

кейін ми қыртысының өмір сүре алатын мерзімі өте аз, тек 5-7 минут. Оның соңында ми қыртысында, сондай-ақ орталық жүйке жүйесінде қайтымсыз өзгерістер орын алады, бұл сөзсіз өлімнің басталуын көрсетеді.

Осылайша, қан айналымы мен тыныс алудың тоқтауы, мидағы қайтымсыз өзгерістердің дамуы арасында аз уақыт өтеді. Бұл клиникалық өлім деп аталады. Бұл уақытта метаболизм жалғасуда және денені жүрек соғысы мен тыныс алу арқылы қалпына келтіруге болады. Егер бұл мүмкін болмаса, онда биологиялық өлім пайда болады — тіндер мен жасушалардың толық және қайтымсыз ыдырауы орын алады.

С. В. Бородин өз жұмысында М. И. Авдеевтің көзқарасын келтіреді, ол тыныс алуды және жүрек соғуын тоқтатқаннан кейін 30 минуттан кейін биологиялық өлімнің басталуын сөзсіз деп санайды³. Бұл ұстаным өте сенімді. Бұл медицина ғылымының заманауи жетістіктерін де, адам ағзасының жеке ерекшеліктерін де ескеруге мүмкіндік береді.

Өмір мен өлім ұғымының мазмұнын анықтағаннан кейін сіз қылмыстық құқық теориясымен ерекшеленетін кісі өлтіру белгілеріне тоқтала аласыз.

Кісі өлтірудің алғашқы белгісі-өлімнің зорлық-зомбылық сипаты, бұл жәбірленушінің өлімі оған мәжбүрлеп әсер ету арқылы жасалады.

Өлтірудің екінші белгісі – заңсыздық. Бұл жерде кісі өлтіру Қазақстан Республикасының ҚК Ерекше бөлігінде көзделген іс-әрекет ретінде заң бойынша қудаланатынын білдіреді. Дәл осы негізде біз кісі өлтіруді заңды түрде айырудан шектей аламыз. Бұл ретте өмірден заңды түрде айыру деп қажетті қорғаныс жағдайында, сондай-ақ өлім үкімін орындау кезінде өлім келтіру жағдайларын түсіну керек.

Кісі өлтірудің үшінші белгісі — кісі өлтіру әрқашан Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлігінде қарастырылған, басқа адамның өміріне қол сұғатын және оған өлім әкелетін кінәлі әрекет. Осы негізде кісі өлтіру кездейсоқ өлімнен өзгеше. Кісі өлтіру әрқашан басқа адамның өмірін заңсыз айырудан көрінеді (өзін-өзі өлтіру немесе оған көмектеспеу). Басқа адамның кісі өлтіруі туралы өтініш (мысалы, адамның төзбейтін физикалық азабын сезінетін үмітсіз науқас) бұл қылмыс үшін жауапкершілікті жоққа шығармайды. Кездейсоқ өлім болған жағдайда, біз адам өзінің іс-әрекеті өлімге әкеледі деп ойламаған және болжанбаған оқиғамен айналысамыз.

Кісі өлтірудің төртінші белгісі – басқа адамның өмірін айыру .

Сонымен, «кісі өлтіру» деп басқа адамға құқыққа қарсы қасақана өлім келтіру танылады және ол үшін алты жылдан он бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады.

Бірақ құқықтық әдебиеттерде кісі өлтіруге басқаша анықтама беру әрекеттері бар. Сонымен, М. Д. Шаргородский кісі өлтіруді тек «басқа адамның өмірін қасақана» айыру деп анықтады⁴. Ол абайсызда өмірден айыруды «кісі өлтіру» деп атауға болмайды, бұл терминді тек қасақана жасалған әрекеттерге қатысты қолданған жөн деп санайды. Бұл көзқарасты ғалымдар растамады.

Н. И. Загородников былай деп жазды: «өлтіру етістігі кез-келген зорлық-зомбылық үшін жиі қолданылады, бұл қылмыстық, зиянды, абайсыз және тіпті кездейсоқ өлімге әкеледі»⁵. Ол абайсызда өлтіруді кісі өлтіру емес, басқа қылмыс деп тану қоғамдық қауіпті азайту және абайсызда кісі өлтіруді теріс бағалау әрекеті ретінде қабылдануы мүмкін деп атап өтті.

Сонымен қатар, бұл анықтаманың кемшілігі-онда кісі өлтіру белгісінің «заңсыздық» ретінде болмауы, онсыз кісі өлтіруді заңды түрде айыру жағдайынан ажыратуға болмайды. Н. И. Загородников жоғарыда келтірілген кісі өлтіру анықтамасына: «...өлім қылмыстық жауапкершілікке негіз болған кезде» қосқан. Бұл ұстанымды С. В. Бородин сынға алды, ол «кісі өлтіру кезіндегі қылмыстық жауаптылықтың негізі кісі өлтіруден басқа нәрсе екенін айтты. Сондықтан кісі өлтіру ұғымының анықтамасына маңызды түсінік беру екіталай, бұл кісі өлтіру кезінде қылмыстық жауаптылықтың негізі кісі өлтіру екенін көрсетеді»⁶.

Кісі өлтірудің қоғамдық қауіптілігі осы ауыр қылмыстың нәтижесінде адамның конституциялық құқығы – өмір сүру құқығы, оның азаматтығына, ұлттық және нәсілдік тегіне, шығу тегі мен жасына, әлеуметтік шығу тегіне, кәсібіне, денсаулығына, біліміне, ақыл-ойына қарамастан бұзылады. Адам өмірі – бұл туғаннан бастап бәріне тиесілі ең маңызды, табиғи әлеуметтік құндылық. Кісі өлтіру – адамға қарсы ең ауыр қылмыс. Қылмыстық кодекстің 99-бабы кісі өлтіру басқа адамға заңсыз қасақана өлім әкелу екенін анықтайды.

Кісі өлтіру нысаны – адамның өмірі. Адам өмірі – бұл адамның табиғатта және өз қоғамында өмір сүруіне мүмкіндік беретін биологиялық және әлеуметтік факторлардың жиынтығы.

Дәл осы шабуыл объектісі кісі өлтірудің ерекше әлеуметтік қауіптілігін көрсетеді. Жәбірленушінің қайтыс болуы келтірілген зиянды жою мүмкіндігін жоққа шығарады, бұл өмірден айыру фактісімен шектелмейді. Адам өлтіру жәбірленушінің отбасы мүшелерімен, туыстарымен, таныстарымен және т.б. бар әлеуметтік байланыстарының бұзылуына әкеп соғады.

Қылмыстық-құқықтық мағынада өмір адам дүниеге келген және әлі өлмеген кезде болады. Әлі туылмаған немесе өлмеген адамның өмірін айыру мүмкін емес. Медицинада ұрықтану әйел жұмыртқасының еркек жыныс жасушасымен бірге өмірінің басталуымен байланысты, яғни, тұжырымдама сәті. Адам өмірінің басталу сәті физиологиялық босанудың басталуы деп саналуы керек. Адам өлімінің басталу сәті – биологиялық өлім. 2009 жылғы 18 қыркүйектегі «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасы Кодексінің 140-бабы, биологиялық өлім деп өмірлік маңызды функциялары жойылған организмнің тіршілік әрекетінің тоқтауын түсіну керек⁷. Биологиялық өлімнен айырмашылығы, «клиникалық өлім» ұғымы бар, ол жүректің тоқтап қалуымен сипатталады қазіргі заманғы медицинаның дамуы, Сіз басқа адамның жүрегін трансплантациялауды айтпағанда, оны тоқтатқаннан кейін бірнеше сағаттан кейін жүректі жандандыруға болады. Мұндай жағдайларда өмірді реанимациялық шаралар арқылы қалпына келтіруге болады ми қыртысы жүрек ұстамасынан кейін 4-7 минут ішінде өледі және адамды қайта тірілту мүмкін емес, яғни мидың қайтымсыз өлімі

орын алады. ҚР көрсетілген Заңына сәйкес бас миының біржола семуі — бұл үлкен ми жарты шарын, діңін, көпірін, орта ми мен мишықты қоса алғанда, мидың бүкіл затының семуімен қатар жүретін, бас миы жүйке жасушаларының интегралдық функциясының толық жоғалуы.

Кейіннен жүрек жұмысы қалпына келтірілетін адамға клиникалық өлім келтіру кісі өлтіруге оқталу ретінде сараланады (ҚК-нің 24-бабы 3-бөлігі және 99-бабы). Өз кезегінде, кісі өлтіру клиникалық өлім жағдайындағы адамның өміріне қол сұғушылық деп танылуы мүмкін.

2009 жылғы 18 қыркүйектегі «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» ҚР кодексінің 119-тармағына сәйкес, эвтаназия — науқастың өзінің өлімін жеделдету туралы өтінішін қандай да бір іс-әрекеттермен немесе құралдармен, оның ішінде дәрілік немесе өзге де құралдарды енгізу, сондай-ақ аурудың қолайсыз нәтижесі болған жағдайда оның өмірін қолдау жөніндегі жасанды шараларды тоқтату арқылы қанағаттандыру⁸.

Қазақстандық заңнама бойынша эвтаназияға жол берілмейді және ол кісі өлтірумен теңестіріледі. Айта кету керек, қылмыстық заң кез-келген адамның өмірін бірдей қорғайды, сондықтан кейбір жағдайларда жәбірленушінің жеке басы, әсіресе кісі өлтірудің білікті түрлері үшін маңызды (ҚР ҚК 99-бабының 2-бөлігінің 2-тармағы). Белгілі бір жағдайларда біліктілікке жәбірленушінің жеке басы ғана емес, оның қылмыс алдындағы әрекеті де әсер етеді. Мысалы, жан күйзелісі жағдайында адам өлтіру (ҚК 101-бабы), қажетті қорғаныс шегінен шығу кезінде және қылмыс жасаған адамды ұстау үшін қажетті шараларды асыра пайдалану кезінде адам өлтіру (ҚК 102, 103-баптары).

Объективті жағынан кісі өлтіру іс-әрекет арқылы да, әрекетсіздік арқылы да жасалуы мүмкін. Адамның өмірінен айыру физикалық (жарақат, тұншығу, улану және т.б.) және жәбірленушіге психикалық әсер ету (қорқыту, қорқыту, жалған ақпарат және т.б.) түрінде көрінуі мүмкін. Кісі өлтірудің барлық түрлері жәбірленушіні өмірден айыру арқылы көрінеді (материалдық құрам).

Кісі өлтірудің объективті жағын қарау оны сипаттайтын белгілерді анықтаудан басталуы керек. Қазақстан Республикасының ҚК-нің 99-бабында көзделген қылмыс құрамы өзінің құрылымы бойынша материалдық болып табылатындықтан, объективті жағы үш міндетті белгімен сипатталатын болады:

- қоғамға қауіпті әрекет;
- қоғамға қауіпті салдары;
- әлеуметтік қауіпті әрекет пен әлеуметтік қауіпті салдар арасындағы себептік байланыс.

Объективті жақтың алғашқы белгісі — бұл іс-әрекет түрінде де, әрекетсіздік түрінде де көрінетін әлеуметтік қауіпті әрекет.

Әрекет — бұл сыртқы әлемде өзгеріс тудыратын механикалық қозғалыстарда көрінетін адамның қылмыстық мінез-құлқының белсенді түрі. Көбінесе кісі өлтіру басқа адамның өмірлік маңызды мүшелерінің функцияларын немесе анатомиялық тұтастығын бұзуға бағытталған әрекет арқылы жасалады.

Адамның әрекеті басқа адамға тікелей және тікелей өлімге әкеліп қана қоймайды, сонымен қатар басқа адамның өліміне әкелетін қозғалысқа әкелуі мүмкін.

Мұндай әрекеттер қылмыскер кез келген құралдарды немесе құралдарды қолданбай, денесінің бұлшықет күшін (мысалы, қолдарымен жұлдыруды) қолдана отырып, жәбірленушіге өлім әкелген кезде жасалуы мүмкін.

Кінәлінің әрекеті бұлшық ет күшін қолдану арқылы жүзеге асырылуы мүмкін, бірақ осы күшті күшейту және кісі өлтіруді емдеу үшін белгілі бір құралдарды қолдану арқылы(мысалы, жәбірленушіні пышақпен ұру) жасалуы мүмкін.

Әрі қарай, кінәлінің әрекеті жәбірленушіге басқа күштер жіберу арқылы көрсетілуі мүмкін. Бұлшық ет күші шамалы болуы мүмкін, бірақ ол өлімге әкелетін басқа бұлшық ет күшін бағыттай алады (мысалы, атыс қаруын өлтіру). Мұндай жағдайларда адамның бұлшық ет күші жәбірленушіге өлім әкелетін басқа күшке серпін береді.

Ақыр соңында, кісі өлтіру әрекеттері психикалық белсенділік түрінде болуы мүмкін және әртүрлі болуы мүмкін.

Біріншіден, бұл жәбірленушіге тікелей психикалық әсер етеді, бұл негізінен жүрек және тамыр жүйесі аурулары бар адамдарды ауыр ауру мен өлімге әкелуі мүмкін. Сонымен қатар, қатты қорқыныш жүректің тоқтап қалуына немесе өлімге әкелуі мүмкін. Мұндай жағдайларда кінәлінің бұлшық ет күші де, басқа адамның бұлшық ет тұнбасы да қолданылмайды.

Психикалық әсерге кәмілетке толмаған басқа адамды немесе оның іс-әрекеттерінің сипатын түсінуге және оларды басқаруға қабілетсіз адамды өлтіруге деген құлшыныс кіруі керек. Мұндай жағдайлар осындай жолмен қылмыс жасаған және жасаған субъект үшін жауапкершілікке әкелетін орташа себеп деп аталады.

Қасақана кісі өлтіру тек әрекет ету арқылы ғана емес, әрекетсіздік арқылы да жасалуы мүмкін. Қылмыстық әрекетсіздік пассивті мінез-құлықтың бір түрі болып табылады және адамның кез келген қозғалыстардан бас тартуымен және оның күші физикалық тыныштықта болуымен ерекшеленеді. Демек, кісі өлтіру кезіндегі әрекетсіздік деп кінәлінің белгілі бір әрекеттерді жасаудан ерікті, саналы түрде бас тартуы, яғни кінәлінің қызметінен басқа орын алатын оқиғалардың дамуына араласпау, нәтижесінде қалаған немесе рұқсат етілген өлім деп түсіну керек. Әрекетсіздік жағдайында белгілі бір адамның қандай жағдайларға байланысты осы әрекеттерді жүзеге асыратындығына байланысты мән-жайлармен бірге белгілеу сөзсіз талап етіледі. Сонымен қатар, белгілі бір жолмен әрекет ету міндеті тек заң ережелері мен заң актілерінен ғана емес, сонымен бірге «адамдар арасындағы табиғи қарым-қатынастардан» туындауы мүмкін. Н. И. Загородников «ананы баласын тамақтандыруға міндеттейтін арнайы заң жоқ, алайда анасы жаңа туған баланы әрекетсіздік арқылы өлтірген кезде (нәрестені тамақтан айыру) оның осы әрекетсіздік үшін жауапқа тартылатынына күмән жоқ» деп жазады⁹.

Жоғарыда айтылғандай, Қазақстан Республикасы ҚК-нің 99-бабында көзделген қылмыс құрамы құрылымы бойынша материалдық болып табылады, сондықтан қылмыстың объективті жағының міндетті белгісі қоғамдық — қауіпті салдардың басталуы болып табылады.

Қылмыстық нәтиже — бұл қылмыстық әрекеттен немесе әрекетсіздіктен қол сұғу объектісіне келтірілген зиян. Бұл жағдайда жәбірленушіге өлімнің басталуы болады.

Сонымен, кісі өлтірудің объективті жағының тағы бір белгісі-кінәлінің әрекеті мен жәбірленушінің қайтыс болуы арасындағы себептік байланыс.

Қылмыстық құқық ғылымы себептілік категориясының философиясына қарамастан, себептік байланыс туралы нақты түсінік қалыптастырған жоқ. Сондықтан қылмыстық құқық теориясы себеп-салдарлық байланыс мәселесін шешуге философия жасаған ұстанымдарды негіз етеді. Себеп философиямен объективті, яғни адамның санасына тәуелсіз генеративті (себеп) және пайда болатын (әсер ететін) құбылыс арасындағы байланыс ретінде анықталады. Қылмыстық-құқықтық саладағы осы анықтаманың ерекшелігі себеп ретінде тек әлеуметтік қауіпті әрекет, ал тергеу ретінде тек әлеуметтік қауіпті нәтиже қарастырылады. Себеп-салдарлық байланыстың болуын кінәлінің әрекеті сөзсіз адамның өліміне әкеп соқтырған жағдайда ғана тануға болады, оның басты себебі. Сонымен қатар, қылмыс құрамы үшін кінәлінің тиісті әрекетті жасағаннан кейін жәбірленушінің қайтыс болуы қаншалықты маңызды емес. Кісі өлтіру қылмыскердің қылмыстық әрекетті дереу жасағаннан кейін (мысалы, басынан атылғаннан кейін) және ол айтарлықтай уақыттан кейін пайда болған кезде (мысалы, улармен улану) болады¹⁰.

Себептік байланыс мәселесін дұрыс шешудің қажетті шарты — бұл адамның іс-әрекеті мен қылмыстық нәтиженің басталуы. Зиянды салдардың пайда болуымен себептік байланыста зиянды нәтиже басталғанға дейін болған әрекет ғана болуы мүмкін. Әрине, белгілі бір факт болғаннан кейін жасалған әрекет осы салдарға себеп бола алмайды немесе себеп бола алмайды.

Қылмыстық құқық теориясы қылмыстың объективті жағын сипаттауға қылмыстың уақыты, орны, жағдайы және әдісі сияқты белгілерді де қамтиды. Жоғарыда аталған барлық белгілердің ішінен іс-әрекетті Қылмыстық кодекстің 99-бабы бойынша саралау үшін субъективті тараптың белгісі ретінде әрекет ету әдісін белгілеу маңызды.

Кісі өлтірудің субъективті жағы кінәнің қасақана түрімен сипатталады. Адам басқа адамның өліміне әкелетін әрекетті жасайтынын түсінеді, оның салдарының мүмкіндігін немесе сөзсіз болуын шынымен болжайды және оның басталуын — тікелей ниетті қалайды, ал егер ол өлімнің басталуына саналы түрде жол берсе немесе осындай салдардың басталуына немқұрайлы қараса — жанама ниет. ҚР ҚК бойынша абайсызда басқа адамға өлім келтіру кісі өлтіруге жатпайды, бірақ өмірге қарсы өзге қылмыстарға жатады.

Кісі өлтіру, сонымен қатар, өлім кінәлі адамның іс-әрекетінің түпкі мақсаты болған жағдайда ғана емес, сонымен бірге мақсат кісі өлтіру құрамынан тыс болған кезде де тікелей ниетпен жасалады. Мысалы, қылмыстың кездейсоқ куәгерін өлтіру (мақсат — әшкерелеуден аулақ болу) немесе қылмыскерге ақша беруден бас тартқан кассирді өлтіру (мақсат — ақшаны иемдену). Бұл жағдайда ниеттің ерікті сәті ретінде тілек бар.

Тікелей және жанама ниетпен жасалуы мүмкін қылмыстың ҚК-нің 99-бабында қарастырылған аяқталған қылмыстан айырмашылығы, субъективті жағынан қасақана кісі өлтіруге әрекет тек тікелей ниетпен сипатталады, егер кінәлі қасақана іс-әрекеттер жасаған кезде олардың әлеуметтік қауіпті сипатын білсе, жәбірленушіні өлтіру үшін әрекет жасаса, оның басталуын алдын ала болжап, оны қаласа, бірақ оған тәуелсіз жағдайларға байланысты өлім болған жоқ. Осыған байланысты кінәлінің жәбірленушіге өлім келтіру пиғылымен әрекет еткенін, дәл осындай нәтиже болғанын қалағанын, адам өлімінің басталуына қандай мән-жайлар кедергі келтіргенін және олар кінәлінің еркіне байланысты болғанын анықтау және анықтау қажет.

Кісі өлтіруді саралау үшін ниеттің қалыптасу сәті де маңызды емес. Алдын ала ойластырылған ниетпен өлтіру (қасақана) қылмыстық құқық аса ауыр түрі ретінде қарастырылмайды. Қоғамдық қауіптілік дәрежесі көбінесе мотивке, мақсатқа, кісі өлтіру әдісіне және заң анықтайтын басқа жағдайларға байланысты болады. Кеңестік кезеңнің барлық қылмыстық кодекстері де осындай ұстанымда болды.

Өлтірудің субъективті жағын сипаттау үшін мотив пен Мақсат сияқты белгілер үлкен маңызға ие. Кісі өлтіру кезіндегі кінәлінің іс-әрекетінің себептері мен мақсаттары әртүрлі болуы мүмкін және әрекеттің біліктілігіне әсер етуі мүмкін немесе жаза тағайындау кезінде ескеріледі (мысалы, бұзақылық немесе пайдакүнемдік ниетпен өлтіру және т.б.).

Кісі өлтіру субъектісі (ҚК 99-бабы) 14 жасқа толған, ақыл-есі дұрыс жеке тұлға болуы мүмкін, бұл ретте адам туған күні емес, келесі тәуліктен бастап белгілі бір жасқа жеткен болып есептеледі. Егер нақты туған күнді анықтау мүмкін болмаса, онда сот-медициналық сараптама туған жылын белгілейді, ал туған күнді аталған жылдың соңғы күні деп санау керек. Бұл жас шегін белгілеу жалпы ережеден ерекшелік болып табылады, оған сәйкес 16 жастан кіші емес адамдар қылмыстық жауапкершілікке тартылады. Білікті кісі өлтіргені үшін қылмыстық жауаптылықтың төмендеу жасы, бұл қылмыстың жоғары әлеуметтік қауіпке ие болуымен және ауыр қылмыстар тізіміне енуімен байланысты емес сияқты. Заң шығарушы бұл қылмыс осы жастағы әр жасөспірімге түсінікті және түсінікті болатын қоғамдық қауіп-қатер болып табылады. Кісі өлтіру айқын және оңай танылатын қауіпке ие. Оны жасаған кезде кінәлі өзі бар жақсылыққа қол сұғады, сондықтан оның жеке тәжірибесінде оның мәні неде, зияны неде және оны жасау нәтижесінде салдары қандай болуы мүмкін екенін білуге мүмкіндік бар.

Заң шығарушы 14 жасында жасөспірімнің жоғарыда аталған жағдайларды білуге мүмкіндік беретін жеке тұлғаның көзқарастарының, моральдық және моральдық негіздерінің бастапқы қалыптасуы бар екенін ескереді. Сондықтан кісі өлтіргені үшін қылмыстық жауапкершіліктің төмен жасын белгілеу толығымен негізделген.

Тұтастай алғанда, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде кісі өлтірудің саралау белгілерінің жүйесі түбегейлі сипатқа ие. Кісі өлтірудің жекелеген түрлерін ажырату үшін ҚР Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы

«адам өмірі мен денсаулығына қарсы кейбір қылмыстарды саралау туралы» нормативтік қаулысы маңызды мәнге ие¹¹.

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (2019.23.03. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029.
- 2 *Загородников Н. И.* Преступления против жизни. — М., 1991.
- 3 *Бородин С. В.* Ответственность за убийство. — М., 1994.
- 4 *Шаргородский М. Д.* Преступления против жизни и здоровья. — М., 1998.
- 5 *Загородников Н. И.* Көрсет. еңбек.
- 6 *Бородин С. В.* Көрсет. еңбек
- 7 Қазақстан Республикасында азаматтардың денсаулығын сақтау туралы Қазақстан Республикасының Заңы (Жоба) (2005 ж. 1 маусым) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30013714.
- 8 Бұл да сонда.
- 9 *Рогов И. И.* Қылмыстық құқық. Ерекше бөлігі. — Алматы: Жеті жарғы, 2003.
- 10 Нормативное постановление Верховного суда Республики Казахстан от 11 мая 2007 года № 1 «О квалификации некоторых преступлений против жизни и здоровья человека» // Казахстанская правда. 2007. 31 мая.
- 11 *Кабурнеев Э. В.* Ауырлататын жағдайлармен жасалған кісі өлтірулердің саралануы мен біліктілігінің ерекшеліктері // Құқықтық әлем. — 2003. — № 2. Б. 312.

ТҮЙІН

Бұл мақалада адамның және оның өмірінің заңмен қорғалатын басқа құндылықтардан басымдығы туралы айтылады және кісі өлтірудің қылмыстық-құқықтық сипаттамасы қарастырылады. Өлтірудің субъективті жағы сипатталған, онда мотив пен мақсат сияқты белгілер үлкен мәнге ие.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассказывается о приоритете человека и его жизни над другими охраняемыми законом ценностями и рассматривается уголовно-правовой характер убийства. Проводится описание субъективной стороны убийства, где большое значение имеют такие признаки, как мотив и цель.

ANNOTATION

This article describes the priority of a person and his life over other legally protected values and examines the criminal-legal nature of murder. The description of the subjective side of the murder is carried out, where such signs as motive and purpose are of great importance.

Куставлетов Х. М. — доцент кафедры правовых дисциплин Западно-Казхстанского университета имени М. Утемисова, кандидат юридических наук

Куставлетов Х. М. — М. Өтемисов атындағы Батыс Қазақстан университетінің «Құқықтық пәндер» кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты

Kustavletov Kh.M. — Associate Professor of the Department of Legal Disciplines of the West Kazakhstan University named after M. Utemisov, Candidate of Legal Sciences

УДК 340.1

**ПРАВОВОЙ НИГИЛИЗМ: НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПРЕОДОЛЕНИЯ
ҚҰҚЫҚТЫҚ НИГИЛИЗМ: ЖЕҢУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ
LEGAL NIHILISM: SOME OVERCOMING ISSUES**

Ключевые слова: право, государство, правовой нигилизм, законодательство, правовая пропаганда, правовое образование.

Түйінді сөздер: құқық, мемлекет, құқықтық нигилизм, заңнама, құқықтық насихат, құқықтық білім.

Keywords: law, state, legal nihilism, legislation, legal propaganda, legal education.

Современное общество не в полной мере осознает негативное влияние нигилизма на процессы модернизации и движения к совершенству. Исключение всего нового, как одно из проявлений нигилизма, тормозит весь процесс эволюции человечества. Особую роль при этом играет, так называемый, правовой нигилизм.

Актуальность вопросов преодоления правового нигилизма кроется в масштабах, глубине и способности этого явления воздействовать на общество и вносить свои коррективы в те или иные жизненные процессы. В первую очередь, это касается соблюдения правового баланса и обеспечения соблюдения прав человека.

Правовой нигилизм по своей сути содержит в себе, прежде всего, субъективные предпосылки. В свою очередь, сам человек и становится источником отторжения правового образования. В силу множества причин тяга к правовому просвещению появляется при возникновении определенных условий. К примеру, возникновение гражданско-правового спора заставляет человека искать решение этого спора в правовых актах. Но, к сожалению, в большинстве случаев человек прибегает к помощи специалистов. Специфика некоторых споров действительно относится к компетенции юристов и простому человеку целесообразно обратиться к ним. В свою очередь, специалист обязан дать полную правовую информацию по делу с проведением консультации.

«В современных условиях развития государства и права, склонных к глобализации, встает вопрос правового нигилизма: есть ли место для него в современном гражданском обществе. Правовой нигилизм — явление негативное, представляющее собой одну из форм правосознания и социального поведения личности или группы. Правовой нигилизм характеризуется отрицательным (скептическим)

отношением к закону и ценностям права и выражается в пренебрежении, сознательном игнорировании правовых предписаний на практике или в повседневной жизни. Таким образом, правовой нигилизм находится в рамках психического отражения субъектом права государственно-правовой действительности в виде образов, моделей и обобщенных понятий»¹.

Вопросы преодоления правового нигилизма лежат в плоскости государственно-правового регулирования. Правовое просвещение, повышение правовой культуры общества, пропаганда юридических знаний — это основные направления политики страны в целях построения правового государства.

Принятие ряда важных нормативных документов, способных в полной мере обеспечить население правовой информацией и вести полномасштабную правовую пропаганду, это необходимое условие реализации государственной правовой политики.

Правовому просвещению со стороны государства уделяется достаточно внимания, действующее законодательство позволяет оперативно влиять и устранять пробелы и упущения при ведении политики правового всеобуча.

В настоящее время Министерством юстиции Республики Казахстан разработан проект Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года (далее — Проект). Проект был доступен для обсуждения на различных электронных ресурсах.

«Проект концепции предусматривает прозрачность правовой политики, что должно повысить доверие к проводимым реформам в соответствии с концепцией "Слышащего государства". В этой связи важно развивать и формировать новые институты, обеспечивающие учет интересов всех сторон, являющихся адресатами регулирования. Применение данного принципа будет способствовать принятию наиболее оптимального решения, поможет снизить степень влияния произвольных решений в процессе осуществления правового регулирования, а также станет ключевым фактором для его успеха» — считают в Минюсте².

Раздел 7 Проекта «Правовое образование, правовая пропаганда» определяет гражданскую активность как необходимое условие существования правового государства, что, в свою очередь, неотъемлемо и обусловлено уровнем правовой культуры личности и общества.

Преодоление правового нигилизма должно исходить из повышения правовой культуры личности и общества в целом.

Правовое просвещение, а также популяризацию государственных инициатив и их эффективную реализацию необходимо осуществлять на местах с широким вовлечением гражданского сектора и созданием соответствующих условий со стороны уполномоченного органа.

Конкретные задачи государственным органам установлены исходя из сложившейся ситуации обладания населением правовых знаний. В первую очередь, это просвещение проводимой государством правовой политики. При этом механизм

реализации остается прежним, использование ресурсов средств массовой информации, пропаганда через распространение бесплатной правовой литературы и проведение мероприятий по правовой тематике.

На наш взгляд, очень важным в Проекте является повышение роли в становлении правового государства юридических вузов страны. Выпускники юридических вузов становятся основными проводниками правовой политики в государственных органах страны, и далее, основными субъектами правовой пропаганды и правового просвещения среди населения.

Правовой нигилизм проявляется не только в отторжении правовых знаний, но и в игнорировании требований правовых актов. Каждый человек, в меру своего воспитания, относится к требованиям элементарных правил поведения в обществе. Перед субъектами правовой пропаганды стоит нелегкая задача донести до людей простейшие правовые знания правил поведения в обществе, начиная со школьной скамьи. К сожалению, мы констатируем тот факт, что в настоящее время полученное юридическое образование не в полной мере дает выпускникам навыки ведения правовой пропаганды.

Модернизация юридического образования, как обязательная составная становления правового государства, должна исходить из повышения внимания кадровому составу профессорско-преподавательского контингента вузов. Учитывая возрастающую динамику общественной жизни и замену в обозримом будущем части работников в некоторых профессиях искусственным интеллектом, необходимо уделить больше внимание законодательной регламентации форм переподготовки и повышению квалификации в системе среднего и высшего профессионального образования.

Совершенствование существующей системы высшего образования видится в пересмотре подходов к образовательным программам вузов. Приоритетным должен стать подход востребованности специалистов в конкретных направлениях деятельности работодателей.

Таким образом, Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года является программным документом, определяющим приоритетные направления развития национального права, правоохранительной и судебной систем, внешнеполитической и внешнеэкономической деятельности, а также правового образования и правовой пропаганды. При этом, правовое образование и правовая пропаганда должны стать основным рычагом преодоления правового нигилизма в обществе.

---

¹ Ханукаев Ю. Э. Правовой нигилизм в условиях глобализации // Бизнес в законе. — 2015. — № 3. — С. 24-26.

² Электронный источник: <https://www.zakon.kz/5062918-kontseptsiyu-pravovoy-politiki-do-2030.html>.

АННОТАЦИЯ

Правовой нигилизм тормозит развитие правового государства. Вопросы преодоления этого явления всегда актуальны. Особая роль в преодолении нигилизма

должна отводиться государственным программным документам. В статье приводятся некоторые положения проекта Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года.

ТҮЙІН

Құқықтық нигилизм құқықтық мемлекеттің дамуына кедергі келтіреді. Бұл құбылысты жеңу мәселелері әрқашан өзекті болып табылады. Мемлекеттік бағдарламалық құжаттарға нигилизмді жеңуде ерекше рөл бөлінуі керек. Мақалада Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасы жобасының кейбір ережелері келтірілген.

ANNOTATION

Legal nihilism hinders the development of the rule of law. The issues of overcoming this phenomenon are always relevant. A special role in overcoming nihilism should be assigned to state program documents. The article provides some provisions of the draft Concept of legal policy of the Republic of Kazakhstan until 2030.

Мартын В. В. — студентка 3 курса кафедры «Права и общеобразовательных дисциплин» Баишев Университета

Мусаева А. Ю. — студентка 3 курса кафедры «Права и общеобразовательных дисциплин» Баишев Университета

Манарбеков А. М. — студент 3 курса кафедры «Права и общеобразовательных дисциплин» Баишев Университета

Мартын В. В. — Баишев университетінің «Құқық және жалпы білім беру пәндері» кафедрасының 3 курс студенті

Мусаева А. Ю. — Баишев университетінің «Құқық және жалпы білім беру пәндері» кафедрасының 3 курс студенті

Манарбеков А. М. — Баишев университетінің «Құқық және жалпы білім беру пәндері» кафедрасының 3 курс студенті

Martyn V. V. — 3rd year student of the Department of «Law and General Education» of Baishev University

Musaeva A. Yu. — 3rd year student of the Department of «Law and General Education» of Baishev University

Manarbekov A. M. — 3rd year student of the Department of «Law and General Education» of Baishev University

УДК 343.915

АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ ПРЕСТУПНОСТИ В ОТНОШЕНИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

**КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРҒА ҚАТЫСТЫ
ҚЫЛМЫСТЫҢ ЖАЙ-КҮЙІН ТАЛДАУ**
**ANALYSIS OF THE STATE OF CRIME
IN RELATION TO MINORS**

Ключевые слова: преступность, несовершеннолетние, уголовное правонарушение, пагубное влияние, взрослые, семья, среда обитания, сексуальное насилие.

Түйінді сөздер: қылмыс, кемелетке толмағандар, қылмыстық құқық бұзушылық, зиянды әсер, ересектер, отбасы, тіршілік ету ортасы, жыныстық зорлық-зомбылық.

Keywords: crime, minors, criminal offense, harmful influence, adults, family, habitat, sexual violence.

Преступность в отношении несовершеннолетних — совокупность преступлений, совершенных в отношении подростков, которым ко времени совершения преступлений не исполнилось восемнадцати лет.

Согласно п. 43 ст. 3 Уголовного кодекса Республики Казахстан, преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних — деяния, предусмотренные статьями 120 (изнасилование), 121 (насильственные действия сексуального характера), 122 (половое сношение или иные действия сексуального характера с лицом, не достигшим 16-летнего возраста), 123 (понуждение к половому сношению, мужеложству, лесбиянству или иным действиям сексуального характера), 124 (развращение малолетних), 134 (вовлечение несовершеннолетнего в занятие проституцией), 144 (вовлечение несовершеннолетних в изготовление продукции эротического содержания), частями второй и третьей статьи 312 (изготовление и оборот материалов или предметов с порнографическими изображениями несовершеннолетних либо их привлечение для участия в зрелищных мероприятиях порнографического характера) настоящего Кодекса, совершенные в отношении малолетних и несовершеннолетних.

Хотя статьи 120-124 УК РК входят в главу 1 «Уголовные правонарушения против личности». Остальные нормы статей — статья 132 «Вовлечение несовершеннолетнего в совершение уголовных правонарушений», статья 133 «Вовлечение несовершеннолетнего в совершение антиобщественных действий», статья 134 «Вовлечение несовершеннолетнего в занятие проституцией», статья 135 «Торговля несовершеннолетними», статья 136 «Подмена ребенка», статья 137 «Незаконная деятельность по усыновлению (удочерению)», статья 138 «Разглашение тайны усыновления (удочерения)», статья 139 «Неисполнение обязанностей по уплате средств на содержание детей, уклонение от уплаты средств на содержание нетрудоспособных родителей, нетрудоспособного супруга (супруги)», статья 140 «Неисполнение обязанностей по воспитанию несовершеннолетнего», статья 141 «Ненадлежащее исполнение обязанностей по обеспечению безопасности жизни и здоровья детей», статья 142 «Злоупотребление правами опекуна или попечителя», статья 143 «Незаконный вывоз несовершеннолетнего лица за

пределы Республики Казахстан», статья 144 «Вовлечение несовершеннолетних в изготовление продукции эротического содержания», составляют отдельную главу 2 «Уголовные правонарушения против семьи и несовершеннолетних»¹.

Тем более, что общественная опасность любого преступления, в результате которого происходит вовлечение несовершеннолетнего в совершение правонарушения заключается как в причинении вреда воспитанию несовершеннолетнему, так и в приобщении к преступной деятельности подростков, которые наиболее подвержены влиянию со стороны.

Непосредственным объектом в этом случае будет нормальное нравственное, умственное и физическое развитие несовершеннолетнего лица.

При этом любое вовлечение несовершеннолетнего в преступную деятельность представляет собой процесс общения взрослого человека с ребенком. Но этот процесс разлагает его, нарушает естественное нормальное развитие, побуждает его желания и стремления измениться посредством незаконных действий. Взрослые могут вовлекать и под действием физического или психического насилия, подкупом, обманом, другими чувствами и другими мотивами.

Согласно п. 24 Нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 11 апреля 2002 года № 6 «О судебной практике по делам об уголовных правонарушениях несовершеннолетних и о вовлечении их в совершение уголовных правонарушений и иных антиобщественных действий»: «Под вовлечением несовершеннолетнего в совершение уголовных правонарушений следует понимать целенаправленные действия вовлекающего по формированию у несовершеннолетнего желания (намерения, стремления) и готовности участвовать в совершении уголовных правонарушений. При этом действия взрослого должны носить активный характер и могут сопровождаться применением психического или физического воздействия (побои, угрозы и запугивания, подкуп, обман, возбуждения чувства мести, зависти и других низменных побуждений, уверения в безнаказанности, дача советов о месте и способе совершения или сокрытия следов уголовных правонарушений, обещание платы за совершенные действия либо оказание содействия в реализации похищенного и другие).

Органы досудебного расследования и суды обязаны указывать какие конкретные действия были совершены взрослым в целях вовлечения несовершеннолетнего в совершение уголовных правонарушений или иных антиобщественных действий.

Само по себе предложение взрослого лица совершить уголовное правонарушение, сделанное несовершеннолетнему, без оказания на него психического либо физического воздействия, нельзя расценивать как вовлечение несовершеннолетнего в совершение уголовных правонарушений².

Также в п. 25 данного Нормативного постановления говорится, что уголовные правонарушения, предусмотренные статьями 132, 133, 134 и 144 УК, считаются оконченными с момента склонения несовершеннолетнего к совершению уголовного правонарушения или иных антиобщественных действий, а также в занятие

проституцией, в изготовление продукции эротического содержания, когда под влиянием взрослого у него возник умысел на их совершение³.

Под насилием при вовлечении несовершеннолетнего в совершение уголовных правонарушений или иных антиобщественных действий, предусмотренным в части третьей статьи 132, части третьей статьи 133 и части второй статьи 134 УК, следует понимать нанесение побоев, иные насильственные действия, связанные с причинением физической боли, причинение легкого или средней тяжести вреда здоровью несовершеннолетнего. Если вовлечение несовершеннолетнего в совершение уголовных правонарушений или иных антиобщественных действий было сопряжено с причинением тяжкого вреда его здоровью или другими действиями, образующими самостоятельный состав уголовного правонарушения, содеянное надлежит квалифицировать по совокупности уголовных правонарушений (п. 26 Нормативного постановления)⁴.

Согласно данным комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК, в период с 1 января 2015 года по декабрь 2017 года в отношении несовершеннолетних зарегистрировано 8229 уголовных правонарушений. В 2015 году — 3820 случаев, в 2016 году — 2605 преступлений, по состоянию на декабрь 2017 года — 1804. А за последние три года (2018-2020 года) 6424 уголовных правонарушения, что на 21,9 % меньше. Так, за 2018 год — 2339, в 2019 году — 2323 и за 2020 год — 1762 преступления (диаграмма 1).

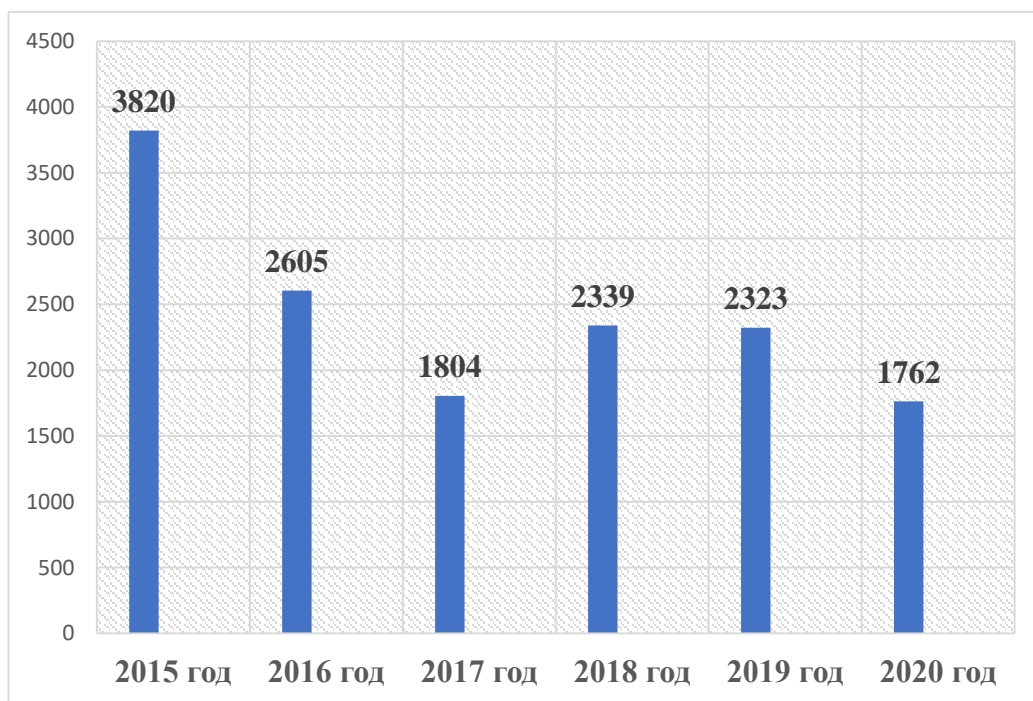
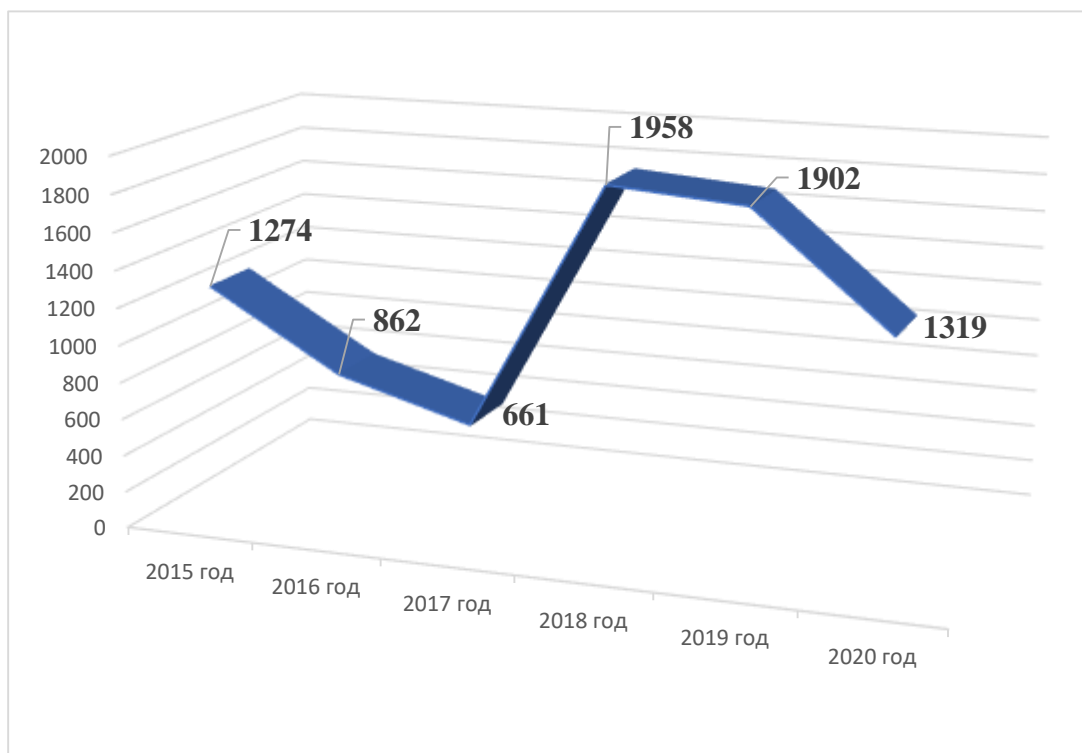

Диаграмма 1 — Количество уголовных правонарушений, совершенных в отношении несовершеннолетних

В период с 1 января 2015 года по декабрь 2017 года сексуальному насилию подверглись 2797 несовершеннолетних. В 2015 году пострадали 1274 детей, в 2016 — насчитывается 862 потерпевших несовершеннолетних по статьям 120-124 УК РК, по состоянию на декабрь 2017 года жертвами сексуального насилия стали 661 ребенок. В 2018 году их уже насчитывалось 1958 детей, в 2019 году — 1902, в 2020 году — 1319 (диаграмма 2).

При этом, комитет не располагает сведениями о физическом и сексуальном насилии со стороны членов семьи. Подобные данные не предусмотрены в статистических отчетах.

Также в период с 1 января 2015 года по декабрь 2017 года рассмотрено 6375 гражданских дел о лишении родительских прав с вынесением решений. В 2015 году — 2043 дел, в 2016 — 2289, по состоянию на декабрь 2017 года — 2043. Сведения о лишении родительских прав в результате фактов применения насилия Комитетом по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК не формируются.

Диаграмма 2 — Количество потерпевших несовершеннолетних от сексуального насилия по статьям 120-124 УК РК

В период с 1 января 2015 года по декабрь 2017 года 38 воспитанников детского дома и 16 воспитанников интернатных организаций для детей-сирот приз-

наны потерпевшими из-за нарушения их прав. В 2015 году — 19 и 9, соответственно, в 2016 году — 11 и 5, по состоянию на декабрь 2017 года — 8 и 2 потерпевших, соответственно.

Сведения о количестве заявлений, поступивших в органы внутренних дел по вопросам нарушения прав детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, также не предусмотрены в статистических отчетах.

Хотя проблема социального устройства детей-сирот, детей оставшихся без попечения родителей, страдающих заболеванием, после окончания ими специализированного учебного заведения, разрешение которых не урегулировано государством заслуживает своего особого внимания. В этом аспекте хотелось бы отметить, что отсутствует нормативно-правовой акт, регулирующий их социальное устройство (*трудоустройство, обеспечение жильем и т. д.*) после окончания ими интерната, с учетом их здоровья. Тем более, что и в отношении них совершаются преступления, также как и такие дети часто становятся участниками правонарушений.

Так, в 2015 г. 147 преступлений было совершено несовершеннолетними в состоянии алкогольного, наркотического или токсического опьянения, в 2016 г. — 123, в 2017 г. — 91, в 2018 г. — 71 и в 2019 г. — 65. Более подробно по каким видам преступлений и какое количество несовершеннолетними было совершено преступлений можно увидеть в таблице 1.

Таблица 1

Преступность несовершеннолетних по отдельным видам преступлений

	2015	2016	2017	2018	2019
Зарегистрировано преступлений, совершенных несовершеннолетними или при их соучастии, всего	2 944	3 343	3 148	2 949	2 650
из них:					
особо тяжкие	35	39	49	43	25
тяжкие	461	614	574	487	601
Удельный вес в общем числе зарегистрированных преступлений, дела о которых раскрыты	2,3	2,3	2,2	1	2,3

либо разрешены в отчетном периоде, в процентах					
Отдельные виды преступлений, совершенные несовершеннолетними и(или) при их соучастии:					
убийство или покушение на убийство	17	16	27	23	15
умышленное причинение тяжкого вреда здоровью	49	62	57	74	64
изнасилование и покушение на изнасилование	14	17	16	3	9
разбой	30	53	36	37	30
грабеж	374	484	492	419	336
кража	1 493	1 783	1741	1 568	1 385
вымогательство	98	81	56	51	26
умышленное уничтожение или повреждение имущества	6	4	5	1	4
мошенничество	101	114	119	121	131
неправомерное завладение автомобилем или иным транспортным средством без цели хищения (угон)	195	168	101	145	162
незаконное приобретение, передача, сбыт, хранение, перевозка или ношение оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств	16	24	28	17	22

хищные либо вымогательство оружия, боеприпасов, взрывчатых веществ и взрывных устройств	1	7	6	-	-
незаконный оборот наркотических средств, психотропных веществ или их аналогов, а также нарушение правил оборота наркотических средств или психотропных веществ	32	23	31	1	11

По данным официальной статистики, за последние пять лет уровень подростковой преступности в целом по республике снизился на 26,8 %. Снижение отмечается в Алматинской на 9 % (с 166 до 151), Восточно-Казахстанской на 25,8 % (с 151 до 112), Костанайской на 6,5 % (с 92 до 86) и Западно-Казахстанской областях на 10 % (с 70 до 63 фактов). Количество преступлений, совершенных в отношении несовершеннолетних за последние пять лет, снизилось в 4,5 раза. Вместе с тем, по данным МВД, в 2018 году, в сравнении с аналогичным периодом 2017 г. количество дорожно-транспортных происшествий с участием детей снизилось на 12,4 %. В целях закрепления у детей навыков безопасного поведения, а также профилактики детского дорожно-транспортного травматизма, регулярно проводятся целевые оперативно-профилактические мероприятия и акции как на республиканском, так и на региональных уровнях: «Безопасность детей на дорогах», «Внимание — дети!», «Ваш пассажир — ребенок», «Пешеход — на переход!» и др. Всего с начала текущего года проведено свыше 1,5 тысяч различных пропагандистских кампаний, акций, викторин, конкурсов⁵.

В Казахстане функционируют 19 Центров адаптации несовершеннолетних (ЦАН). В ЦАНах действуют Службы поддержки семьи, деятельность которых направлена на оказание консультационной, психологической, справочно-информационной, социально-правовой помощи воспитанникам ЦАНов. В связи с началом нового учебного года проводится оперативно-профилактическое мероприятие «Подросток».

Но все же, если отметить, то надо указать, что среди несовершеннолетних преступников в основном лица мужского пола. Как отмечает К. Е. Игошев, это объясняется, прежде всего, различием социальных связей со средой, в которой развивается личность, условий нравственного формирования личности, разницей в характере и соотношении типичных конфликтных ситуаций. Преобладание среди несовершеннолетних правонарушителей лиц мужского пола связано с психическими и психологическими особенностями пола, с исторически сложившимся

различием поведения, воспитания мальчиков и девочек, с большей активностью, предприимчивостью и другими общехарактерными свойствами мужчин. Однако в последние годы наблюдается расширение круга и количества преступлений, которые совершают девочки-подростки и девушки. Это не случайно, как не случайно и то, что увеличилось число подростков женского пола, которые занимаются проституцией, пьянствуют, ведут аморальный образ жизни, неизбежным следствием чего является преступное поведение⁶.

В основном совершают преступления живущие в городе несовершеннолетние. Уровень образования у них обычно низкий (это в основном второгодники, бросившие учебу в школах, колледжах), также наблюдается тенденция роста числа неработающих и не учащихся участников правонарушений.

Проблема трудовой занятости подростков в стране остается довольно напряженной, и прогноз в этом направлении не утешителен. В связи с этим доля неработающих и не учащихся подростков в структуре преступности несовершеннолетних будет возрастать.

В Уголовном кодексе РК за привлечение несовершеннолетних к уголовной ответственности и в случае их осуждения выделен отдельный раздел, который регулирует их правовое положение при проведении правоохранительными органами уголовного преследования.

Таким образом, приходим к заключению, что динамика преступлений, совершенных в отношении подростков, которым ко времени совершения преступлений не исполнилось восемнадцати лет, в Казахстане желает лучшего состояния. К сожалению, на сегодняшний день все еще существуют проблемы, особенно связанные с воспитанием и взаимопониманием в семье. На это указывает состояние совершенных преступлений сексуального насилия в отношении детей со стороны близких (если сравнить представленные нами данные за последние 6 лет — это более 50% от совершенных в отношении детей преступлений).

---

¹ Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 30.12.2020 г.)// <https://online.zakon.kz/>.

² О судебной практике по делам об уголовных правонарушениях несовершеннолетних и о вовлечении их в совершение уголовных правонарушений и иных антиобщественных действий: Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 11 апреля 2002 года № 6 // <http://adilet.zan.kz/rus>.

³ Пункт 25 с изменениями, внесенными нормативным постановлением Верховного Суда РК от 20.04 2018 года № 8 «О внесении изменений и дополнений в некоторые нормативные постановления Верховного Суда Республики Казахстан по уголовному и уголовно-процессуальному законодательству» // <https://online.zakon.kz/>.

⁴ О судебной практике по делам об уголовных правонарушениях несовершеннолетних и о вовлечении их в совершение уголовных правонарушений и иных антиобщественных действий: Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 11 апреля 2002 года № 6 // <http://adilet.zan.kz/rus>

⁵ <https://www.primeminister.kz/ru/news/v-kazahstane-uroven-podrostkovoi-prestupnosti-snizilsya-na-27-za-poslednie-pyat-let-mvd-rk-17074>.

⁶ Игошев К. Е. Психология преступных проявлений среди молодежи. — М., 2000. С.24.

АННОТАЦИЯ

На основании статистических данных Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Казахстана с 2015 года по 2020 год проводится анализ состояния преступности несовершеннолетних в республике. При этом отмечается, что существует еще достаточно проблем, связанных с воспитанием и взаимопониманием в семье, а также ряд других проблем.

ТҮЙІН

Қазақстан Бас прокуратурасының Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің статистикалық деректері негізінде 2015 жылдан бастап 2020 жылға дейін республикадағы кәмелетке толмағандар қылмысының жай-күйіне талдау жүргізіледі. Сонымен қатар, отбасында тәрбие мен өзара түсіністікпен байланысты проблемалар, сондай-ақ басқа да бірқатар проблемалар бар екендігі атап өтілді.

ANNOTATION

Based on the statistical data of the Committee on legal statistics and special records of the General prosecutor's office of Kazakhstan, from 2015 to 2020, an analysis of the state of juvenile delinquency in the republic is being carried out. At the same time, it is noted that there are still enough problems associated with education and mutual understanding in the family, as well as a number of other problems.

Мухидинова Г. Н. — преподаватель кафедры «Социально-гуманитарных дисциплин» Военного института Сил воздушной обороны имени дважды Героя Советского Союза Т. Я. Бегельдинова

Мухидинова Г. Н. — Екі мәрте Кеңес Одагының Батыры Т. Я. Бигелдинов атындағы Әуе қорғанысы күштері Әскери институтының «Әлеуметтік-гуманитарлық пәндер» кафедрасының оқытушысы

Mukhidinova G. N. — Lecturer of the Department of «Social and Humanitarian Disciplines» of the Military Institute of the Air Defense Forces named after twice Hero of the Soviet Union T. Ya. Begeldinov

УДК 341.48

МЕЖДУНАРОДНОЕ ГУМАНИТАРНОЕ ПРАВО В СЛУЧАЯХ ТЕРРОРИЗМА

ТЕРРОРИЗМ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҚҰҚЫҚ

INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW IN CASES OF TERRORISM

Ключевые слова: терроризм, международное гуманитарное право, конфликт, война, стратегия, договор, Интерпол, виновники.

Түйінді сөздер: терроризм, халықаралық гуманитарлық құқық, жанжал, соғыс, стратегия, келісім, Интерпол, кінәлілер

Keywords: terrorism, international humanitarian law, conflict, war, strategy, treaty, Interpol, perpetrators.

Международное гуманитарное право (МГП), которое иногда также называют правом вооруженных конфликтов, или правом войны, запрещает в период вооруженных конфликтов большинство деяний, которые были бы квалифицированы всеми как «террористические», будь они совершены в мирное время. В этом отношении МГП применимо как к регулярным вооруженным силам, так и к негосударственным вооруженным группам. В иных ситуациях террористические акты подпадают под действие других сводов законов, в частности под национальное уголовное законодательство.

Основной принцип МГП заключается в том, что лица, принимающие участие в вооруженном конфликте, должны всегда проводить различие между гражданским населением и воюющими (комбатантами), а также между гражданскими сооружениями и военными объектами. Тем самым МГП запрещает совершать умышленные или прямые нападения на гражданское население или гражданские сооружения, а также нападения неизбирательного характера. Запрещается использование «живых щитов» и взятие заложников.

Терроризм — явление социальное, сложное, простое и четкое определение, которому международное сообщество еще не выработало, хотя в целом и сложилось общее понимание в отношении основных составляющих этого явления. Прежде всего, речь идет о противозаконном насилии, как правило, с применением оружия, стремлении запугать широкие слои населения, о невинных жертвах, а применительно к террористическим актам, затрагивающим интересы более чем одного государства, присутствует и международный элемент.

В целом давая оценку терроризму, следует отметить:

- всякий терроризм — это преступление;

терроризм — идеология насилия и практика воздействия на принятие решения государственными органами, органами местного самоуправления или международными организациями путем совершения либо угрозы совершения насильственных и (или) иных преступных действий, связанных с устрашением населения и направленных на причинение ущерба личности, обществу и государству¹;

- терроризм — это применение или угроза применения насилия, как правило, направленного против жизни людей;

- терроризм — это средство достижения политических целей, которые, по мнению тех, кто к нему прибегает, не могут быть достигнуты законными средствами;

- терроризм — это стратегия, которую используют организованные группы в течение какого-либо времени, в соответствии с принятой программой;

- террористические акты часто направлены на посторонних людей, которые к предмету интереса террористов не всегда имеют непосредственное отношение или же не имеют влияния на него, террористы зачастую наносят удары, не выбирая жертв;

- терроризм используется для нагнетания страха, что само по себе позволяет достичь поставленной цели;

- терроризм — это тотальная война, где цель оправдывает любые средства;

- терроризм — это явление вненациональное и внерелигиозное.

Вопросы борьбы с терроризмом имеют особую актуальность, особенно в последнее время, когда участились случаи террористических актов в Москве, политических переворотов в Киргизии, а также других странах, находящихся в приграничных регионах с Казахстаном. Современные вызовы преступности вынуждают пересмотреть существующие подходы в решении проблем борьбы с преступностью в целом, особенно с проявлениями терроризма, религиозного экстремизма, проявляющегося в самых различных его видах: этнический, политический, исламский, буддистский, христианский, иудаистский, сатанинский и ряд других².

Противодействие терроризму является одним из приоритетных направлений в обеспечении национальной безопасности страны. Казахстан решительно осуждает терроризм во всех его формах и проявлениях и выступает за принятие коллективных усилий мирового сообщества по борьбе с этим явлением. Казахстан неу-

коснительно выполняет требования Резолюции Совета Безопасности ООН и ежегодно представляет Национальный доклад о проделанной работе в Контртеррористический Комитет ООН³.

Казахстан присоединился к международным универсальным конвенциям о борьбе с терроризмом, Список конвенций можно привести в хронологическом порядке:

- Конвенция о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности гражданской авиации (Монреаль, 23 сентября 1971 г., дата присоединения — 1994 г.);

- Протокол о борьбе с незаконными актами насилия в аэропортах, обслуживающих международную гражданскую авиацию, дополняющий Конвенцию о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности гражданской авиации (Монреаль, 23 сентября 1971 г., усовершенствованна 24 февраля 1988 г., дата присоединения — 1994 г.);

- Конвенция о борьбе с незаконным захватом воздушных судов (Гаага, 16 декабря 1970 г., дата присоединения — 1994 г.);

- Конвенция о преступлениях и некоторых других актах, совершаемых на борту воздушных судов (Токио, 14 сентября 1963 г., дата присоединения — 1994 г.);

- Конвенция о маркировке пластических взрывчатых веществ в целях их обнаружения (Монреаль, 1 марта 1991 г., дата присоединения — 1994 г.);

- Конвенция о предотвращении и наказании преступлений против лиц, пользующихся международной защитой, в том числе дипломатических агентов (Нью-Йорк, 14 декабря 1973 г., дата присоединения — 1996 г.);

- Международная Конвенция о борьбе с захватом заложников (Нью-Йорк, 18 декабря 1979 г., дата присоединения — 1996 г.);

- Международная Конвенция о борьбе с бомбовым терроризмом (Нью-Йорк, 12 января 1998 г., дата присоединения — 2002 г.);

- Международная Конвенция о борьбе финансированием терроризма (Нью-Йорк, 10 января 2000 года, дата присоединения – 2002 г.);

- Конвенция о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности морского судоходства (Рим, 10 марта 1988 г., дата присоединения — 2003 г.);

- Протокол о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности стационарных платформ, расположенных на континентальном шельфе (Рим, 10 марта 1988 г., дата присоединения — 2003 г.);

- Конвенция о физической защите ядерного материала (Вена, 3 марта 1980 г., дата присоединения — 2004 г.);

- Конвенция о борьбе с актами ядерного терроризма (Нью-Йорк, 14 сентября 2005 г., дата присоединения — 2005 г.)⁴.

Вышеперечисленные договора являются неотъемлемой частью того целого механизма, который помогает нашей республике бороться с терроризмом и сотрудничать в борьбе с этим чудовищным преступлением.

На фоне происходящих событий в Казахстане усиливается международное сотрудничество в борьбе с терроризмом, которое осуществляется в полном соответствии с нормами международного права. В соответствии с решениями Совета безопасности ООН в стране налажена система противодействия отмыванию денег и финансированию террористических организаций. Большое значение придается развитию регионального сотрудничества, представленного в настоящее время деятельностью Антитеррористического центра Содружества Независимых Государств, Региональной антитеррористической структуры Шанхайской организации сотрудничества, а также в рамках предпринимаемых мер в сфере борьбы с терроризмом и экстремизмом Организации Договора о коллективной безопасности.

Проведенный по инициативе Казахстана в июне 2002 года первый САММИТ СВМДА принял итоговый документ — Алматинский акт, в котором были обозначены важнейшие принципы противодействия терроризму. Было подчеркнуто, что борьба с терроризмом должна стать по своему характеру и уровню глобальной, всесторонней и последовательной, а не избирательной и дискриминационной.

Первостепенной задачей независимого Казахстана является правовое регулирование терроризма. Размеры и сложности проблемы терроризма и других преступлений, посягающих на мирную жизнь человечества, получивших распространение во всем мире, приобрели также особое значение в политической жизни Республики Казахстан. Казахстан стал членом Интерпола 4 ноября 1992 года⁵. В этой связи, правительство Казахстана создаёт Национальное Бюро Интерпола, а также принимает Закон «О противодействии терроризму»⁶, который затрагивает правовые аспекты борьбы правоохранительных органов с терроризмом. В рамках этой организации Комитет Национальной Безопасности (КНБ) сотрудничает со спецслужбами США, ФРГ, Франции и Великобритании в области противодействия международным террористическим организациям.

В декабре 2003 года в стране создан Антитеррористический центр для более эффективной работы всех силовых структур в борьбе с проявлениями терроризма и религиозного экстремизма, а также утверждены государственные программы «По противодействию религиозному экстремизму и терроризму в Республике Казахстан на 2013-2017 и 2018-2022 годы». В рамках реализации данных программ государственными органами принимается ряд мер, направленных на обеспечение безопасности человека, общества и государства от насильственных проявлений религиозного экстремизма и угроз терроризма⁷.

Но для нашего общества всегда оставалось проблемой понять, кто они, казахстанские террористы, и почему они вовлечены в эту идеологию. Конечно, полное исследование этого явления в открытом доступе сделать в наших условиях трудно, поэтому в наших силах лишь обзоры тех данных, которые удастся найти. К примеру, можно охарактеризовать состав террористов на основе данных Комитета правовой статистики и специальных учетов Генеральной прокуратуры РК — это только цифры, но и они могут ответить на некоторые вопросы.

Сколько же у нас в стране террористов? За последние семь лет их было зафиксировано 307 человек, из которых 258 привлечено к уголовной ответственности, а

49 освобождено от нее. Террористы составляют всего 0,071 % от общего количества осужденных преступников в стране, то есть 1 человек из 1408 — это немного. В год привлекалось к уголовной ответственности от 8 до 98 человек, а в среднем примерно 37 человек (см. табл. 1)⁸.

Возрастной состав террористов укладывается в пару возрастных диапазонов — мизерное количество несовершеннолетних и людей старше 50 лет и основная масса — в возрасте 21-29 и 30-39 лет (см. табл. 2)⁹.

Если отдельно выделить из террористов молодежь, то есть, по казахстанскому определению, людей в возрасте от 14 до 29 лет, то видно, что их общая доля составляет не менее 54 %, а на пике в 2012 году была практически 75 %¹⁰.

Это связано с двумя вещами:

Идеология экстремизма в основном действует на молодых людей с неустоявшимся мировоззрением и малым жизненным опытом.

Экстремисты зрелого и пожилого возраста обычно остаются за кулисами, отправляя на убой «пехоту» из молодежи, поэтому редко попадаются правоохранительным органам.

Тем не менее, говорить о том, что молодежь охвачена экстремизмом, нельзя — численность экстремистов слишком мала, чтобы представлять какую-то либо реальную тенденцию. К примеру, из 307 совершивших преступления учащихся было всего четверо. Так что учебные заведения пока находятся вне зоны риска — особенно после того, как там были введены должности помощников ректора по режиму. Да и если сравнить с общей преступностью, то особых отличий нет — в 2014 году количество молодежи среди совершивших преступления, связанные с терроризмом, составляет 54 %, а среди общего количества совершивших преступления — 52 %. Два процента — разница весьма невелика.

Социальный состав террористов гораздо более нагляден, чем возрастной. Как видно, 88% из них составляют безработные, а 10 % — рабочие. Остальные категории занимают чуть более 2 %. Практически не вовлечены в терроризм военнослужащие и государственные служащие — что хорошо, так как именно такие категории сообщников помогают террористам лучше скрываться, доставать оружие и распространять свое влияние. (см. табл. 3).

Образовательный состав также довольно похож на социальный состав: 77,9 % со средним и средним специальным образованием, 3,6 % — вообще без образования, 18,6 % — с высшим образованием¹¹.

Таблица 1

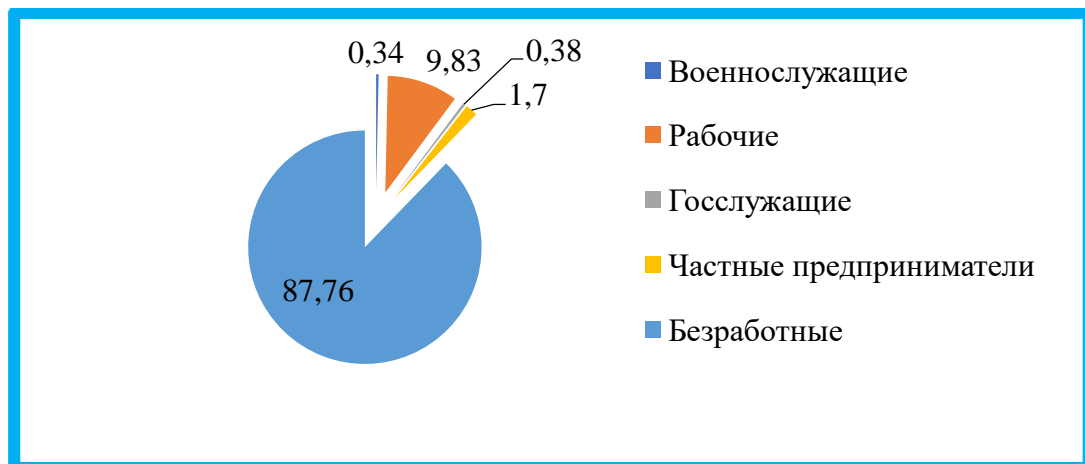
Год	За терроризм		Всего привлечено к ответственности преступников	Доля террористов %
	Всего	Привлечено к уголовной ответственности		

			уголовной ответ-ности		
2008	9	9	0	58362	0,015
2009	24	19	5	59226	0,032
2010	8	8	0	56383	0,014
2011	44	33	11	51151	0,065
2012	114	98	16	45731	0,214
2013	71	56	15	50135	0,112
2014	37	35	2	44179	0,079
Всего	307	258	49	365167	0,071

Таблица 2

Год	Несовершеннолетних				18-20 лет	21-29 лет	30-39 лет	40- 49 лет	50- 59 лет	60 лет и старше
	Всего	12- 13 лет	14- 15 лет	16- 17 лет						
2008					1	4	4			
2009					3	11	7	2	1	
2010						5	3			
2011					2	24	13	5		
2012	2			2	10	73	22	7		
2013	1			1	14	32	14	7	2	1
2014	1			1	2	17	12	5		
Всего	4			4	32	166	75	26	3	1
Доли, %	1,29	0,00	0,00	1,29	10,29	53,38	24,12	8,36	0,96	0,32

Таблица 3

Пять лет назад в течение двух месяцев в казахстанских городах Актобе и Алматы — произошли террористические акты. Часть виновников была ликвидирована спецслужбами в ходе спецопераций, другая — отбывает наказание.

Обобщая все данные, можно прийти к простому выводу — террористы в Казахстане — это молодые люди, пытавшиеся найти место в жизни и не нашедшие его, чаще всего безработные, не имеющие денег, хорошего образования и перспектив. Учтя люмпенизацию и количество безработных в стране, надо отметить, что питательная среда для терроризма есть, и она будет только расти. Основу из под террористического подполья можно выбить, только дав молодежи конкурентоспособное образование, нормальные социальные условия и работу.

¹ Закон Республики Казахстан от 13 июля 1999 года № 416-І «О противодействии терроризму (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.11.2020 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013957.

² Интернет-ресурс: https://wok.kz/diplomat/281/anti/anti_terror.

³ Там же.

⁴ Там же.

⁵ Борьба с международным терроризмом в республике Казахстан // <https://articlekz.com>.

⁶ Закон Республики Казахстан от 13 июля 1999 года № 416-І «О противодействии терроризму (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.11.2020 г.) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1013957.

⁷ Как в Казахстане наказывают за терроризм и экстремизм // <https://informburo.kz>.

⁸ Официальный сайт Генеральной прокуратуры Республики Казахстан (данные Комитета правовой статистики и специальных учетов Генеральной прокуратуры РК) // <https://www.gov.kz/memleket/entities/prokuror?lang=ru>.

⁹ Там же.

¹⁰ Там же.

¹¹ Там же.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается международное гуманитарное право в случаях терроризма. Международное гуманитарное право (МГП) называют правом вооруженных конфликтов или правом войны, запрещает в период вооруженных конфликтов большинство деяний, которые были бы квалифицированы всеми как «террористические», будь они совершены в мирное время. Тем самым МГП запрещает совершать умышленные или прямые нападения на гражданское население или гражданские сооружения, а также нападения неизбирательного характера. Запрещается использование «живых щитов» и взятие заложников.

ТҮЙІН

Мақалада терроризм жағдайындағы халықаралық гуманитарлық құқық қарастырылған. Халықаралық гуманитарлық құқық (ХГҚ) қарулы қақтығыстар құқығы немесе соғыс құқығы деп аталады, қарулы қақтығыстар кезінде бейбіт уақытта жасалса да, барлығы «террористік» деп сараланатын көптеген әрекеттерге тыйым

салады. Осылайша, ХГҚ бейбіт тұрғындарға немесе азаматтық құрылымдарға қасақана немесе тікелей шабуыл жасауға, сондай-ақ таңдамайтын сипаттағы шабуылдарға, «тірі қалқандарды» пайдалануға және кепілге алуға тыйым салады.

ANNOTATION

The article deals with international humanitarian law in cases of terrorism. International humanitarian law (IHL) is called the law of armed conflict or the law of war, which prohibits most acts during armed conflicts that would be qualified by everyone as "terrorist" if they were committed in peacetime. Thus, IHL prohibits deliberate or direct attacks on the civilian population or civilian structures, as well as attacks of an indiscriminate nature. The use of "human shields" and the taking of hostages is prohibited.

Отеуова А. К. — М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті «Құқықтық пәндер» кафедрасының оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі

Отеуова А. К. — преподаватель кафедры «Правовых дисциплин» Западно-Казахстанского университета имени М. Утемисова, магистр юридических наук

Oteuova A. K. — Lecturer of the Department of «Legal Disciplines» of the West Kazakhstan University named after M. Utemisov, Master of Legal Sciences

ӘОЖ 347.64

ҚОРҒАНШЫЛЫҚ ЖӘНЕ ҚАМҚОРШЫЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИНСТИТУТА ОПЕКИ И ПОПЕЧИТЕЛЬСТВА

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF THE INSTITUTE OF CUSTODY AND GUARDIANSHIP

Ключевые слова: қорғанишылық, қамқоршылық, әрекетке қабілетсіз және әрекетке қабілеттілігі шектеулі азаматтар, қорғанишылық және қамқоршылық институты, қорғанишылық және қамқоршылық органдары.

Түйінді сөздер: опека, попечительство, недееспособные и ограниченно дееспособные граждане, институт опеки и попечительства, органы опеки и попечительства.

Keywords: custody, guardianship, incapacitated and disabled citizens, institute of custody and guardianship, custody and guardianship authority.

Қазақстан Республикасының Конституциясы ана, бала және отбасын мемлекеттік қолдауды қамтамасыз етеді және осыған сәйкес жасына, ауруы, мүгедектігі, асыраушысынан айрылуы, бала тәрбиесі және заңмен белгіленген басқа жағдайларда әлеуметтік қамсыздандыруға кепілдік берілетіні анық.

Қорғаншылық және қамқоршылық институты әлеуметтік қамқорлық түрі ретінде азаматтардың құқықтарының іске асырылуын қамтамасыз етуге арналған. Әлеуметтік мағынада қорғаншылық және қамқоршылық дегеніміз – біреуге, оның ішінде кәмелетке толмаған балаларға деген жауапкершілікпен байланысты қамқорлық және бақылау.

«Қорғаншылық» және «қамқоршылық» терминдерін әртүрлі мағыналарда қолданады. Бұл, біріншіден, азаматтың құқықтары мен мүдделерін қорғау нысаны (құқықтық көмек түрі); екіншіден, құқықтық қатынастар жүйесі, адамдардың құқықтық қатынастары; үшіншіден, заңнама институты¹.

Қорғаншылық және қамқоршылық институты — бұл өз құқықтарын өз бетінше жүзеге асыра алмайтын және өз міндеттерін орындай алмайтын азаматтардың (әрекетке қабілеті шектеулі немесе әрекетке қабілетсіз азаматтардың) құқықтары мен мүдделерін қорғау нысандарының бірі. Бұл ретте азаматтың құқықтары мен мүдделерін қорғау қамқорлыққа алынушыны қорғаншының (қамқоршының) тұрғын үйіне іс жүзінде ауыстыру қажет екендігін бермейді. Қорғаншылық (қамқоршылық) қорғау нысаны ретінде қамқорлыққа алынушының пайдасына нақты және заңды іс-әрекеттер жасауға міндеттілігінен көрінеді.

Қорғаншылық (қамқоршылық) азаматтарды орналастырудың ең көп таралған құқықтық нысаны болды және болып қала береді. Бұл формада әлеуметтік қамқорлыққа мұқтаж азаматтың тағдырын ең жақсы жолмен, бір жағынан, отбасында тұруға жақын, екінші жағынан, азаматтың құқықтары мен мүдделерінің сақталуын бақылауды қамтамасыз ететін үлкен оң әлеует бар.

Қазіргі уақытта қорғаншылық және қамқоршылық институтының проблемалары заң ғылымының назарынан тыс қалмауы тиіс, өйткені бұл институт ұзақ уақыт бойы егжей-тегжейлі зерттелмеген. Сонымен бірге, азаматтық заңнамада және азаматтық ғылымда болған өзгерістер қамқоршылық институтын реформалауды қажет етеді. Құқық жүйесіндегі отбасылық құқықтың орны туралы түсінік өзгерді. Бұл жағдайлар қорғаншылық және қамқоршылық қатынастарына азаматтық-құқықтық тетіктерді қолдану мүмкіндігін талқылаудың маңызды алғышарттары болып табылады.

Қорғаншылық және қамқоршылық — бұл кешенді институт. Өйткені ол Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексімен, Қазақстан Республикасының Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Кодексімен және «Мемлекеттік қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларын жүзеге асыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 30 наурыздағы № 382 Қаулысымен реттеледі.

Қорғаншылық және қамқоршылық институтының кейбір ережелері әртүрлі салалық сипатқа ие. Азаматтық-құқықтық нормаларға, мысалы, қамқоршылардың мәмілелерге қатысуы, қамқоршының қамқоршылығындағы азаматтарға мәміле жасауға келісім беруі туралы ережелер жататыны анық. Сонымен бірге қорғаншылықты (қамқоршылықты) белгілеу мерзімдері мен тәртібі, соттың қорғаншылық және қамқоршылық органына азаматты әрекетке қабілетсіз деп тану туралы, қорғаншылық және қамқоршылық органының қамқорлыққа алынушының мүлкін

иеліктен шығаруға келісім беруі туралы хабарлау міндеті сияқты осы және басқа ережелер, шын мәнінде, мемлекеттік басқару органының функцияларын бекітеді және әкімшілік-құқықтық сипатқа ие болады.

Сонымен, қорғаншылық және қамқоршылық туралы нормалар бүгінде азаматтық құқық нормалары жетекші орын алатын және олардың қолданылуы әкімшілік-құқықтық саланың нормаларымен қамтамасыз етілген кешенді құқықтық институт болып табылады².

Алайда, кейбір заңгерлер қорғаншылық пен қамқоршылық институтын азаматтық құқық институты деп санайды, бұл отбасылық құқықты тәуелсіз құқық саласына бөледі. Мұндай теориялық қарама-қайшылық азаматтық және отбасылық заңнамалар арасындағы құқықтық реттеу саласын жеткілікті ажырату нәтижесінде туындайды. Бұл мәселені Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексіне және Қазақстан Республикасының Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Кодексіне одан әрі өзгерістер енгізе отырып, қамқоршылық пен қамқоршылықтың құқықтық сипатын нақты анықтау арқылы шешуге болады. Әрекетке қабілеттілігі жоқ не оған толық көлемде ие емес азаматтарға қорғаншылық пен қамқоршылық азаматтардың әрекет қабілеттілігінің орнын толтыру үшін тағайындалады. Бірақ кәмелетке толмаған балаларға қамқоршылар тағайындалған кезде баланы тәрбиелеу маңызды рөл атқарады³.

Сондықтан, қамқоршылар мен қорғаншылардың құқықтары мен міндеттерін дәл және толық анықтау қажет. Себебі, әрекетке қабілеттілігі шектеулі адамның өкілеттіктерінің көлемі әрекетке қабілетсіз азаматтардың құқықтары мен мүмкіндіктерінен айтарлықтай ерекшеленеді.

Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің нормалары қабілетсіз адамдардың құқықтары мен мүдделерін, олардың жеке және мүліктік құқықтарын, сондай-ақ отбасында өмір сүру және білім алу құқығын қорғау мәселелерін реттейді. Осыған байланысты қорғаншылық пен қамқоршылық тек азаматтық-құқықтық институттар ретінде қабылдануы мүмкін. Қорғаншылық пен қамқоршылықтың нысандары мен шарттарын егжей-тегжейлі белгілеу Қазақстан Республикасының Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы кодексінің нормаларында беріледі, онда олардың пайда болуы мен құрылу тәртібін айқындайтын ережелер бекітілген, қорғаншылар мен қамқоршылардың құқықтары мен міндеттері, сондай-ақ қорғаншылық және қамқоршылық органдарының өкілеттіктері белгіленеді.

Қорғаншылық пен қамқоршылыққа қатысты жоғарыда келтірілген көзқарастар осы құқықтық қатынастар құрылымының барлық күрделілігін, сондай-ақ оларды жүзеге асыру механизмін көрсетеді.

Сондай-ақ, қорғаншылық пен қамқоршылықты тәуелсіз құқықтық институттар ретінде қарау керек деген пікір бар. Мысалы, Н. М. Ершова «қорғаншылық пен қамқоршылық мазмұны жағынан бір-бірінен ерекшеленеді» деп мәлімдеді⁴.

Азаматтық құқықтағы қамқоршылық пен қамқоршылықты реттейтін нормаларға талдау жасай отырып, қорғаншылық пен қамқоршылық азаматтық айналымға қатысатын адамдардың құқықтық жағдайын реттейтін азаматтық құқық институтына қатысты нормалардың жиынтығы деп қорытынды жасауға болады.

Отбасылық құқықтағы қорғаншылық және қамқоршылық нормаларына келетін болсақ, олар ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды орналастыру нысаны деп аталатын құқықтық институттың құрамына кіреді деп айтуға болады.

Қорғаншылық және қамқоршылық институт ретінде қорғаншылық пен қамқоршылықты белгілеу, жүзеге асыру және тоқтату жөніндегі қатынастарды реттейді. Айта кету керек, бұл қатынастарды ортақ мақсат біріктіреді, ол — уақытша негізде әлеуметтік қамқорлықты қажет ететін адамның құқықтық жағдайын жүзеге асыру.

Қамқоршылық және қорғаншылық институтының пәні келесі қатынастарды қамтиды:

- әлеуметтік қамқорлыққа мұқтаж адам үшін заңда көзделген тәртіппен орналастырудың қажетті нысаны — қорғаншылық (қамқоршылық) таңдалған кезден бастап туындайтын қорғаншылық пен қамқоршылықты белгілеу бойынша қатынастар;

- қорғаншылықты және қамқоршылықты жүзеге асыру бойынша қатынастар. Бұл қарым-қатынас қорғаншылық пен қамқоршылық белгіленген сәттен бастап оны тоқтатқанға дейін созылады. Осы қатынастардың қатысушылары қорғаншы және қамқоршы органдар, қорғаншылар (қамқоршылар), ал жекелеген жағдайларда қамқоршылардың өздері болып табылады;

- қорғаншылық пен қамқоршылықты тоқтатуға байланысты құқықтық қатынастар⁵.

Қорғаншылық және қамқоршылық институты қорғаншылықты (қамқоршылықты) еркін қабылдауға және қорғаншының (қамқоршының) өз міндеттерін атқарудан еркін бас тартуға құқық береді, қамқорлыққа алынушылардың бұзылған құқықтары мен мүдделерін барынша қорғауды қамтамасыз етеді. Осылайша, қорғаншылық (қамқоршылық) құқықтық жүйеге қатысты жеке құқықтық категория ретінде, азаматтық және отбасылық құқық институты ретінде қарастырылуы мүмкін, онда бір-бірімен тығыз байланысты ғана емес, сонымен бірге бір-бірін анықтайтын әлеуметтік қатынастарды реттейтін нормалар жиынтығы бар.

Жоғарыда көрсетілгендей қамқоршылық және қорғаншылық институты бірқатар нормативтік-құқықтық актілермен реттеледі. Соның ішінде Қазақстан Республикасының Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Кодексімен осы институтқа қатысты басты ережелер көрініс тапқан. Дәлірек айтқанда ол мынадай: қорғаншылық немесе қамқоршылық белгіленетін адамдар туралы, мемлекеттің қорғаншылық немесе қамқоршылық жөніндегі функциялары туралы, қорғаншылықты немесе қамқоршылықты белгілеу, қорғаншылардың немесе қамқоршылардың және қамқорлыққа алынғандардың құқықтық жағдайы, әрекетке қабілетті азаматтарды қамқоршылыққа алу, қорғаншыларды немесе қамқоршыларды өз міндеттерін атқарудан босату және шеттету, қорғаншылықты немесе қамқоршылықты тоқтату сияқты нормалар жиынтығынан тұрады.

Қазақстан Республикасының Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Кодексінің 119-бабынан қорғаншылық пен қамқоршылық белгіленетін адамдар тізбесін анықтауға болады: «жетім балаларды, ата-анасының қамқорлығынсыз

қалған балаларды күтіп-бағу, тәрбиелеу және оқыту мақсатында, сондай-ақ олардың мүліктік және жеке мүліктік емес құқықтары мен мүдделерін қорғау үшін оларға қорғаншылық немесе қамқоршылық белгіленеді. Сондай-ақ, әрекетке қабілетсіз немесе әрекет қабілеті шектеулі кәмелетке толған адамдардың мүліктік және жеке мүліктік емес құқықтары мен мүдделерін қорғау үшін қорғаншылық немесе қамқоршылық белгіленеді». Яғни, олар – жетім балалар, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар, әрекетке қабілетсіз немесе әрекет қабілеті шектеулі кәмелетке толған адамдар.

Қорғаншылықтағы немесе қамқоршылықтағы адамдардың құқықтары:

- 1) өздерінің адамдық қадыр-қасиеттерінің құрметтелуіне;
- 2) қорғаншы немесе қамқоршы тарапынан қамқорлық жасалуына;
- 3) қорғаншы немесе қамқоршысымен бірге тұруға;
- 4) өздеріне тиесілі алиментке, жәрдемақыға және басқа да әлеуметтік төлемдерге;
- 5) тұрғын үйге меншік құқығын немесе тұрғын үйді пайдалану құқығын сақтауға;
- 6) қорғаншы немесе қамқоршы тарапынан жасалатын қиянаттан қорғалуға;
- 7) қорғаншының немесе қамқоршының отбасында тәрбиеленуге;
- 8) өздеріне күтіп-бағу, тәрбиелеу, білім алу және жан-жақты даму үшін жағдайлардың қамтамасыз етілуіне;
- 9) тұрғын үйі болмаған жағдайда оны Қазақстан Республикасының тұрғын үй заңнамасына сәйкес алуға құқықтары бар⁶.

Бұл құқықтар біріншіден, қорғаншылықтағы немесе қамқоршылықтағы азаматтардың әрекетке қабілетті азаматтар сияқты құқықтарға ие болатындығын дәлелдейді, екіншіден, әрекетке қабілеті шектеулі немесе әрекетке қабілеті жоқ азаматтардың жағдайын жақсартуға бағытталған әрі қорғаншылықты және қамқоршылықты жүзеге асыру бойынша қатынастардың негізін құрайды.

Қорғаншылық пен қамқоршылықты тоқтатуға байланысты қатынастарға келетін болсақ, Қазақстан Республикасының Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Кодексінің 130-бабында мұндай тоқтатылудың үш жағдайы көрсетілген:

1. Қамқорлыққа алынушыны әрекетке қабілетті деп тану немесе қорғаншының немесе қамқоршының не қорғаншылық немесе қамқоршылық жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын органның өтініші бойынша оның әрекет қабілеті шектеулінің күшін жою туралы сот шешім шығарған жағдайларда кәмелетке толған адамдарға қорғаншылық немесе қамқоршылық тоқтатылады.

2. Қамқорлыққа алынған жас бала он төрт жасқа толған соң оған қорғаншылық тоқтатылады, ал қорғаншылық міндетін жүзеге асырған адам бұл туралы қосымша шешімсіз кәмелетке толмаған баланың қамқоршысы болады.

3. Қамқорлыққа алынушы он сегіз жасқа толған соң, сондай-ақ ол некеге отырған (ерлі-зайыпты болған) кезде кәмелетке толмаған балаға қамқоршылық ерекше рұқсатсыз-ақ тоқтатылады.

Бұл тоқтатылу жағдайлары қорғаншылық және қамқоршылық институтының қамқоршылықтағы немесе қорғаншылықтағы азаматтарға қатысты жойылатындығының белгілері. Яғни, институт белгілі бір кезеңде өз шегіне жетуі мүмкін жағдайларға назар аударған.

«Қазақстан Республикасының қорғаншылық және қамқоршылық органдары туралы, патронат туралы ережелерді және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды орталықтандырылған есепке алуды ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1999 жылғы 9 қыркүйектегі № 1346 қаулысымен «Қазақстан Республикасының қамқоршылық және қорғаншылық органдары туралы» ереже бекітілді. Бұл қорғаншылық пен қамқоршылықты белгілеу рәсімін егжей-тегжейлі регламенттеген Қазақстан Республикасының алғашқы құжаттарының бірі. Қазіргі уақытта бұл актінің орнына Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 30 наурыздағы № 382 қаулысымен бекітілген «Қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі мемлекеттің функцияларын жүзеге асыру қағидалары» қолданылады. Осы нормативтік-құқықтық актіге сәйкес мемлекеттің қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функциялары – бұл мемлекеттік саясаттың бір бағыты, оның мақсаты өз құқықтары мен мүдделерін қорғаудың ерекше нысандарына мұқтаж азаматтардың мүліктік және жеке мүліктік емес құқықтарын қорғау болып табылады.

Мемлекеттің қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функциялары кәмелетке толмағандардың, оның ішінде асырап алуға, баланы қабылдайтын отбасыларға беруге, өздеріне қорғаншылықты немесе қамқоршылықты, патронатты белгілеуге мұқтаж жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың және қорғаншылықтағы немесе қамқоршылықтағы, патронаттағы, сондай-ақ жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған ұйымдарда тәрбиеленіп жатқан жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың құқықтары мен мүдделерін қорғау мақсатында жүзеге асырылады. Бұл іс жүзінде Қазақстан Республикасының балалардың құқықтарын қорғау саласындағы уәкілетті органы, кәмелетке толғандарға қатысты – халықты әлеуметтік қорғаудың уәкілетті органдары арқылы жүргізіледі.

Қорғаншылық және қамқоршылық органдарына заңдарда балалардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауды қамтамасыз ету, сондай-ақ ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балалардың, өздеріне қатысты құқықтары мен заңды мүдделерінің бұзылуына жол берілетін балаларды тікелей анықтау; осындай балалардың есебін жүргізу; ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балаларды (жетім балаларды, әлеуметтік жетімдерді) орналастыруға шаралар қолдану міндеті жүктелген. Қорғаншылық және қамқоршылық органдарынан басқа заңды және жеке тұлғалардың ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды анықтау және орналастыру жөніндегі қызметіне заңмен жол берілмейді.

Мақалада қарастырылған заңнамалар қорғаншылық және қамқоршылық институтының негізін құрайды және олардың барлығында қамқоршылар мен қорғаншылардың, қамқоршылыққа немесе қорғаншылыққа алынушылардың құқықтық жағдайлары туралы нормалар мен ережелер бар.

Дегенмен, қазіргі уақытта қорғаншылық және қамқоршылық институты бойынша заңнамалық деңгейде әртүрлі өзгерістерге ұшырауды талап ететін жағдайлар да жоқ емес. Бұған себеп болатын мемлекеттік биліктің атқарушы органдары, сондай-ақ отбасылар, қорғаншылар, қамқоршылар тап болатын проблемалар болып табылады,

Қорғаншылық және қамқоршылық институтының проблемаларын екі топқа бөлуге болады:

1) осы саладағы білікті кадрлардың тапшылығы, жеткіліксіз қаржыландыру және/немесе оның дұрыс бөлінбеуі, персоналды тиімсіз басқару және т.б. қамтитын ұйымдастырушылық проблемалар жатады.;

2) мемлекеттік қызметшілердің өз лауазымдық міндеттерін қандай да бір себептер бойынша орындамауы негіз болып табылады.

Бұл екі топ бір-бірімен тығыз байланысты: атқарушы билік органдарын реформалау олардың өз ведомстволары шегінде неғұрлым мұқият жұмыс істеуін көздейді, демек, кадр және қаржы саясатына қатысты іске асырылатын қызмет жоғарыда аталған проблемалардың бірінші тобына қатысты оң нәтижелер беруге тиіс.

Бұдан басқа қорғаншылық және қамқоршылық институтының өзекті проблемаларына балаларды қамқорлыққа орналастырудағы қиындықтарды; отбасына қайтарылған балалар санының азаюын; қорғаншылардың, қамқоршылардың, асырап алушылардың немесе патронат ата-аналардың кінәсінен денсаулығына зиян келтірілген балалар санының көбеюін жатқызуға болады.

Осы себепті де Қазақстан Республикасының заңнамасы қорғаншылық және қамқоршылық институтына жаңартулар енгізуді қажет етеді. Оның ішінде ұрғаншылық және қамқоршылыққа алынушылардың денсаулығы мен психологиялық жағдайына нұқсан келтіруге жол берілмейтін қатаң шараларды қолға алған дұрыс деп ойлаймын. Себебі, Қазақстан Республикасының Конституциясы «адам мен азаматтың өмірін — ең қымбат қазына» деп көрсетсе, ал денсаулығына қатысты құқықтардың сақталуына азаматтарды санатқа бөлмей барлығына бірдей кепілдік берді.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, мынадай қорытынды жасауға болады:

1. «Қорғаншылық» және «қамқоршылық» ұғымы көп өлшемді болып табылады және олар – әлеуметтік қамқорлық түрі, құқықтық қатынастар жүйесі, заңнама институты, кәметке толмаған азаматтар мен әрекетке қабілетсіз адамдардың құқықтары мен мүдделерін қорғау және қабілетін толықтыру тәсілі, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды орналастыру нысанын бекітеді.

2. Қорғаншылық және қамқоршылық институтын кешенді институт деп санауға болады. Қорғаншылық және қамқоршылық қатынастар құқықтың жеке салаларының нормаларымен де реттеледі: азаматтық, отбасылық және қоғамдық құқық салаларының нормалары (әкімшілік құқық).

3. Қорғаншылыққа немесе қамқорлыққа алынушының құқықтарын қорғауға, өкілдік етуге және күтіп-бағуды қамтамасыз етуге, кәметке толмаған баланы

тәрбиелеуге бағытталған, алименттік және мұрагерлік міндеттемелермен ауыртпалық салынбаған жеке, уақытша орналастыру нысандарын қорғаншылық және қамқоршылық деп түсіну керек.

4. Қорғаншылық және қамқоршылық әлеуметтік қолдауға мұқтаж кәмелетке толған және кәмелетке толмаған азаматтарды орналастырудың ең көп таралған (талап етілетін) құқықтық нысандары болды және болып қала береді.

5. Қамқоршылық және қорғаншылық институты оны дамыту және жетілдіруді үнемі қажет етеді.

-
- ¹ *Михеева Л. Ю.* Опекa и попечительство: теория и практика. — М.: Волтерс Клувер, 2004. — 356 б.
  - ² *Михеева Л. Ю.* О совершенствовании института опеки и попечительства // Известия АлтГУ. — 2002. — № 2. — Б. 46-50.
  - ³ *Гришина А. М.* Актуальные проблемы опеки и попечительства в Российской Федерации // Современные проблемы права глазами молодых ученых: Сб. статей участников Междунар. научн.-практ. конф. — Арзамас: Арзамасский филиал ФГАОУ ВО «Национальный исследовательский Нижегородский государственный университет им. Н.И. Лобачевского», 2019. — Б. 122-124.
  - ⁴ *Ершова Н. М.* Опекa и попечительство над несовершеннолетними по советскому праву: Дис. ... канд. юрид. наук. — М., 1957.
  - ⁵ *Васильев А. М., Васильева Н. А.* Особенности опеки и попечительства как института российского права // Экономика, социология и право. — 2014. — №1. — Б. 159-162.
  - ⁶ «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі (2021.02.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // online.zakon.kz.

ТҮЙІН

Мақалада қорғаншылық пен қамқоршылықтың мәні, мақсаты және осы институттың құқықтық реттелуі туралы мәселелер қарастырылған. Зерттеудің басты мақсаты – қамқоршылық және қорғаншылық институтына кешенді сала ретінде түсінік беру және осы институттың өзекті мәселелерін айқындау.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются вопросы сущности, цели опеки и попечительства и правового регулирования данного института. Основная цель исследования — дать представление институту опеки и попечительства как комплексной отрасли и выявить актуальные проблемы этого института.

ANNOTATION

The article deals with the issues of the nature, purpose of custody and guardianship and the legal regulation of this institution. The main purpose of the study is to give an idea of the institute of custody and guardianship as a complex industry and to identify the current problems of this institute.

Сагиева Г. К. — Баишев Университетінің «Құқық және жалпы білім беру пәндері» кафедрасының меңгерушісі, заң ғылымдарының кандидаты

Танатканова Г. Н. — Баишев Университетінің «Құқықтану» мамандығының 4- курс студенті

Сагиева Г. К. — заведующая кафедрой «Права и общеобразовательных дисциплин» Баишев Университета, кандидат юридических наук

Танатканова Г.Н. — студент 4 курса специальности «Юриспруденция» Баишев Университета

Sagieva G. K. — head of the department of «Law and general education disciplines» of Baishev University, candidate of law

Tanatkanova G. N. — 4th year student of the specialty «Jurisprudence» of Baishev University

ӘОЖ 346.9

МЕДИАЦИЯ ҚҰҚЫҚТЫҚ ДАУЛАРДЫ ШЕШУ ТӘСІЛІ РЕТІНДЕ

МЕДИАЦИЯ КАК СПОСОБ РАЗРЕШЕНИЯ ПРАВОВЫХ СПОРОВ

MEDIATION AS A WAY TO RESOLVE LEGAL DISPUTES

Түйінді сөздер: медиация, сотсыз татуластыру рәсімдері, отбасылық даулар, еңбек даулары, қылмыстық даулар, азаматтық даулар, медиация.

Ключевые слова: медиация, судебные примирительные процедуры, семейные споры, трудовые споры, уголовные споры, гражданские споры, медиация.

Keywords: mediation, judicial conciliation procedures, family disputes, labor disputes, criminal disputes, civil disputes, mediation.

Медиация (лат. *Mediare* — делдалдық ету) — жанжалдарды соттың қатысуынсыз, үшінші бейтарап жақ-медиатордың (делдал) көмегімен шешу формасы.

Медиация жанжалдарды баламалы шешудің жеңіл түрі болып табылады. Медиация рәсімі кезінде, жанжалға қатысушы жақтар медиатордың біліміне, тәжірибесіне және шеберлігіне сүйене отырып өзара тиімді шешімге келеді. Жанжалдың шешілуі толықтай жанжалдасушылардың өздерінің күш-жігерімен байланысты.

Медиация жанжалға қатысушылардың эмоционалды күшін, ақшасын және уақытын үнемдеуге көмектеседі.

1. Медиация дауға қатысушылардың эмоционалды күшін, уақытын және ақшасын үнемдеуге көмектеседі.

2. Оны жүргізу кезінде процесстің жағдайы, ұйымдастырылуы, ұзақтығы және мазмұны жеке анықталуы мүмкін.

3. Медиация дауға (кім рас, кім кінәлі екенін анықтауға) немесе жеңіске емес, шешімнің құрылымдық іздестірілуіне бағдарланады.

4. Уақытша шығындарға байланысты медиация қатысушылардың қалауына қарай құрылады және даудың эмоционалды және жеке аспектілерін ескере алады.

5. Сонымен бірге, қатысушылардың жеке қызығушылықтарының ортасы толықтай қорғаулы, себебі медиация процесі- жасырын процесс болып табылады.

6. Медиация дау қатысушыларына болашаққа қарауға және өздерінің шығармашылық қабілеттерін қолдануға мүмкіндік береді.

7. Медиация арқылы дауды шешу кезіндегі жеткен келісімдер берік болады.

Медиация дау-жанжалдармен бірге бұрыннан бері өмір сүріп келе жатыр. Тарихшылар бұрынғы кезде медиацияның тек халықаралық, этникааралық және тек көпжақты жанжалдарды шешу үшін қолданғанын жақсы біледі. Бұл әрқалай аталған: «делдалдылық», «өтініш», «игі қызметтер ұсыну». Жанжалдарды шешудің мұндай әдістері тек келіссөздер тығырыққа тірелген кезде, және жетістікке жету үшін таласушы жақтарды бір-бірінің көзқарасын түсініп, қабылдату үшін жиі қолданылатын. Дау туған жағдайды оны шешу тәсілі ретінде ережелер мен иерархиялық тәртіпті қолдануға қарағанда, келіссөзге келіп, ортақ шешімге бірлесіп жеткен қайда ыңғайлы әрі ұтымды екенін адамдар ежелгі заманнан-ақ білген.

Қазіргі кезде медиация Еуропа, АҚШ және Австралия мемлекеттерінде белсенді қолданылады.

Сотсыз татуластыру рәсімдері адам өмірінің барлық салаларында қолданылады. Оларға:

- Қалпына келтіру медиациясы;
- Отбасылық даулар;
- Қылмыстық дауларындағы медиация;
- Еңбек дауларындағы медиация;
- Корпоративтік даулар;
- Коммерциялық даулар және тағы басқалары жатады.

Кей кезде медиация қолданылмайтын да кездер болады, егерде тараптардың бірі мемлекеттік орган болып табылатын кезде, жеке және (немесе) заңды тұлғалар қатысатын азаматтық, еңбек, отбасылық және өзге де құқық қатынастарынан туындайтын дауларға (жанжалдарға) қолданылмайды. Аталған дауларға (жанжалдарға), егер мұндай даулар (жанжалдар) медиация рәсіміне қатыспайтын үшінші тұлғалардың және сот әрекетке қабілетсіз не әрекет қабілеті шектеулі деп таныған адамдардың мүдделерін қозғайтын немесе қозғауы мүмкін болса, сыбайлас жемқорлық қылмыстар және мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы өзге де қылмыстар туралы қылмыстық істер бойынша медиация рәсімі қолданылмайды.

Нақтырақ тоқталатын болсақ, сот төрелігінің қазіргі таңда басты проблемасы — бұл азаматтық соттардың шамадан тыс жүктелуі және судьяларға аса зор міндет артуы. Біріншіден, азаматтық-құқықтық даулар (қарызды өндіріп алу туралы, қызметтерді төлеу бойынша соманы өндіріп алу туралы, міндеттемелерді орындау тәртібі мен мерзімдері туралы, мүлікті меншік иелері арасында бөлу туралы, борышты қайта құрылымдауға келісу туралы, бизнестегі медиация, медицинадағы медиация, мектептегі медиация, жер дауларындағы медиация, кәсіпкерлік субъектілері арасындағы медиация, тұтынушылық даулардағы медиация, банктік даулар мен микроқаржы ұйымдарындағы медиация, сақтандыру қызметіндегі медиация,

коммуналдық даулардағы медиация, бірлескен мүлікті пайдалану туралы және т.б.) азаматтық-құқықтық қатынастар жүйесінде медиация жеке тұлғалар мен заңды тұлғалардың өзара күнделікті іс-қимылдарының барлық саласын қамтиды. Азаматтық-құқықтық қатынастар жүйесін сипаттайтын және де олардың құрылу мен даму негіздемесін айқын қылатын негізгі азаматтық-құқықтық қатынастар болып саналады. Заңнамаға сүйенетін болсақ заңда тікелей тұжырымдалған немесе жекеленген құқықтық нормалардан туындайтын қағидалардың мақсаты нормаларды дұрыс қолданылады және де азаматтық-құқықтық реттеудің мақсаттары мен мазмұның терең түсініп білуге көмектеседі¹. ҚР АПК-нің 48-бабына татуластыру рәсімдері деп мыналарды жатқызсақ болады: бітімгершілік, келісім жасау, дауды(жанжалды, конфликтті) медиация тәртібімен реттеу туралы келісім, дауды партисипативтік рәсім тәртібімен реттеу келісімі жатқызылады. Істі сот талқылауына дайындау барысында судья тараптарға құқықтары мен міндеттерін түсіндіре отырып, оларға істі бітімгершілік келісіммен, партисипативтік рәсім тәртібімен шешу немесе медиация тәртібімен шешу мүмкіндігі туралы ескертеді².

Азаматтық заңдар көбіне өзі реттейтін қатынастарға қатысушылардың теңдігін танып білуге, қол сұғылмаушылықты тануға, келісім бостандығын, жеке іс барысында тұлғаның өз бетінше шешім қабылдамауға, азаматтық-құқықтарды жүзеге асыру қажеттілігіне, бұзылған құқықтарды қалпына келтіруге және де оларды сот арқылы қорғауға негізделіп бағытталған. Татуласу келісімі — екі тарап арасында болатын жазбаша шарт, бұл шартта тараптардың құқықтық даулы қатынастар жөнінде міндеттер мен жауапкершілік, орындалу мерзімі, уақыты белгіленеді және де борышты толық немесе ішінара кешіргені туралы жазылады. АПК 177-бапқа сәйкес сот тиісті іс жүргізу әрекеттерін қабылдағанға дейін оңтайлы жақатары мен салдарын түсіндіреді. АПК 277-бабының 5-бөлігіне сәйкес егер де екі тарап татуласу туралы шарт жасасса және де келісімін бекітсе сот істі тоқтатады. Шығарылған ұйғарымда екі тараптың бітімгершілікке келуі туралы соттың келісімі болуы міндетті және де айта кететін маңызды бөлік егерде нақ осы екі тараптың арасында, дәл осы іс негіздері қайта туындаса ҚР АПК-і бойынша іс қайта қаралуға жол берілмейді³.

Барлығымыз білетіндей, сот — бұл жария процесс, ал медиацияға келетін болсақ, медиация құпиялықты қамтамасыз етеді және де медиаторға белгілі болған ақпараттар тараптардың рұқсатынсыз, келісімінсіз жария етуге мүмкіндік берілмейді. Нақтылай келе демек, медиатордан куәгер ретінде жауап алуға рұқсат берілмейді. Тараптар медиаторға жүгінуді екі жақты келісіммен келеді. Ал, егерде дауды (проблеманы) медиациямен шешу мүмкін болмаса, тараптарда сотқа жүгіну құқығы сол қалыпта сақталады⁴.

Азаматтық Процестік Кодексі ережелерінде айтылғандай, бірінші сатыдағы сотта медиацияны жүргізу үшін басқа судьяға берілетіндегі бекітілген, бірақ та тараптардың өтінішхаты бойынша медиацияны ең басында бастаған судья аяқтай алады.

Егерде, медиация апелляциялық сатыдағы сотта жүргізілетін болса, әдетте соттың алқалы құрамындағы судьялардың біріне жүктеледі.

Татуласу келісімі азаматтық-құқықтық дауларды реттеу тәртібі ретінде қарастырсақ, Қазіргі таңда Ақтөбе қаласында сот органдарында дауды медиация тәртібімен реттеу туралы келісімдер кеңінен қолданылып дамуда. Осы орайда жеке тұлғалар мен заңды тұлғалар да медиацияға белсенді түрде жүгінетін болса, сот жүйесіне түсетін салмақты едәуір азайтып, сот арқылы ірі істерді шешу сапасын екі немесе үш есе арттыруға болады. Келесі тоқталатын медиацияның ауқымды да маңызды проблемаларының бір түрі — еңбек даулары.

Жалпы еңбек құқығы бұл заңның жеке-қоғамдық саласы, оны реттеу императивті және диспозитивті әдісті біріктіру негізінде жүзеге асырылады.

Қазақстан Республикасы Еңбек Кодексінің 159-бабына сәйкес жұмыс беруші мен жұмыскер арасындағы реттелмеген қақтығыстар мен келіспеушіліктерді еңбек дауы деп атауға болады. Еңбек дауларын арнайы бірнеше топқа бөлуге болады (еңбек ақысын және басқа да ақшалай кепілдіктер мен өтемақыларды анықтау саласындағы қақтығыстар, жалақыны төлемеу немесе уақтылы төлемеу туралы, кезекті еңбек демалысын бермеу туралы, заңсыз жұмыстан босату туралы, әлеуметтік кепілдіктерді төлеу тәртібі туралы, және т.б.) еңбек қақтығыстарына себеп болатын көп себептерді айтуға болады. Кей кездерде жұмыс беруші мен жұмыскердің арасындағы алға қойған мақсаттары мен міндеттері, жұмыскердің жыл сонындағы нәтижелері, жалақысы және тағы басқалары жатады. Дауды шешу барысында ішкі қолданылатын шаралар таусылған кезде, тараптардың сыртқы көмекке жүгінуіне тура келеді⁵.

Еңбек дауларындағы медиацияның маңыздылығы жағымды жақтармен анықталады:

Біріншіден, ұжымдағы, кәсіпорындардағы дауларды шешу үшін жұмсалатын қаражат пен шығын азаяды;

Екіншіден, мәселені шешу жылдамдығы артады, бұндай жағдайда өндірістік және де басқа процестерді тоқтатпайды;

Үшіншіден, медиация жанжалдарды реттеудің инновациялық әдісі ретінде кәсіпорындардың атағы мен беделін сақтап қалуға мүмкіндік береді, және де кәсіпорында болған жанжалды жария қылмауға, кең көлемде таралып кетпеуіне себеп болады. Еңбек дауынан кейінгі орында, маңыздылығымен бірінші орында тұрған медиацияның бір түрі — отбасылық-құқықтақ даулар (отбасылық медиация).

Отбасылық-құқықтық дауларға (баланың тұрғылықты жерін анықтау тәртібіне қатысты даулар, кәмелетке толмаған баланың жеке тұратын ата-аналарымен, ата-әжелерімен және басқа жақын туыстарымен қарым-қатынас тәртібі туралы және т.б) осы түрлерін жатқызуға болады. Отбасылық медиация — бұл консесусқа қол жеткізуге көмектесетін және балалардың мүдделері мен қажеттіліктерін басты орынға қоятын шешім деуге болады .

Отбасылық медиация Еуропа елдерінде отбасылық келіспеушіліктерді соттан тыс шешу әдісі ретінде қолданады. Медиацияның бұл түрі тараптар арасындағы қарым-қатынасты жақсартуға көмегін тигізеді. Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес «Неке және отбасы, ана, әке, бала мемлекеттің қорғауында, балаларға қамқорлық қылу және оларды тәрбиелеу ата-аналардың табиғи құқығы

мен міндеті болып табылады». Қазақстан халқына кезекті жолдауында Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев ол елдегі отбасылық-демографиялық жағдайды ең басты және ең маңызды мәселе екенін айтқан. Барлығымыз білетіндей мемлекетіміздің басты құндылықтарының бірі — отбасы институты, өткені неке қатынастары одан әрі дамуына әсер ететіндіктен, отбасы мен қоғамның әл-ауқатын жақсарту үшін отбасы институтын нығайту қажет. Отбасылық медиацияда медиатор дауласушы тараптарға ортақ шешімге келу және өзара келіссөздер жүргізу үшін, диалогты белгілі бір стадияда ұстап тұру үшін және де проблемаларды талқылауға көмектесетін делдал болып табылады. Отбасылық медиатор шешім қабылдамайды, мәселелерді шешпейді, жай шешім іздеуге, табуға көмегін тигізеді. Тараптардың еріктілігі, тәуелсіздігі, бейтараптылығы және құпиялылығы медиация процесінің барлық қатысушылары үшін үлкен маңызға ие. Медиацияның соттан басты айырмашылығы — баланың құқықтық қорғауда болуын қамтамасыз ету. Ата-анаға көмек көрсету барысында баланың жағдайын ойлау жатады⁶.

2018 жылдың қыркүйегінен бастап Қазақстан Республикасының Жоғары Сотында «Отбасылық сот» деген атаумен пилоттық жоба іске қосылды, бұл жобаның басты мақсаты балаға достық қарым қатынасты және де отбасы құқығын қорғауы үшін негізделген. Пилоттық жоба аясында сот дауды шешу бойынша белсенді шаралар қабылдайды, оларды ұйымдастыру арқылы оны шешудің баламалы жолдарын қолдана отырып, отбасылық проблемалармен айналысатын ұйымдарға психологиялық көмек көрсету, кеңес беру, ата-ананы, баланы қорғау сияқты мәселелер қаралады. Қорытындылай келе, мен отбасылық медиацияның кеңінен қолданылғанын қалаймын, ата-аналардың мүмкіндігінше ауыр сот ісіне жүгінбей, ең алдымен отбасылық медиатормен ортақ, зардапсыз шешімге келуіне шақырамын.

Қазіргі таңда медиация жолымен азаматтық-құқықтық қатынастар, отбасылық даулы қатынастар, еңбек даулары ғана емес қылмыстық теріс қылықтарды да жатқызуға болады. Қылмыстық жанжалдарды шешудің құқықтық практикасына медиацияны енгізу батыс елдерінде көптеген проблемаларды шешті, мемлекеттің сотқа деген ауырпалығын, шығындарын азайтты, абақтыға қамалғандардың санын азайтты және т.б. Қылмыстық медиация — күрделі және сонымен қатар қызықты бағыттардың бірі болып табылады, ол — Қазақстан Республикасындағы жанжалдарды шешудің баламалы тәсілдерінің бірі. Сонымен қатар, осылайша сот отырысына жеткізбей, алдын ала шешуді қылмыстық құқықта да қолдана білді. Қылмыстық істер бойынша медиацияның нормативтік базасын жалпы тәртіп және арнайы нормативтік актілер құрайды. Жалпы тәртіп ережелері барлығына қатысты қылмыстық-құқықтық жанжалдарды қоса алғанда, ал арнайы тәртіп ережелеріне тек қылмыстық қақтығыстар жатады. Қылмыстық процесте Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 68-бабына сәйкес медиация рәсімін қолдану мүмкіндігі қарастырылған. Қылмыстық процесті бастау үшін ең басты сәттердің бірі — қылмыстық рәсімі бар деп тіркеліп тұру немесе қылмыстық құқық бұзшылық деген арыздар мен хабарламалардың болуы. Азаматтық-құқықтық даулардан бірінші айырмашылықтарының бірі — бұл сот органдарында тіркелуі.

Келтірілген залалды жою мақсатында жәбірленушіге зиян келтіру және қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адаммен татуласу мақсатында қылмыстық процесті жүргізетін органға дереу жіберіліп мән-жайды түсіндіреді, кейін мән-жай белгілі болған соң қылмыстық қудалауды тоқтататуға мүмкіндік береді.

Медиация рәсімі жүргізу туралы ұсынысты сот немесе қылмыстық қудалау органдарының тараптарынан және де ерікті екі жақты диалогқа дайын болған жағдайда жүргізеді .

Сотталушаның медиатордың көмегіне жүгінуінің басты себептері қылмыстық істің тоқтатылуы және қылмыстық теріс қылықтар, ауыртпалығы жеңіл және орташа істер, өлімге байланысты істер емес. ҚР «Медиация туралы» Заңының 24 бабына сәйкес егерде сотталушы татуластыру рәсімін жүргізуге келіссе, онда бұл олай емес бұл оның кінәсін дәлелденген деп санауға негіз береді, өткені медиацияға қатысудан бас тарту мүмкін емес сот ісін жүргізуге қатысушының жағдайын нашарлатуға тиым салынады.

Қылмыстық жауапкершіліктен босатылу мүмкін, егерде қылмыс бірінші рет және де ауырлығы жеңіл немесе орташа болса, жасалған қылмыс адам өміріне зиян келтірмесе, өлімге әкеліп соқпаса⁷. Оның қатарына:

- кәмелетке толмағандар;
- жүкті әйелдер;
- он сегізге толмаған балалары бар әйілдер;
- он сегізге толмаған балаларды қарауда отқан әкелер;
- елу сегіз жастағы әйілдер және одан жоғары жастағылар;
- алпыс үш жастағы ер адамдар және одан жоғары жастағылар.

Татуласу рәсімдерінің қолданылудың негізгі шарттары — жәбірленуші мен сотталушының татуласып, келтірілген зиянды кешіргені. Тағы да айта кететін маңызды ерекшелік — медиацияны қылмыстық кодекстке жол-көлік оқиғасына әкеп соққанда және оқиға кезінде сотталушаның жақын тустарының немесе жұбайының (зайыбының) қайтыс болуы кезінде⁸.

Қорытындылай келе, медиацияны қылмыстық құқықтық дауларда дамытқанымыз жөн, оның басты мақсаты қоғамдағы қақтығыстардың азаюына, соттың ауыр қылмыстарды шешуіне көп ықпалын тигізеді. Қылмыстық медиацияда аса ауыр қылмыстарды қарамағанымен жеңілдігі орташа және жеңіл істерді қарап ауырпашылықты азайтуға болады. Айта кететін болсақ, қылмыстық медиацияда басқа медиация түріне қарағанда өзгешеліктер бар.

¹ *Абай Д. А.* Институт примирения, альтернативное регулирование гражданских споров и конфликтов в суде // Молодой ученый. — 2016. — № 9 (113). — Б. 787-789 // URL: <https://moluch.ru/archive/113/29463>.

² «Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік Кодексі» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V Кодексі (2021.02.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32683909.

-
- ³ Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі (Жалпы бөлім) (2021.16.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51006061.
- ⁴ Альтернативное разрешение споров: Учебник / Под ред. Е. А. Борисовой. — М.: Городец, 2019. Б. 6.
- ⁵ Қазақстан Республикасының Еңбек кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ // https://kodeksy-kz.com/trudovoj_kodeks.htm.
- ⁶ Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV // https://kodeksy-kz.com/o_brake_i_seme.htm.
- ⁷ Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі» Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>.
- ⁸ Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ // adilet.zan.kz.

ТҮЙІН

Берілген мақалада медиация туралы жалпылама түсінік беріліп, оның түрлеріне тоқталған. Себебі қазіргі уақытта медиация рәсімі азаматтар арасында кең және нақты жылдамдықпен таратылуда. Медиация рәсімі мен сот рәсімінің негізгі айырмашылығы – оның пайдасы мен түрлерінде. Медиация рәсімі бүкіл әлемде түрлі күрделілік санатындағы және әртүрлі деңгейдегі дауларды шешудің тиімді құралы ретінде танылды.

АННОТАЦИЯ

В этой статье рассматривается обобщенное представление о медиации и о ее видах. Потому что в настоящее время процедура медиации широко распространяется среди граждан. Основное различие между процедурой медиации и судебной процедурой заключается в ее пользе и видах. Процедура медиации признана во всем мире эффективным средством разрешения споров различной категории и разного уровня сложности.

ANNOTATION

This article discusses a generalized view of mediation and its types. Because at present, the mediation procedure is widely and at a real speed spreading among citizens. The main difference between the mediation procedure and the judicial procedure is its benefits and types. The mediation procedure is recognized all over the world as an effective means of resolving disputes of various categories of complexity and different levels of complexity.

Сулейманова Г. Ж. — главный научный сотрудник Центра научных и специальных исследований (г. Актобе), кандидат юридических наук

Есентаев Д. Б. — студент 3 курса кафедры «Права и общеобразовательных дисциплин» Баишев Университета

Есимов Т. Ж. — студент 3 курса кафедры «Права и общеобразовательных дисциплин» Баишев Университета

Каирмуханбетов М. С. — студент 3 курса кафедры «Права и общеобразовательных дисциплин» Баишев Университета

Сулейманова Г. Ж. — Ғылыми және арнайы зерттеулер орталығының бас ғылыми қызметкері (Ақтөбе қ.), заң ғылымдарының кандидаты

Есентаев Д. Б. — Баишев университетінің «Құқық және жалпы білім беру пәндері» кафедрасының 3-курс студенті

Есімов Т. Ж. — Баишев университетінің «Құқық және жалпы білім беру пәндері» кафедрасының 3-курс студенті

Каирмуханбетов М. С. — Баишев университетінің «Құқық және жалпы білім беру пәндері» кафедрасының 3-курс студенті

Suleymanova G. Zh. — chief researcher of the Center for scientific and special research (Aktobe), candidate of legal sciences

Esentaev D. B. — 3rd year student of the Department of «Law and General Education» of Baishev University

Esimov T. Zh. — 3rd year student of the Department of «Law and General Education» of Baishev University

Kairmukhanbetov M. S. — 3rd year student of the Department of «Law and General Education» of Baishev University

УДК 343.81

ОСОБЕННОСТИ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ В УЧРЕЖДЕНИЯХ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ

ҚЫЛМЫСТЫҚ-АТҚАРУ ЖҮЙЕСІ МЕКЕМЕЛЕРІНДЕГІ ТӘРБИЕ ЖҰМЫСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

FEATURES OF SOCIALLY EDUCATIONAL WORK IN INSTITUTIONS OF THE PENAL SYSTEM

Ключевые слова: воспитательная работа, осужденные, уголовно-исполнительная система, служба пробации, социальная реабилитация, ресоциализация, программа, концепция.

Түйінді сөздер: тәрбие жұмысы, сотталғандар, қылмыстық-атқару жүйесі, пробация қызметі, әлеуметтік оңалту, қайта әлеуметтендіру, бағдарлама, тұжырымдама.

Keywords: *socially educational work, convicts, penal system, probation service, social rehabilitation, resocialization, program, concept.*

Воспитательная работа с осужденными — это система педагогически обоснованных мер, способствующих преодолению их личностных деформаций, интеллектуальному, духовному и физическому развитию, правопослушному поведению и социальной адаптации после освобождения (ст.14 Инструкции об организации воспитательной работы с осужденными в исправительных учреждениях Министерства юстиции Республики Казахстан)¹.

Такое определение четко раскрывает понятие и сущность воспитательной работы с осужденными. Но, к сожалению, данная Инструкция утратила силу, а в новых разработанных Правилах проведения воспитательной работы с осужденными к лишению свободы² и в других нормативных правовых актах, в том числе в уголовно-исполнительном законодательстве отсутствуют определение, формы осуществления и методы проведения воспитательной работы с осужденными.

Так, глава 20 Уголовно-исполнительного кодекса Республики Казахстан посвящена воспитательному воздействию на осужденных к лишению свободы.

Согласно ч. 3 ст. 124 УИК РК: «Воспитательная работа с осужденными организуется дифференцированно с учетом вида исправительного учреждения, срока наказания, условий содержания. Она осуществляется в индивидуальных, групповых и массовых формах с применением психолого-педагогических методов»³.

В целях формирования комплексной эффективной системы социальной реабилитации граждан, освободившихся из мест лишения свободы и находящихся на учете службы пробации в 2016 году было представлено Постановление Правительства Республики Казахстан от 2 ноября 2016 года № 655 О проекте Указа Президента Республики Казахстан «Об утверждении Комплексной стратегии социальной реабилитации граждан, освободившихся из мест лишения свободы и находящихся на учете службы пробации, в Республике Казахстан на 2017-2019 годы»⁴.

В нем было рассмотрено:

1. Анализ текущей ситуации и обусловленность социальной реабилитации граждан, освободившихся из мест лишения свободы и находящихся на учете службы пробации.

1.1. Содержание процесса реабилитации лиц, освободившихся из мест лишения свободы и находящихся на учете службы пробации.

1.2. Проблемные аспекты.

1.3. Международная практика.

2. Цель и задачи Комплексной стратегии.

3. Концептуальные направления социальной реабилитации граждан, освободившихся из мест лишения свободы и находящихся на учете службы пробации.

3.1. Совершенствование организационных основ ресоциализации и нормативной правовой базы.

3.2. Создание условий для улучшения процесса ресоциализации граждан, освободившихся из мест лишения свободы и находящихся на учете службы пробации.

3.3. Совершенствование механизма социальной адаптации осужденных через построение системы социального сопровождения.

3.4. Развитие кадрового потенциала и научных основ процесса ресоциализации.

4. Мониторинг и оценка эффективности реализации Комплексной стратегии⁵. Однако данная Комплексная стратегия не была принята.

На сегодняшний день проведение воспитательной работы с осужденными, состоящими на учете службы пробации, проводится согласно Закону Республики Казахстан «О пробации» от 30 декабря 2016 № 38-VI с изменениями от 27 декабря 2019 года. Хотя в данном законе конкретно нет ссылочных норм или определений о проведении воспитательной работы с лицами, но так как указано в самом законе: «Пробация — система видов деятельности и индивидуально определяемых мер контрольного и социально-правового характера, направленных на коррекцию поведения лиц, категории которых определены законом, для предупреждения совершения ими уголовных правонарушений». То естественно, что коррекция поведения лица не может быть осуществлена без воспитательной работы с данными лицами.

Настоящий Закон регулирует общественные отношения в сфере организации и функционирования пробации и устанавливает понятие, цель, задачи, принципы, виды и формы осуществления пробации, а также правовой статус лиц, в отношении которых применяется пробация, и субъектов, ее осуществляющих⁶.

В нем в основном раскрываются понятие, цель и задачи пробации, основные принципы пробации, представлена категория лиц, в отношении которых проводится пробационный контроль, формы осуществления пробации, меры ресоциализации, социальной адаптации и реабилитации лиц, в отношении которых применяется пробация, виды пробации, раскрывается досудебная пробация, досудебный доклад, приговорная пробация, пенитенциарная пробация, постпенитенциарная пробация, особенности осуществления пробации и пробационного контроля в отношении несовершеннолетнего, а также ответственность за нарушение законодательства РК о пробации.

Также указываются субъекты, осуществляющие пробацию, компетенция органов внутренних дел, местных исполнительных органов, полномочия службы пробации, участие граждан, общественных объединений и иных юридических лиц в осуществлении пробации.

Согласно ст. 6 данного Закона, ресоциализация, социальная адаптация и реабилитация лиц, в отношении которых применяется пробация, обеспечиваются путем:

- 1) оказания социально-правовой помощи по вопросам:
  - получения медицинских услуг;
  - получения среднего образования;
  - овладения профессией (профессиональная подготовка, переподготовка и повышение квалификации);
  - содействия в трудоустройстве;

- обеспечения психологического сопровождения;
- получения установленных законодательством Республики Казахстан льгот и социальных выплат;

2) содействия в восстановлении и формировании поддерживающей системы социальных связей, включающего:

- социально-психологическое и психологическое консультирования;
- социальный патронаж;

при условии взаимного согласия сторон;

3) социально-бытовой адаптации, включающей:

- обеспечение местом пребывания;
- организацию реабилитационных мероприятий;
- привлечение к участию в культурных мероприятиях;

4) предоставления консультаций по социально-правовым вопросам⁷.

В свою очередь согласно ч. 2 ст. 9 Закона о пробации служба пробации:

1) ведет учет лиц, в отношении которых применяется пробация;

2) устанавливает место жительства лица, в отношении которого применяется пробация, состояние его здоровья, уровень образования и трудовую занятость, а также иные сведения, необходимые для определения объема предоставления ему социально-правовой помощи;

3) составляет индивидуальную программу оказания социально-правовой помощи лицам, состоящим на учете службы пробации;

4) разъясняет порядок предоставления и отказа от получения социально-правовой помощи, оказывает содействие в ее получении;

5) осуществляет подготовку досудебного доклада в отношении подозреваемого, обвиняемого;

6) разъясняет лицам, к которым применены наказания, не связанные с лишением свободы, порядок исполнения возложенных на них судом обязанностей и последствия их неисполнения;

7) разъясняет лицам, в отношении которых установлен пробационный контроль, порядок и условия его осуществления и прекращения, а также последствия несоблюдения условий пробационного контроля;

8) осуществляет пробационный контроль;

9) запрашивает необходимые для осуществления своих полномочий сведения, справки, характеристики, иную информацию от юридических лиц с соблюдением требований законодательства Республики Казахстан о государственных секретах и иной охраняемой законом тайне;

10) участвует в разработке и реализации:

- программ в сфере защиты прав несовершеннолетних и семьи;

- механизмов вовлечения субъектов, осуществляющих пробацию, в деятельность по защите прав несовершеннолетних и семьи;

11) участвует в проведении мониторинга качества услуг по защите прав несовершеннолетних и семьи;

12) осуществляет иные полномочия, предусмотренные законодательством Республики Казахстан⁸.

Если обратиться к ст. 14 данного Закона, то видно, что досудебный доклад — информация о личностных особенностях подозреваемого, обвиняемого, выполнении ими мероприятий, предусмотренных индивидуальной программой оказания социально-правовой помощи, следовании рекомендациям службы пробации и принятии ее помощи.

Содержание досудебного доклада включает в себя вводную, описательную и рекомендательную части.

Во вводной части указываются:

- 1) время, дата и место составления досудебного доклада;
- 2) должность, фамилия и инициалы лица, составившего досудебный доклад;
- 3) фамилия, имя и отчество (при его наличии), число, месяц, год и место рождения подозреваемого, обвиняемого.

В описательной части излагаются следующие сведения о подозреваемом, обвиняемом:

- 1) гражданство, семейное положение, род занятий, образование, место жительства, наличие судимости, иные характеризующие их данные;
- 2) выполнение мероприятий, предусмотренных индивидуальной программой оказания социально-правовой помощи;
- 3) социальная характеристика;
- 4) результаты психосоциального тестирования личности;
- 5) оценка рисков совершения ими уголовных правонарушений;
- 6) следование рекомендациям службы пробации и принятие ее помощи.

А так как служба пробации готовит данный доклад, в который входят вышеперечисленные сведения, то, на наш взгляд, думается, что служба пробации проводит такую же организацию воспитательной работы как сотрудники исправительных учреждений. С одним лишь недостатком — данная работа не расписана в Законе «О пробации».

Тем более, что согласно ст. 16 данного Закона ресоциализация осужденного осуществляется с момента его прибытия в учреждение уголовно-исполнительной (пенитенциарной) системы в соответствии с требованиями уголовно-исполнительного законодательства Республики Казахстан.

В отношении отбывающего наказание в виде лишения свободы осужденному, которому до отбытия срока наказания остался один год, в рамках ресоциализации службой пробации совместно с администрацией учреждения уголовно-исполнительной (пенитенциарной) системы оказывается социально-правовая помощь.

Так, составляется Индивидуальная программа оказания социально-правовой помощи. В ней указываются:

- 1) данные досудебного доклада (при его наличии), разработанного службой пробации на этапе досудебной пробации;
- 2) материалы, характеризующие поведение осужденного в период пребывания в учреждении уголовно-исполнительной (пенитенциарной) системы;

3) сведения о возмещении и (или) невозмещении исковых требований лицом, подготавливаемым к освобождению;

4) сведения о социальных связях осужденного, подготавливаемого к освобождению, состоянии его здоровья, уровне образования, трудовых навыках, осведомленности о правовых механизмах реализации прав и свобод, а также иные необходимые сведения для коррекции социального поведения и успешной социальной адаптации осужденного;

5) конкретные мероприятия, направленные на оказание социально-правовой помощи осужденному, подготавливаемому к освобождению;

6) планируемые мероприятия по оказанию социально-правовой помощи, трудовому и бытовому устройству осужденного после его освобождения.

На сегодняшний день, на практике сотрудники службы пробации проводят в рамках профилактических бесед воспитательную работу и оформляют ее в виде справок.

В целом, на сегодня существует очень серьезная проблема, связанная с отсутствием общей Концепции организации воспитательной работы с осужденными без изоляции от общества.

В указанной Концепции должны быть определены основные направления организации воспитательной работы, ее цели и задачи. Должно быть ясно написано, в чем конкретно должна проявляться воспитательная роль сотрудников службы пробации. Возможно, необходимо будет и здесь дать определение «воспитательная работа». Однако, как нам представляется, данный термин необходимо скорректировать таким образом, чтобы в нем отражалась специфика проведения воспитательной работы именно с осужденными, состоящими на учете в уголовно-исполнительной системе службы пробации.

Также можно включить и дополнительный раздел «Воспитательное воздействие на осужденных, отбывающих уголовные наказания без изоляции от общества» и в уголовно-исполнительное законодательство. В содержании указанного раздела необходимо отразить определение воспитательного воздействия на осужденных, отбывающих наказания, не связанные с лишением свободы, указать его цели, задачи, формы, методы и уточнить содержание составляющих его элементов.

---

¹ Об утверждении Инструкции об организации воспитательной работы с осужденными в исправительных учреждениях Министерства юстиции Республики Казахстан: Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 21 октября 2004 года № 305. Утратил силу приказом Министра внутренних дел Республики Казахстан от 30 марта 2012 года № 184 // <http://adilet.zan.kz/rus>.

² Об утверждении Правил проведения воспитательной работы с осужденными к лишению свободы: Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 13 августа 2014 года № 508 // <http://adilet.zan.kz/rus>.

³ Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 234-IV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 20.01.2021 г.) // <https://online.zakon.kz/>.

⁴ О проекте Указа Президента Республики Казахстан "Об утверждении Комплексной стратегии социальной реабилитации граждан, освободившихся из мест лишения

свободы и находящихся на учете службы пробации, в Республике Казахстан на 2017-2019 годы": Постановление Правительства Республики Казахстан от 2 ноября 2016 года № 655 // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1600000655>.

⁵ Там же.

⁶ Закон Республики Казахстан от 30 декабря 2016 № 38-VI «О пробации» (с изменениями от 27.12.2019 г.) // <https://online.zakon.kz/>.

⁷ Там же.

⁸ Там же.

АННОТАЦИЯ

Авторы статьи рассматривают особенности проведения воспитательной работы с осужденными на основании Правил проведения воспитательной работы с осужденными к лишению свободы и других нормативных правовых актов, в том числе уголовно-исполнительном законодательстве и законе о пробации. Основной акцент делается на закон о пробации. При этом отмечено, что существует очень серьезная проблема, связанная с отсутствием общей Концепции организации воспитательной работы с осужденными без изоляции от общества.

ТҮЙІН

Мақала авторлары Бас бостандығынан айыруға сотталғандармен тәрбие жұмысын жүргізу ережелерін және басқа да нормативтік құқықтық актілерді, оның ішінде қылмыстық-атқару заңнамасы мен пробация туралы заң негізінде сотталғандармен тәрбие жұмысын жүргізу ерекшеліктерін қарастырады. Негізгі назар Пробация туралы заңға аударылады. Сонымен қатар, қоғамнан оқшауламай сотталғандармен тәрбие жұмысын ұйымдастырудың жалпы тұжырымдамасының болмауына байланысты өте маңызды проблема бар екендігі атап өтілді.

ANNOTATION

The authors of the article consider the features of conducting socially educational work with convicts on the basis of the Rules for conducting socially educational work with convicts to imprisonment and other regulatory legal acts, including criminal executive legislation and the law on probation. The main focus is on probation law. At the same time, it was noted that there is a very serious problem associated with the lack of a general Concept of organizing socially educational work with convicts without isolation from society.

Сулейманова Г. Ж. — главный научный сотрудник Центра научных и специальных исследований (г. Актобе), кандидат юридических наук

Кенжегалиев А. Н. — студент 3 курса дистанционного обучения кафедры «Права и общеобразовательных дисциплин» Баишев Университета

Козбаков М. А. — студент 3 курса дистанционного обучения кафедры «Права и общеобразовательных дисциплин» Баишев Университета

Сейітмұхан А. Ғ. — студент 3 курса дистанционного обучения кафедры «Права и общеобразовательных дисциплин» Баишев Университета

Сулейманова Г. Ж. — Ғылыми және арнайы зерттеулер орталығының бас ғылыми қызметкері (Ақтөбе қ.), заң ғылымдарының кандидаты

Кенжегалиев А. Н. — Баишев университетінің «Құқық және жалпы білім беру пәндері» кафедрасының Қашықтықтан оқытудың 3-курс студенті

Козбаков М. А. — Баишев университетінің «Құқық және жалпы білім беру пәндері» кафедрасының Қашықтықтан оқытудың 3-курс студенті

Сейітмұхан А. Ғ. — Баишев университетінің «Құқық және жалпы білім беру пәндері» кафедрасының Қашықтықтан оқытудың 3-курс студенті

Suleymanova G. Zh. — chief researcher of the Center for scientific and special research (Aktobe), candidate of legal sciences

Kenzhegaliev A. N. — 3rd year student of distance learning at the department of law and general education of Baishev University

Kozbakov M. A. — 3rd year student of distance learning at the department of law and general education of Baishev University

Seyitmukhan A. G. — 3rd year student of distance learning at the department of law and general education of Baishev University

УДК 343.848.2

**О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНОВ
ПО ИСПРАВЛЕНИЮ ОСУЖДЕННЫХ
СОТТАЛҒАНДАРДЫ ТҮЗЕУ ЖӨНІНДЕГІ
МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАРДЫҢ ҚЫЗМЕТІ ТУРАЛЫ
ON THE ACTIVITIES OF STATE BODIES
FOR THE REFORM CRIMINALS**

Ключевые слова: правоохранительные органы, осужденные, освобожденные, лишение свободы, наказание, исправление, probation, ресоциализация, социальная помощь.

Түйінді сөздер: құқық қорғау органдары, сотталғандар, босатылғандар, бас бостандығынан айыру, жазалау, түзеу, probation, қайта әлеуметтендіру, әлеуметтік көмек.

Keywords: law enforcement, convicted, released, imprisonment, punishment, correction, probation, resocialization, social assistance.

Учреждения и органы, исполняющие наказания, являются частью системы правоохранительных органов, решающих задачу борьбы с преступностью. Поскольку в ее решении заинтересовано все общество, то оно через государственные и общественные институты устанавливает постоянный контроль за деятельностью правоохранительных органов, в том числе за деятельностью учреждений и органов, исполняющих наказания.

Так, например, на основании Закона РК от 10 января 2011 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам исключения противоречий, пробелов, коллизий между нормами права различных законодательных актов и норм, способствующих совершению коррупционных правонарушений» местными исполнительными органами проводится социальная реабилитация лиц, освобожденных из мест лишения свободы¹.

А контроль за поведением осужденных, освобожденных из мест лишения свободы, и за осужденными, отбывающими наказание в виде ограничения свободы, осужденными условно, освобожденными условно-досрочно от отбывания наказания в виде лишения свободы, оказание им содействия в получении социально-правовой помощи (трудоустройство, получение образования и профессии, оказание медицинских услуг, юридической, психологической и иной социальной помощи) возложены на службу пробации согласно положениям Концепции правовой политики в 2012 году.

Поэтому 30 декабря 2016 года был издан Закон Республики Казахстан № 38-VI «О пробации». Он регулирует общественные отношения в сфере организации и функционирования пробации и устанавливает понятие, цель, задачи, принципы, виды и формы осуществления пробации, а также правовой статус лиц, в отношении которых применяется пробация, и субъектов, ее осуществляющих².

Также с введением в действие с 1 января 2015 года Уголовно-исполнительного кодекса предусмотрены нормы, регламентирующие процесс ресоциализации осужденных, освобождающихся из мест лишения свободы. Ведущая роль отводится совершенствованию и дальнейшему развитию комплексной реализации возможностей государственных органов, общественных объединений и граждан в оказании лицам, освобожденным из мест лишения свободы и находящимся на учете службы пробации, необходимого объема социально-правовых услуг. Особенно на повышении эффективности взаимодействия всех субъектов правоотношений.

Комплексная стратегия социальной реабилитации граждан, освобожденных из мест лишения свободы и находящихся на учете службы пробации, в Республике Казахстан на 2017-2019 годы (далее — Комплексная стратегия) ориентирована на устранение предпосылок социальной дезадаптации и депривации гражданина после освобождения из мест лишения свободы и в период нахождения на учете службы пробации.

Согласно проведенному реформированию и гуманизации уголовной политики ежегодно происходит снижение тюремного населения. Так, в 2019 г. в республике насчитывалось 29913 человек, в 2018 г. — 35351 человек, в 2017 г. — 36343. В

2016 г. численность лиц, содержащихся в учреждениях уголовно-исполнительной системы, составила 36241 человек, в 2015 году — 39945, 2014 году — 47939, 2013 году — 49821. Это более наглядно видно на представленной диаграмме 1.

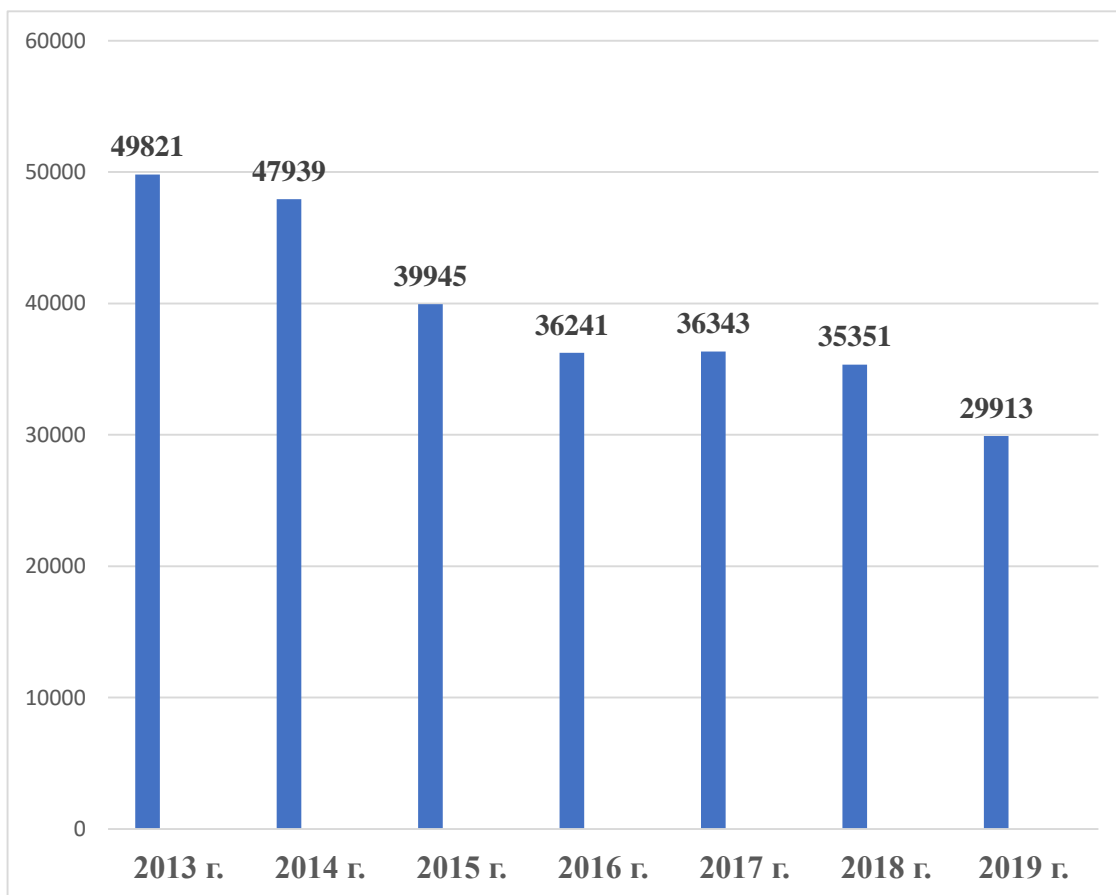

Диаграмма 1 — Динамика снижения лиц, содержащихся в учреждениях уголовно-исполнительной системы

Но как мы уже говорили и указали в ведении работы в 2017 г. количество лиц, находящихся на учете службы пробации, увеличилось и стало насчитывать около 51000 человек, в 2018 г. уже более 53000 и в 2019 г. уже более 55000. В 2016 г. их было 50447 граждан, в 2015 году — 47862, 2014 году — 39530, 2013 году — 34309 (диаграмма 2).

Если сопоставить эти две диаграммы, то получается, что проявляется гуманизация законодательства по снижению почти вдвое лиц к которым применяется наказание и которые содержатся в учреждениях уголовно-исполнительной системы. Однако на службе пробации в 1,5 раза идет увеличение количества находящихся у них на учете лиц.

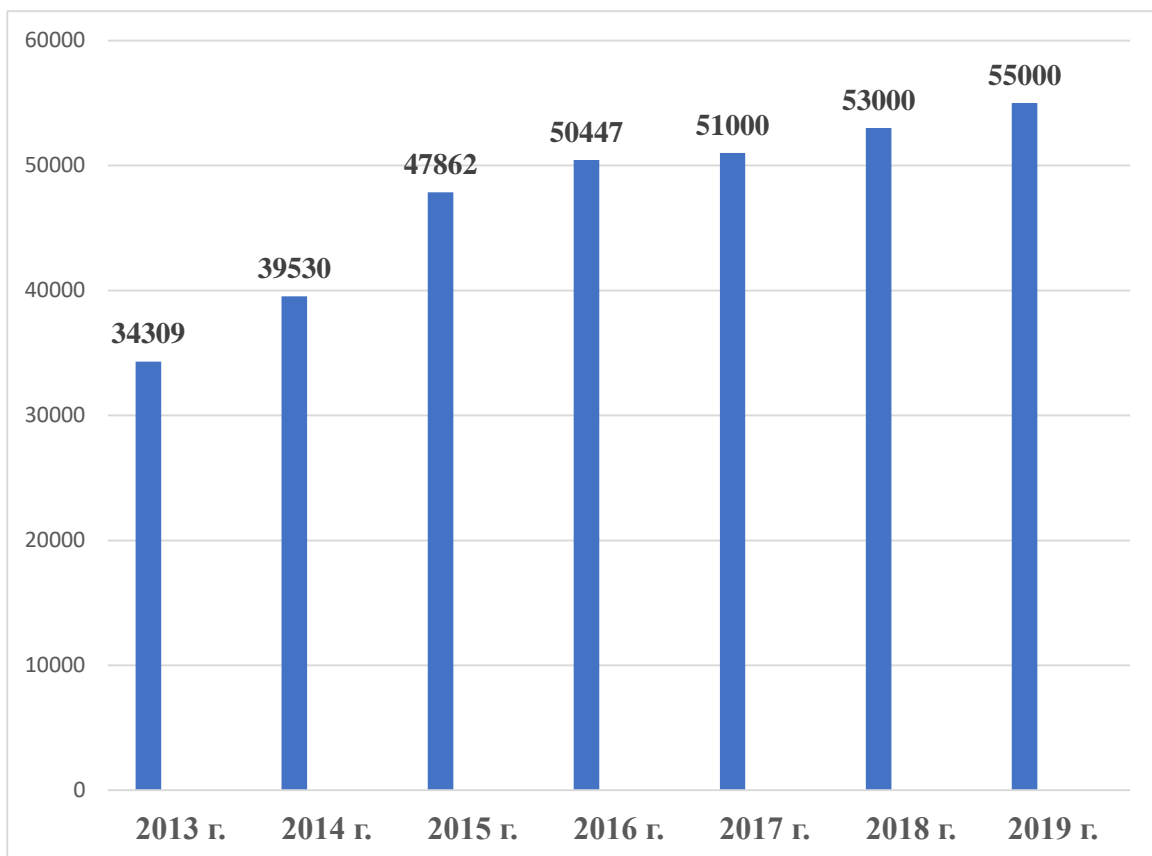

Диаграмма 2 — **Количество лиц, находящихся на учете службы пробации**

Но нельзя забывать и об осужденных, находящихся в учреждениях уголовно-исполнительной системы. Так как их насчитывается 66 исправительных учреждений, из них 49 исправительных колоний, 15 колоний-поселений, одна воспитательная колония для несовершеннолетних в Алматы, одна тюрьма в Аркалыке. Также работает 16 следственных изоляторов в каждой области по одному, кроме Туркестанской области.

Например, в г. Алматы работает только один следственный изолятор, колония-поселение и воспитательная колония для несовершеннолетних, и нет ни одного предприятия, занимающегося бизнесом в учреждениях уголовно-исполнительной системы (далее — УИС).

В нашей стране производством в учреждениях УИС занимаются два республиканских государственных предприятия — РГП «Еңбек» (19 филиалов) и «Еңбек Өскемен» (2 филиала) и относятся они к Комитету уголовно-исполнительной системы Министерства внутренних дел РК (КУИС МВД РК).

Также по республике в таких учреждениях работают 242 субъекта частного предпринимательства. Больше всего 64 в Восточно-Казахстанской области, в Жамбылской — 28 и в Карагандинской — 22 предприятия (см. таблица 1).

Развитие частного предпринимательства в учреждениях УИС

Регион	Количество учреждений уголовно-исполнительной системы					Количество предприятий
	Следственный изолятор	Исправительная колония	Колония-поселение	Воспитательная колония для несовершеннолетних	Тюрьма	
Актыобинская область	1	1	1			7
Акмолинская область	1	4	1			10
Алматинская область	1	4	1			13
Г. Нур-Султан	1	1	1			12
Атырауская область	1	2	-			9
Восточно-Казахстанская область	1	9	2			64
Жамбылская область	1	3	1			28
Западно-Казахстанская область	1	2	-			12
Карагандинская область	1	8	1			22
Кызылординская область	1	1	1			8

Костанайская область	1	3	1		1	10
Павлодарская область	1	3	1			9
Северо-Казахстанская область	1	3	1			10
Туркестанская область	-	1	-			10
Г. Шымкент	1	3	1			11
Мангистауская область	1	1	1			7
Г. Алматы	1	-	1	1		0
Итого	16	49	15	1	1	242

В рамках государственных программ «Производительность-2020», «Экспортер-2020», «Дорожная карта бизнеса 2020» в 2020 г. привлекались к сотрудничеству субъекты малого, среднего и крупного предпринимательства. Видами их деятельности в основном были производство строительных материалов, товаров народного потребления, швейных изделий, изготовление изделий из металла, разведение животноводства и многое другое.

Также на сайте Комитета УИС создан блог «Занятость в колониях» с разделами: проект занятости, история успехов заключенных, 100 дел для заключенных, виртуальная ярмарка-выставка товаров и услуг заключенных, 1000 бизнес-идей, список профессионалов по специальностям и др.

В социальной помощи нуждаются все лица, освободившиеся из мест лишения свободы, которым в первое время после освобождения необходимо адаптироваться к условиям жизни на свободе, нужны средства для проживания и поиска работы. Только в 2019 году было трудоустроено 11,3 тыс. осужденных, из них на предприятиях УИС — 4,4 тыс., на работах по хозяйственному обслуживанию учреждений — почти 3 тыс., на других оплачиваемых работах — 3,9 тыс. осужденных³.

Также в учреждениях УИС работает 57 общеобразовательных школ и 47 профессиональных колледжей, в которых ежегодно учится более 3500 человек. Особое внимание обращается на их профессиональное обучение. Так как многие не имеют ни профессии и ни специальности.

Например, в г. Актобе 3 декабря 2019 года по проекту «Бастау-Бизнес» обучалось шесть человек, состоящих на учете службы пробации района Алматы города Актобе. Они обучались в Казахско-Русском международном университете. Они прошли тестирование по курсам обучения и защитили свой бизнес-проект. Получив сертификаты, они смогут кредитоваться в приоритетном порядке на льготных условиях, чтобы открыть собственный бизнес. Региональная палата предпринимателей «Атамекен» взяла их под опеку⁴.

Также хотелось бы отметить, что в Актюбинской области находится четыре пенитенциарных учреждения (КА-168/1, КА-168/2, КА-168/3, КА-168/5) со 1958 осужденными. Но в плане построить еще одно учреждение по международным стандартам содержания приговоренных к отбыванию наказания в виде лишения свободы. В нем будут следственный изолятор для 500 подсудимых, с общим режимом для 750 осужденных, колония-поселение для 150 осужденных, арестный дом на 100 мест. В нем будут предусмотрены блок медицинского обслуживания, школа общеобразовательного и профессионального обучения, складские помещения, автопарк, спортивные и культурные объекты и др.

Отдельно хотелось бы сказать о том, что эффективным инструментом в исправлении осужденных является институт пробации. Как уже было отмечено выше, с 2012 г. в Казахстане работает служба пробации (2 модели пробации — условно-приговорная и постпенитенциарная) по контролю за осужденными и содействию в получении социально-правовой и иной помощи.

Динамика развития службы пробации показывает, что на протяжении 3-х лет выросло количество лиц, которым оказана социально-правовая помощь.

Например, в отношении осужденного, отбывающего наказание в виде лишения свободы, которому до отбытия срока наказания остался один год, ресоциализация осуществляется службой пробации совместно с администрацией учреждения уголовно-исполнительной (пенитенциарной) системы в форме оказания социально-правовой помощи в виде индивидуальной программы.

Индивидуальная программа оказания социально-правовой помощи содержит (ст. 16 Закона РК о пробации):

- 1) данные досудебного доклада (при его наличии), разработанного службой пробации на этапе досудебной пробации;
- 2) материалы, характеризующие поведение осужденного в период пребывания в учреждении уголовно-исполнительной (пенитенциарной) системы;
- 3) сведения о возмещении и (или) невозмещении исковых требований лицом, подготавливаемым к освобождению;
- 4) сведения о социальных связях осужденного, подготавливаемого к освобождению, состоянии его здоровья, уровне образования, трудовых навыках, осведомленности о правовых механизмах реализации прав и свобод, а также иные необходимые сведения для коррекции социального поведения и успешной социальной адаптации осужденного;
- 5) конкретные мероприятия, направленные на оказание социально-правовой помощи осужденному, подготавливаемому к освобождению;

б) планируемые мероприятия по оказанию социально-правовой помощи, трудовому и бытовому устройству осужденного после его освобождения⁵.

В общей сложности индивидуальная программа оказания социально-правовой помощи оформляется согласно Приложения № 1 к Правилам оказания социально-правовой помощи лицам, состоящим на учёте службы пробации⁶.

Также в целях улучшения порядка оказания социально-правовой помощи лицам, освободившимся из мест лишения свободы и состоящим на учете службы пробации, по стране внедрен принцип одного окна. Он уже работает в г.Нур-Султан, Актыобинской, Восточно-Казахстанской, Западно-Казахстанской, Карагандинской областях.

В г. Актобе 10 марта 2017 года был запущен пилотный проект «Дом пробации», в г.Караганде 26 апреля 2017 года «Кризисный центр», в г.Нур-Султан 4 июля 2017 г. открыто рабочее место сотрудника пробации в ЦОНе.

Проведенный нами анализ показывает, что созданные условия для ресоциализации осужденных имеют положительные тенденции как при исполнении наказаний в виде лишения свободы, так и при исполнении наказаний, не связанных с лишением свободы. В учреждениях республики отмечается снижение количества нарушений среди осужденных в расчете на 1000 человек.

В соответствии с Законом Республики Казахстан «О занятости населения» от 6 апреля 2016 года № 482-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.01.2021 г.) лица, освобожденные из мест лишения свободы и со стоящие на учете службы пробации, пользуются приоритетным правом трудоустройства на социальные рабочие места, прохождения профессионального обучения. Также местные исполнительные органы должны создать квоты мест для трудоустройства данных лиц⁷.

Это реализуется через участие в мероприятиях Программы «Дорожная карта занятости 2020-2021»⁸. В рамках Программы этим лицам в приоритетном порядке предоставляется государственная поддержка в виде профессионального обучения и дальнейшего трудоустройства, содействия развитию предпринимательства путем предоставления микрокредита на открытие или расширение собственного дела в сельской местности, а также организации добровольного переезда из населенных пунктов с низким экономическим потенциалом в центры экономического роста в рамках потребностей работодателя.

Для более эффективной работы по трудоустройству лиц, освобожденных из мест лишения свободы, территориальными органами УИС совместно с центрами занятости населения осуществляется обмен информацией об освобожденных лицах с указанием их возраста, даты освобождения, места жительства, образования и специальности.

А Приказом Министра здравоохранения и социального развития Республики Казахстан от 26 мая 2016 года № 412 утверждены Правила квотирования рабочих мест для трудоустройства граждан из числа молодежи, потерявших или оставших-

ся до наступления совершеннолетия без попечения родителей, являющихся выпускниками организаций образования, лиц, освобожденных из мест лишения свободы, лиц, состоящих на учете службы пробации⁹.

Граждане, освободившиеся из мест лишения свободы и находящиеся на учете службы пробации, Законом Республики Казахстан «О специальных социальных услугах» от 29 декабря 2008 г. могут признаваться лицами, находящимися в трудной жизненной ситуации, что предоставляет им право на получение комплекса специальных социальных услуг в области социальной защиты населения¹⁰.

В деятельность службы пробации также должна будет внедрена система предупреждения рисков (Risk-needs-responsibility (RNR), основанная на анализе оценки рисков рецидива преступлений и возможностей реабилитации освобожденного о сужденного, а также лица, находящегося на учете службы пробации, которая также входит в систему оценки исправления осужденного. Однако на сегодняшний день пока такая система еще не работает. Нами не было найдено ни одного материала или информации о данной системе.

Таким образом, анализ текущей ситуации показал, что государством созданы условия для дальнейшего совершенствования и внедрения механизмов социальной реабилитации граждан, освободившихся из мест лишения свободы и находящихся на учете службы пробации, путем качественного улучшения деятельности государственных органов, привлечения к этой деятельности неправительственных организаций, усиления института межведомственного взаимодействия и взаимодействия государства и общества.

---

¹ Закон Республики Казахстан от 10 января 2011 года № 383-IV «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам исключения противоречий, пробелов, коллизий между нормами права различных законодательных актов и норм, способствующих совершению коррупционных правонарушений» // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30915711.

² Закон Республики Казахстан от 30 декабря 2016 № 38-VI «О пробации» (с изменениями от 27.12.2019 г.) // <https://online.zakon.kz/document>.

³ <https://kursiv.kz/news/tendencii-i-issledovaniya/2019-08/kak-sdelat-biznes-na-ugolovnikakh-v-kazakhstan>.

⁴ <http://duisaktobe.kz/%>.

⁵ Закон Республики Казахстан от 30 декабря 2016 № 38-VI «О пробации» (с изменениями от 27.12.2019 г.) // <https://online.zakon.kz/document>.

⁶ Об утверждении Правил оказания социально-правовой помощи лицам, состоящим на учете службы пробации: Постановление Правительства Республики Казахстан от 23 октября 2014 года № 1131 // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P140000113>.

⁷ Закон Республики Казахстан от 6 апреля 2016 года № 482-V «О занятости населения» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.01.2021 г.) // <http://adilet.zan.kz/rus>.

⁸ Об утверждении Дорожной карты занятости на 2020 - 2021 годы: Распоряжение Премьер-Министра Республики Казахстан от 27 марта 2020 года № 55-р // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/R2000000055>.

-
- ⁹ Об утверждении Правил квотирования рабочих мест для трудоустройства граждан из числа молодежи, потерявших или оставшихся до наступления совершеннолетия без попечения родителей, являющихся выпускниками организаций образования, лиц, освобожденных из мест лишения свободы, лиц, состоящих на учете службы пробации: Приказ Министра здравоохранения и социального развития Республики Казахстан от 26 мая 2016 года № 412 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013898/>.
- ¹⁰ Закон Республики Казахстан от 29 декабря 2008 года № 114-IV «О специальных социальных услугах» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 13.05.2020 г.) // <http://adilet.zan.kz/rus>.

АННОТАЦИЯ

Учреждения и органы, исполняющие наказания, также как и служба пробации являются частью системы правоохранительных органов, решающих задачу борьбы с преступностью посредством предупреждения преступлений, а именно исправлением осужденных лиц. В этом направлении государством созданы условия для дальнейшего совершенствования и внедрения механизмов социальной реабилитации граждан, освободившихся из мест лишения свободы и находящихся на учете службы пробации. Это проводится путем качественного улучшения деятельности государственных органов, привлечения к этой деятельности неправительственных организаций, усиления института межведомственного взаимодействия и взаимодействия государства и общества.

ТҮЙІН

Жазаны орындайтын мекемелер мен органдар, сондай-ақ пробация қызметі қылмыстың алдын алу, атап айтқанда сотталған адамдарды түзеу арқылы қылмысқа қарсы күрес міндетін шешетін құқық қорғау органдары жүйесінің бір бөлігі болып табылады, осы бағытта мемлекет бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған және пробация қызметінде есепте тұрған азаматтарды элеуметтік оңалту тетіктерін одан әрі жетілдіру және енгізу үшін жағдай жасады. Бұл мемлекеттік органдардың қызметін сапалы жақсарту, осы қызметке үкіметтік емес ұйымдарды тарту, ведомствоаралық өзара іс-қимыл институтын және мемлекет пен қоғамның өзара іс-қимылын күшейту жолымен жүргізіледі.

ANNOTATION

Institutions and bodies executing punishment, as well as the probation service, are part of the system of law enforcement agencies that solve the problem of combating crime through the prevention of crimes, namely the correction of convicted persons. In this direction, the state has created conditions for further improvement and implementation of mechanisms for the social rehabilitation of citizens released from prison and registered with the probation service. This is carried out by qualitatively improving the activities of state bodies, involving non-governmental organizations in this activity, strengthening the institution of interdepartmental interaction and interaction between the state and society.

Сулейманова Г. Ж. — главный научный сотрудник Центра научных и специальных исследований (г. Актобе), кандидат юридических наук

Тлеуов Д. С. — заместитель акима Хромтауского района, студент 2 курса дистанционного обучения кафедры права и общеобразовательных дисциплин Баишев Университета

Сулейманова Г. Ж. — Ғылыми және арнайы зерттеулер орталығының бас ғылыми қызметкері (Ақтөбе қ.), заң ғылымдарының кандидаты

Тлеуов Д. С. — Хромтау ауданы әкімінің орынбасары, Баишев университетінің «Құқық және жалпы білім беру пәндері» кафедрасының Қашықтықтан оқытудың 2-курс студенті

Suleymanova G. Zh. — chief researcher of the Center for scientific and special research (Aktobe), candidate of legal sciences

Tleuov D. S. — deputy akim of Khromtau district, 2nd year student of distance learning of the department of law and general education of Baishev University

УДК 343/34.028.6

АНТИКОРРУПЦИОННАЯ ПОЛИТИКА И ОГРАНИЧЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ САЯСАТ ЖӘНЕ ШЕКТЕУЛЕР

ANTI-CORRUPTION POLICY AND RESTRICTIONS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Ключевые слова: *коррупция, антикоррупционная политика, борьба с коррупцией, противодействие, нормативно-правовые акты, мероприятия, государственная программа, стратегия, модернизация.*

Түйінді сөздер: *сыбайлас жемқорлық, сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес, қарсы іс-қимыл, нормативтік-құқықтық актілер, іс-шаралар, мемлекеттік бағдарлама, стратегия, жаңғырту.*

Keywords: *corruption, anti-corruption policy, combating corruption, counteraction, regulations, events, state program, strategy, modernization.*

Борьба с коррупцией — приоритетная задача современной государственной политики Республики Казахстан. Актуальность и значимость данной задачи на протяжении многих лет подтверждается наличием ряда нормативных правовых актов различного уровня, определяющих необходимость борьбы с коррупцией и методы противодействия ее распространению. В качестве примера приведем отдельные нормативные правовые акты по годам их принятия.

Проблемы борьбы с преступностью и коррупцией в нашей стране стали широко обсуждаться после Указа Президента Республики Казахстан «О мерах по усилению борьбы с организованными формами преступности и коррупцией» от 17

марта 1992 года, где отмечалось, что: «... преступность приобретает организованный характер, получают распространение международные связи преступных групп, происходит их сращивание с коррумпированными должностными лицами»¹.

Появление данного указа стало формальным признанием обострения проблемы коррумпированности государственного аппарата в условиях социального кризиса.

В дальнейшем был принят ряд Постановлений Правительства Республики Казахстан «О повышенной ответственности должностных лиц органов государственного управления за состояние дисциплины, общественного порядка и безопасности» от 4 декабря 1992 года, «Об усилении борьбы с преступностью» от 11 февраля 1994 года, «О дополнительных мерах по обеспечению законности и правопорядка» от 9 июня 1994 года.

В октябре 1997 года в Послании Первого Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева народу страны «Казахстан — 2030. Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев» в качестве одного из семи основных приоритетов нашего государства названа решительная и беспощадная борьба с коррупцией. Развивая сущность этого приоритета, Президент отмечал: «необходимо беспощадно бороться с коррупцией, невзирая на лица и должности»².

И как следствие сказанного, Указом № 3731 «О мерах по укреплению национальной безопасности, дальнейшему усилению борьбы с организованной преступностью и коррупцией» от 5 ноября 1997 года Президент республики Упразднил Государственный следственный комитет Республики Казахстан с передачей его полномочий по борьбе с организованной преступностью, связанной с коррупцией лиц, занимающих ответственные государственные должности, военнослужащих, сотрудников правоохранительных органов, специальных служб и судей, а также контрабандой и наркобизнесом, осуществляемыми преступными сообществами, — Комитету национальной безопасности³.

В обращении Первого Президента Казахстана Н. Назарбаева в 1998 году к гражданам республики говорилось: «Коррупция все глубже проникает в различные сферы нашей жизни, искажает экономическую политику и стратегию развития страны, ведет к прямому и косвенному хищению государственного бюджета и государственной собственности. А значит, оказывает все более серьезное и негативное влияние на социальную сферу, которая так нуждается сегодня в средствах. Коррупция сильно ослабляет и производственный сектор, где на многих предприятиях руководит нерадивый или вороватый менеджмент, который ухудшает инвестиционный климат и закрывает дорогу в страну добросовестным инвесторам. Более того, она несет и более глобальные угрозы, подрывая демократические устои общества, веру в закон, в справедливость. Она подрывает и нравственные ценности, которые, еще не успев принять форму цивилизованных, общечеловеческих, серьезно искажаются»⁴.

Поэтому 2 июля 1998 года был принят Закон «О борьбе с коррупцией». В нем были сформулированы основные положения борьбы с коррупцией, ключевым из

которых является допустимость ограничений в соответствии с Конституцией Республики Казахстан прав и свобод должностных лиц, уполномоченных на выполнение государственных функций, а также лиц, приравненных к ним.

Также 12 ноября 1998 года специальным Указом была создана Государственная комиссия по борьбе с коррупцией.

Дальнейшее совершенствование системы борьбы с коррупцией стал Указ «О мерах по совершенствованию системы борьбы с преступностью и коррупцией» от 20 апреля 2000 года. Указ был подписан по итогам состоявшегося 19 апреля 2000 года совещания по вопросам борьбы с преступностью и коррупцией с участием членов Правительства и акимов, руководителей центральных и территориальных правоохранительных органов, председателей областных судов.

Указом предусматривалось усиление роли и ответственности Администрации Президента, в том числе ее государственно-правового отдела, на который была возложена задача мониторинга, координации и контроля деятельности правоохранительных органов. Результатом выполнения этих задач стали выработка и внесение на рассмотрение руководству страны предложений по усилению борьбы с преступностью, требующих принципиальных решений на уровне главы государства.

Этим же Указом была упразднена Государственная комиссия по борьбе с коррупцией как выполнившая свою задачу организатора первоначального этапа борьбы с коррупцией.

В связи с упразднением Государственной комиссии по борьбе с коррупцией на Агентство по делам государственной службы и его территориальные органы были возложены полномочия по рассмотрению дисциплинарных дел (за исключением уголовных дел) государственных служащих, совершивших коррупционные правонарушения, наказуемые в дисциплинарном порядке.

В целях успешного осуществления борьбы с коррупцией Указом Президента Республики Казахстан 5 января 2001 года была утверждена Государственная программа борьбы с коррупцией на 2001-2005 годы, организационно-практические и правовые меры которой нацелены на реализацию Стратегии развития Казахстана до 2030 года, Стратегии национальной безопасности до 2005 года и исполнение требований Закона «О борьбе с коррупцией».

Программа разрабатывалась с учетом мероприятий, осуществляемых государственными органами в рамках других программ борьбы с различными проявлениями преступности. Она предусматривала мероприятия, направленные в первую очередь на дальнейшее повышение эффективности выявления и устранения условий, порождающих коррупцию прежде всего в экономической сфере. В качестве приоритетных целей в программе выделялось проведение эффективной единой государственной политики в области борьбы с коррупцией, снижение уровня коррупции, ее проявлений во всех сферах жизнедеятельности государства и личности, укрепление доверия общественности к государству и его институтам. Программа предусматривала обеспечение эффективной правовой базы борьбы с коррупцией, совершенствование государственной службы для сужения условий,

порождающих коррупцию, сокращение вмешательства государственных органов в экономику, обеспечение максимальной прозрачности механизмов государственной экономической политики, решительные меры по противодействию «теневой» экономике, усиление социального партнерства с институтами гражданского общества, международными организациями в борьбе с коррупцией. Предусматривалась также разработка региональных программ и ведомственных планов, являющихся механизмом реализации единой государственной политики в государственных органах и регионах.

Таким образом, данная программа стала политическим продолжением предыдущей и с ее реализацией борьба с коррупцией приобрела конкретный, реальный характер.

Также в это время были приняты Закон РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам усиления борьбы с организованной преступностью и коррупцией»⁵ и Нормативное постановление Верховного Суда РК «О практике рассмотрения судами уголовных дел о преступлениях, связанных с коррупцией»⁶.

Далее, 2 апреля 2002 года Указом Президента Республики Казахстан была создана комиссия при Президенте Республики Казахстан по вопросам борьбы с коррупцией и соблюдения служебной этики государственными служащими, Председателем которой был назначен Государственный секретарь Республики Казахстан Абдыкаримов О. А.

В рамках борьбы с коррупцией 20 июня 2003 года было заслушано на совместном заседании палат Парламента Республики Казахстан Послание Конституционного совета РК «О состоянии конституционной законности в Республике Казахстан», согласно которому «Президент отметил, что задача на ближайшие годы заключается в максимальном использовании ресурса действующей Конституции таким образом, чтобы это реально способствовало росту и де бюрократизации экономики, обеспечению прав граждан, согласия и стабильности в обществе, а также усилению борьбы с коррупцией»⁷. В результате 25 сентября 2003 года был принят Закон РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам борьбы с коррупцией»⁸, а уже 11 мая 2004 года в Закон РК «О борьбе с коррупцией» были внесены изменения и дополнения.

В целях повышения авторитета государственной власти и оказания со стороны населения доверия возникла необходимость установления конкретных норм нравственности, этики, демонстрации морального облика, а также поведения лиц, наделенных функциями представителей государственной власти. Именно поэтому Главой государства было поручено Правительству Республики Казахстан разработать и ввести в действие Кодекс чести государственного служащего, как свидетельство того, что необходимо не только бороться с коррупционными проявлениями, но и в первую очередь соответствовать статусу государственного служащего. Это требование Главы государства было выполнено. Указом Президента Республики Казахстан от 3 мая 2005 года вступил в законную силу «Кодекс чести

государственных служащих (Правила служебной этики государственных служащих)»).

А ранее 14 апреля 2005 года было утверждено Положение об Агентстве Республики Казахстан по борьбе с экономической и коррупционной преступностью (финансовой полиции)⁹.

23 декабря 2005 года Указом Президента Республики Казахстан Н. Назарбаевым была утверждена Государственная программа борьбы с коррупцией на 2006-2010 годы, целью которой является снижение уровня коррупции во всех сферах жизнедеятельности общества путем повышения эффективности координации деятельности государственных органов и институтов гражданского общества.

А 9 февраля 2006 года был разработан План мероприятий по реализации Государственной программы борьбы с коррупцией на 2006-2010 годы. В программе отмечено, что «... имеет место недостаточная эффективность в управлении человеческими ресурсами. Анализ судебной практики административных коррупционных правонарушений показывает, что основная масса виновных представлена государственными служащими низовых звеньев. Уровень их заработной платы и социальная незащищенность создают экономические предпосылки коррупции»¹⁰. Также в 2006 году был разработан проект Закона Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования борьбы с коррупцией»¹¹.

В феврале 2007 года Президент Казахстана Н. А. Назарбаев в выступлении на Совете безопасности РК заявил, что серьезного перелома в ситуации в борьбе с коррупцией так и не произошло, борьба ведется формально.

Поэтому в 2007 году был принят Закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования борьбы с коррупцией»¹².

В апреле 2008 года депутаты приняли Закон «О ратификации Концепции Организации Объединенных наций против коррупции». В 2009 году Президент подписал Указ «О дополнительных мерах по усилению борьбы с преступностью и коррупцией и дальнейшему совершенствованию правоохранительной деятельности в РК»¹³.

В 2010-2011 годах также была принята Отраслевая программа по противодействию коррупции в Республике Казахстан на 2011-2015 годы¹⁴.

В 2011 году было принято 15 законов, направленных на борьбу с коррупцией, среди них Закон РК «О государственном контроле и надзоре в Республике Казахстан», который направлен на создание единой правовой основы по осуществлению контрольно-надзорной деятельности государственных органов¹⁵.

Также был принят Закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных незаконным путем, и финансированию терроризма и обналичиванию денег»¹⁶.

В закон РК «О национальной безопасности» от 6 января 2012 года наряду с терроризмом и экстремизмом была добавлена коррупция.

21 декабря 2012 года также был принят закон «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам государственной службы» как часть административной реформы в стране.

И в этом же 2012 году была проведена внеочередная аттестация государственных служащих, а именно сотрудников правоохранительных органов. В результате более 1200 сотрудников органов внутренних дел были уволены, а также 136 сотрудников финансовой полиции и 439 сотрудников Агентства по борьбе с экономической и коррупционной преступностью не прошли аттестацию.

В январе 2013 года была презентована электронная антикоррупционная программа «Сараптама», которая была разработана в Молдове. Однако о переходе на электронное правительство говорилось еще ранее. И поэтому с 1 января 2010 года все государственные закупки были переведены в электронный формат.

Также 23 августа 2012 года было принято Постановление № 1077 «Об утверждении Правил поощрения лиц, сообщивших о факте коррупционного правонарушения или иным образом, оказывающим содействие в борьбе с коррупцией». Было выделено из бюджета 32 миллиона тенге.

В целях обеспечения поэтапной реализации Стратегии постановлением Правительства от 14 апреля 2015 года за № 234 был утвержден План мероприятий на 2015-2017 годы, который включал помимо 64 собственно антикоррупционных мероприятий также 65 мероприятий в области противодействия теневой экономике.

Во исполнении Стратегии (и Плана) всеми центральными государственными органами утверждены ведомственные планы, а местными исполнительными органами — региональные планы по реализации Стратегии. Также среди прочих был утвержден Межведомственный план профилактических мероприятий по предупреждению коррупции в судах и правоохранительных органах на 2016 год.

Принят ряд новых законодательных актов и внесены поправки в действующие законы (например, «О государственной службе», «Об общественных советах», «О доступе к информации», «О всеобщем декларировании», «О государственных закупках», «О государственном аудите и финансовом контроле», «Об информатизации», а также Предпринимательский кодекс). Реформирован Уголовный кодекс — к предмету взятки стали относиться не только имущественные, но и неимущественные блага и преимущества, в том числе в отношении третьих лиц.

Также 16 ноября 2015 года был принят Закон «О доступе к информации». Законом расширен перечень сведений, доступ к которым не подлежит ограничению.

Согласно новому Закону «О противодействии коррупции», вступившему в силу 1 января 2016 года, был расширен круг субъектов противодействия коррупции. К ним отнесены, помимо государственных органов, субъекты квазигосударственного сектора, общественные объединения, а также физические и юридические лица. Также в 2016 году была начата реализация проекта государственного социального заказа «Гражданский контроль» и был принят ряд поправок к Закону «Об общественных советах».

Казахстан провел несколько институциональных реорганизаций антикоррупционного органа. В ходе последней, в 2016 году было образовано Агентство по

делам государственной службы и противодействию коррупции, в рамках которого действует Национальное бюро по противодействию коррупции, мониторинга. В компетенцию Агентства, как и рекомендовалось, входят формирование и координация реализации антикоррупционной политики. Отсутствует прогресс в исполнении рекомендации в части обеспечения независимости специализированного антикоррупционного органа.

И уже Первый Национальный доклад о противодействии коррупции был опубликован в апреле 2017 года.

Однако, начало 2017 года в РК было отмечено арестами высокопоставленных чиновников (были задержаны или арестованы незадолго до этого уволенные замглавы администрации Президента республики, Министр экономики и руководитель Единого национального пенсионного фонда), а также был дан старт конституционной реформы. Цель последней, утвержденной в марте 2017 года (уже после мониторингового визита), усилить роль парламента в государственных делах, в том числе при формировании правительства и управлении экономикой. Состав правительства теперь формируется при участии парламента. При этом Премьер-Министр слагает полномочия не перед избранным президентом, как ранее, а перед вновь избранным Мажилисом (нижней палатой парламента). Лично президент может назначать только трех министров — иностранных дел, внутренних дел и обороны. Правительству же переданы полномочия по утверждению госпрограмм и системы финансирования и оплаты труда бюджетников. Президент лишился права отменять или приостанавливать действия актов правительства и Премьер-Министра. Тем самым всю полноту ответственности за свои акты теперь стало нести само правительство.

Также по инициативе Агентства 2 марта 2017 года в Астане стартовал проект «В будущее без взяток. Вместе!». В состав антикоррупционной мобильной группы вошли видные общественные деятели, депутаты маслихата, лидеры общественного мнения, актеры, спортсмены. Члены мобильной группы на специальном автобусе осуществляли прием граждан, трудовых коллективов в местах оказания государственных услуг (ЦОНЫ, налоговые и миграционные службы).

В феврале 2017 года была запущена в пилотном режиме программа «От двери к двери». Суть ее заключалась в том, что в общественных местах размещаются информационные памятки и плакаты, а также к уведомлениям об оплате за услуги коммунальных служб прикрепляются буклеты на антикоррупционную тематику. Такая практика внедрена по всей республики и по сей день.

28 февраля 2017 года стартовал организованный Агентством совместно с Альянсом блогеров Казахстана интернет-флэшмоб «Антивзятка», который нашел активную поддержку среди общественных деятелей, спортсменов, актеров. Каждый участник флэш-моба выставлял свое фото с написанными хэштегами «#АНТИВЗЯТКА, #ДЕТИПРОТИВВЗЯТОК, #ЯНЕБЕРУВЗЯТОК». Такие мероприятия проводятся и до сих пор.

Также 15 марта 2017 года был проведен Первый Конгресс гражданских инициатив по вопросам противодействия коррупции, определившего пять приоритетных направлений совместной работы и обсуждавший вопросы всеобщего неприятия коррупции.

Власти считают, что в результате, проводимой антикоррупционной политики значительно улучшился уровень грамотности населения в сфере антикоррупционного законодательства и программ по противодействию коррупции.

В 2017 году Верховным Судом был разработан проект Административного процессуального кодекса, который был опубликован на сайте Верховного Суда РК для публичного обсуждения.

Данный проект наконец был утвержден и принят 29 июня 2020 года как Административный процедурный кодекс.

31 мая 2018 года Постановлением Правительства Республики Казахстан № 309 был утвержден План мероприятий на 2018-2020 годы по реализации Антикоррупционной стратегии Республики Казахстан на 2015-2025 годы.

Однако самым значимым в 2018 году стало Послание Президента Республики Казахстан «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции» от 10 января. В результате было поставлено 10 основных задач:

1. Индустриализация должна стать флагманом внедрения новых технологий.
2. Дальнейшее развитие ресурсного потенциала.
3. «Умные технологии» — шанс для рывка в развитии агропромышленного комплекса.
4. Повышение эффективности транспортно-логистической инфраструктуры.
5. Внедрение современных технологий в строительстве и коммунальном секторе.
6. «Перезагрузка» финансового сектора.
7. Человеческий капитал – основа модернизации.
8. Эффективное государственное управление.
9. Борьба с коррупцией и верховенство закона.
10. «Умные города» для «умной нации»¹⁷.

29 декабря 2018 года было принято Постановление Правительства Республики Казахстан № 921 «Об утверждении Плана мероприятий по противодействию теневой экономике на 2019-2021 годы и внесении изменений в постановление Правительства Республики Казахстан от 31 мая 2018 года № 309 «Об утверждении Плана мероприятий на 2018-2020 годы по реализации Антикоррупционной стратегии Республики Казахстан на 2015-2025 годы и противодействию теневой экономике»».

Все изменения в антикоррупционной политике государства сводятся в реализации антикоррупционной стратегии Республики на 2015-2025 годы, которая утверждена Указом Президента Республики Казахстан от 26 декабря 2014 года № 986¹⁸.

За последние три года, в соответствии с Антикоррупционной стратегией 2015-2025 годы, Казахстан провел серьезную работу по модернизации и повышению

доверия к судебной системе. Среди прочего, принята новая редакция законов «О судебной системе и статусе судей РК», «О высшем судебном совете РК», новый Кодекс судейской этики, утверждено Положение о судебном жюри в новой редакции, введены нормы об оценке профессиональной деятельности судьи, пересмотрены основания и процедуры привлечения судей к дисциплинарной ответственности. Академия Правосудия стала подчиняться Верховному Суду и теперь является высшим учебным заведением с особым статусом, предоставляющим право самостоятельно определять содержание и организацию научной и образовательной деятельности. Предпринимаются меры по упрощению судопроизводства, повышению его оперативности, автоматизации деятельности судов с тем, чтобы повысить доступ к правосудию и прозрачность судебной системы. Несмотря на то, что в РК достигнут определенный прогресс в сферах, охватываемых рекомендацией, отдельные ее части остаются выполненными частично или невыполненными. В этом плане, а также для прозрачности и открытости введено Единое окно для доступа к электронным сервисам судебных органов Республики Казахстан (мобильное приложение «Судебный кабинет»).

Также утвержден приказом Министра образования и науки Республики Казахстан от 4 мая 2020 года за № 174 Антикоррупционный стандарт по обеспечению открытости и прозрачности в организациях высшего и (или) послевузовского образования.

Таким образом можно и дальше перечислять всю ту огромную деятельность, которую проводит Правительство Казахстана под руководством нашего Президента. Особо хотелось бы отметить Послание Президента РК народу Казахстана К.-Ж.Токаева «Казахстан в новой реальности: время действий» от 1 сентября 2020 года¹⁹.

Поэтому анализ приведенных выше документов позволяет констатировать, что принятие означенных нормативных правовых актов направлено на:

- дальнейшее укрепление социальной и политической стабильности в стране;
- оптимизацию разрешительных и административных полномочий органов государственного управления;
- рост доверия гражданского общества к государственной власти;
- повышение уровня защищенности граждан от коррупции;
- обязательное оперативное реагирование органов власти и должностных лиц на информацию о фактах коррупции;
- дальнейшее развитие антикоррупционного мировоззрения в обществе и активизацию антикоррупционной деятельности;
- формирование отечественного антикоррупционного законодательства в соответствии с международными стандартами.

Отдельно хотелось бы отметить, что согласно исследованиям международных организаций, на основе которых рассчитывается Индекс восприятия коррупции (ИВК) по Казахстану, в 2019 году Казахстан занял 113 место. В 2018 году — 124 место, в 2017 году — 122 место, в 2016 году — 131 место.

Благодаря комплексным антикоррупционным мерам Казахстан впервые набрал 34 балла в индексе восприятия коррупции и повысил позицию в рейтинге на 11 пунктов (с 124 на 113).

В рамках ежегодного исследования Всемирного банка «Индикаторы государственного управления» (Worldwide Governance Indicators), оценивающего 214 стран, Казахстан достиг значительного прогресса по индикатору «Контроль коррупции».

С момента начала замеров (индекса контроля коррупции) ИКК в 1996 году значительное повышение и лучший результат за все время нахождения Казахстана в данном рейтинге достигнут лишь в 2019 году.

Процентильный ранг составил 36,06%, что почти вдвое лучше предыдущего показателя.

Казахстан поднялся в мировом рейтинге конкурентоспособности IMD (World Competitiveness Ranking) на 4 позиции и занял 34 место среди 63 стран.

Во многом это стало возможным благодаря значительному улучшению позиции страны по индикатору «Взяточничество и коррупция» — 29 место и плюс 10 позиций вверх по сравнению с 2018 годом (4,28 баллов из 10 в сравнении с 3,43 в 2018 году).

---

¹ Указ Президента Республики Казахстан «О мерах по усилению борьбы с организованными формами преступности и коррупцией» от 17 марта 1992 г. // <https://online.zakon.kz>.

² Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев: Послание Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева народу Казахстана октября 1997 года // https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/.

³ О мерах по укреплению национальной безопасности, дальнейшему усилению борьбы с организованной преступностью и коррупцией: Указ Президента Республики Казахстан от 5 ноября 1997 г. № 3731 // <http://adilet.libgateway.psu.kz/rus>.

⁴ Обращение Президента Казахстана Н. Назарбаева к гражданам республики 14 июля 1998 года // <https://www.akorda.kz/ru>.

⁵ Закон РК № 163-III «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты РК по вопросам усиления борьбы с организованной преступностью и коррупцией» от 16 марта 2001 года // <https://online.zakon.kz>.

⁶ Нормативное постановление Верховного суда РК № 18 «О практике рассмотрения судами уголовных дел о преступлениях, связанных с коррупцией» от 13 декабря 2001 года // <https://online.zakon.kz>.

⁷ Послание Конституционного Совета РК «О состоянии конституционной законности в РК» (заслушано на совместном заседании палат Парламента Республики Казахстан 20 июня 2003 года) // <https://online.zakon.kz>.

⁸ Закон РК № 484-III «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты РК по вопросам борьбы с коррупцией» от 25 сентября 2003 года // <https://online.zakon.kz>.

⁹ Указ Президента РК № 1557 «Вопросы агентства РК по борьбе с экономической и коррупционной преступностью (финансовой полиции)» от 14 апреля 2005 года // <https://online.zakon.kz>.

-
- ¹⁰ Постановление Правительства Республики Казахстан № 96 «О плане мероприятий по реализации государственной программы борьбы с коррупцией на 2006-2010 годы» от 9 февраля 2006 г. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 27 июня 2006 г.) // <https://online.zakon.kz>.
- ¹¹ Постановление Правительства РК № 930 О проекте Закона РК «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты РК по вопросам совершенствования борьбы с коррупцией» от 28 сентября 2006 г. // <https://online.zakon.kz>.
- ¹² Закон Республики Казахстан от 21 июля 2007 года № 308-III «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам совершенствования борьбы с коррупцией» // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30114681.
- ¹³ О дополнительных мерах по усилению борьбы с преступностью и коррупцией и дальнейшему совершенствованию правоохранительной деятельности в Республике Казахстан: Указ Президента Республики Казахстан от 22 апреля 2009 года № 793 // https://adilet.zan.kz/rus/docs/U090000793/_links.
- ¹⁴ Об утверждении отраслевой Программы по противодействию коррупции в Республике Казахстан на 2011-2015 годы: Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 марта 2011 года № 308. Утратило силу постановлением Правительства Республики Казахстан от 14 апреля 2015 года № 234 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1100000308>.
- ¹⁵ Закон Республики Казахстан от 6 января 2011 года № 377-IV «О государственном контроле и надзоре в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.12.2015 г.) (утратил силу) // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30914758.
- ¹⁶ О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных незаконным путем, и финансированию терроризма и обналичивания денег: Закон Республики Казахстан от 21 июня 2012 года № 19-V // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000019>.
- ¹⁷ Послание Президента Республики Казахстан «Новые возможности развития в условиях четвертой промышленной революции» от 10 января 2018 года // https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-n-nazarbaeva-narodu-kazahstana-10-yanvary-2018-g.
- ¹⁸ Указ Президента Республики Казахстан от 26 декабря 2014 года № 986 «Об Антикоррупционной стратегии Республики Казахстан на 2015-2025 годы» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 27.05.2020 г.) // Казахстанская правда. 2014. 30 декабря. № 254 (27875).
- ¹⁹ Послание народу Казахстана «Казахстан в новой реальности: время действий» от 1 сентября 2020 года // https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/.

АННОТАЦИЯ

Борьба с коррупцией — приоритетная задача современной государственной политики Республики Казахстан. Актуальность и значимость данной задачи на протяжении многих лет подтверждается наличием ряда нормативных правовых актов различного уровня, определяющих необходимость борьбы с коррупцией и методы противодействия ее распространению. В связи с этим авторами приведены отдельные нормативные правовые акты по годам их принятия, начиная с 1992 года и заканчивая 2020 годом.

ТҮЙІН

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес — Қазақстан Республикасының қазіргі мемлекеттік саясатының басым міндеті. Осы міндеттің өзектілігі мен маңыздылығы көптеген жылдар бойы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің қажеттілігін және оның таралуына қарсы іс-қимыл әдістерін айқындайтын әртүрлі деңгейдегі бірқатар нормативтік құқықтық актілердің болуымен расталады. Осыған байланысты авторлар қабылданған жылдары бойынша 1992 жылдан бастап 2020 жылға дейінгі жеке нормативтік-құқықтық актілерді ұсынды.

ANNOTATION

The fight against corruption is a priority task of the modern state policy of the Republic of Kazakhstan. The relevance and significance of this task for many years is confirmed by the presence of a number of regulatory legal acts of various levels that determine the need to combat corruption and methods of countering its spread. In this regard, the authors provide individual normative legal acts by year of their adoption, from 1992 to 2020.

Усенко М. С. — преподаватель кафедры правовых дисциплин Западно-Казахстанского университета имени М. Утемисова, магистр бизнеса и управления

Усенко М. С. — М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университетінің «Құқықтық пәндер» кафедрасының оқытушысы, бизнес және басқару магистрі

Usenko M. S. — lecturer of the department of legal disciplines of the West Kazakhstan University named after M. Utemisov, master of business and management

УДК 347.6

ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СУРРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА СУРРОГАТ АНА БОЛУДЫ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

FEATURES OF LEGAL REGULATION OF SURROGACY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Ключевые слова: суррогатное материнство, репродуктивные методы, субъекты, договор суррогатного материнства, бесплодие.

Түйінді сөздер: суррогат ана болу, репродуктивті әдістер, субъектілер, суррогат ана болу шарты, бедеулік.

Keywords: surrogacy; fertility methods; subjects; surrogacy contract; sterility.

В современном Казахстане все большее количество потенциальных родителей сталкивается с проблемой бесплодия. В 2020 году в очереди на экстракорпоральное оплодотворение стояли около 5000 пар. При этом на 7 тыс. новых ежегодных квот будет выделяться из бюджета порядка 7 млрд тенге (\$16 млн), одна процедура обходится казне примерно в 850 тысяч тенге¹. По данным статистики каждая шестая пара в Казахстане не может иметь детей. В настоящий момент в Казахстане действует порядка 25 клиник, предоставляющих услуги ЭКО, достаточно этого или нет покажет время. Но уже сейчас можно сказать, что с каждым годом проблема бесплодия в Казахстанских семьях растет, этому способствуют различные дисфункции организма, препятствующие рождению детей естественным путем. Поэтому решением данной проблемы становится суррогатное материнство².

В Казахстане первую программу суррогатного материнства провели еще в 1999 году, это стало возможным благодаря Закону «О браке и семье», принятом в РК в 1998 году. Также в 2004 году вышел Закон «О репродуктивных правах граждан и гарантиях их осуществления». В 2009 году был принят Кодекс «О здоровье народа и системе здравоохранения». В этих документах была заложена правовая основа суррогатного материнства.

На данное время основным источником, регулирующим правоотношения между участниками ВРТ, является Кодекс Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье». При этом основные положения, которые непосредственно касаются ВРТ, описаны в приложении к приказу Министра здравоохранения «Об утверждении правил и условий проведения вспомогательных репродуктивных методов и технологий». Согласно данному приказу, суррогатное материнство — вынашивание и рождение ребенка (детей), включая случаи преждевременных родов, по договору между суррогатной матерью и супругами с выплатой вознаграждения³. Требования к суррогатной матери устанавливаются в ст. 56 кодекса «О браке (супружестве) и семье». Во-первых, это возраст от 20 до 35 лет, во-вторых, удовлетворительное физическое, психическое и репродуктивное здоровье, подтвержденное заключением медицинской организации, в-третьих, женщина должна иметь собственного здорового ребенка. При наличии законного супруга необходимо предоставить письменное, нотариально удостоверенное согласие супруга⁴.

Нормы, рассматривающие правоотношения по поводу суррогатного материнства, изложены в подпунктах 33-35 статьи 1 Кодекса РК «О браке (супружестве) и семье», а более детально в главе 9 данного Кодекса. В данной главе регламентируются: предмет и содержание договора суррогатного материнства, требования, которые предъявляются к суррогатной матери, права и обязанности

сторон, применение вспомогательных репродуктивных методов и технологий, правовые последствия договора суррогатного материнства или применения вспомогательных репродуктивных методов и технологий. Из этого можно сделать вывод, что правовая регламентация суррогатного материнства достаточно подробно описана, но тем не менее на практике до сих пор возникают неоднозначные вопросы и ситуации, связанные с вспомогательными репродуктивными методами и технологиями.

Основным вопросом в казахстанском законодательстве остается вопрос о субъектах договора суррогатного материнства⁵. Как указано подпунктах главы 1 Кодекса «О браке (супружестве) и семье»: суррогатная мать — женщина, вынашивающая плод после применения вспомогательных репродуктивных методов и технологий и рожаящая ребенка (детей) для заказчиков согласно договору суррогатного материнства, суррогатное материнство — вынашивание и рождение ребенка (детей), включая случаи преждевременных родов, по договору между суррогатной матерью и супругами с выплатой вознаграждения; договор суррогатного материнства — нотариально удостоверенное письменное соглашение между лицами, состоящими в браке (супружестве) и желающими иметь ребенка, и женщиной, давшей свое согласие на вынашивание и рождение ребенка путем применения вспомогательных репродуктивных методов и технологий; В данном случае законодатель прямо указывает, что договор заключается между двумя сторонами, с одной стороны суррогатная мать, с другой стороны лица, состоящие в браке (супружестве). Также в Кодексе «О браке (супружестве) и семье» супруги могут именоваться заказчиками. Здесь возникает определенный вопрос, равнозначны ли понятия супруги, лица, состоящие в браке и желающие иметь ребенка, и заказчики или нет. Могут ли быть заказчиками лица, не состоящие в браке? И может ли быть заказчиком только одно лицо, будущая мать и будущий отец? Тем не менее в Кодексе Республики Казахстан от 7 июля 2020 года № 360-VI «О здоровье народа и системе здравоохранения» пунктах 2, 3 статьи 146 «Вспомогательные репродуктивные методы и технологии» говорится, что: имеют право на вспомогательные репродуктивные технологи, как женщина и мужчина, состоящие в браке, так и не состоящие в браке, т.е. в данном случае можно наблюдать некоторое разногласие с Кодексом «О браке (супружестве) и семье»⁶.

В связи с тем, что за последние пять лет в Казахстане было заключено 733 606 браков и 268 504 развода. При этом количество разводов с каждым годом увеличивается, если в 2018 году количество браков составило 137,8 тысячи — на 2,8% меньше, чем в 2017 году, то за 2018 год было зарегистрировано 54,8 тысяч разводов — на 0,3% больше, чем в 2017⁷. Также следует отметить, что согласно «Демографическому отчету — 2017» ООН, Республика Казахстан вошла в ТОП 10 стран по количеству разводов. Как указывалось выше, одной из причин развода становится невозможность иметь детей в паре или существующие проблемы со здоровьем, но нельзя не отметить, что постепенно в Казахстане меняется и сам институт брака. Туда можно отнести повышение возраста вступления в брак, как мужчин, так и женщин. Поэтому в данный момент необходимо пересмотреть

субъектный состав договора суррогатного материнства, рассмотреть определение понятия заказчиков и введения новых субъектов договора, как отца, так и матери без наличия супружеских обязательств. Поэтому в свете вышеизложенного считаем, что в казахстанское законодательство необходимо ввести новый термин «эвентуальное родительство».

Термин эвентуальный рассматривается в словаре русского языка под редакцией А. П. Евгеньевой, как: «возможный при соответствующих условиях, обстоятельствах», что наиболее полно отображает суть процесса суррогатного материнства⁸.

Таким образом возможно уравнивать права, как супругов, находящихся в законном браке, так и женщин, и мужчин, не состоящих в браке, и убрать все разногласия, имеющиеся в современном казахстанском брачно-семейном законодательстве.

---

¹ Почему бездетность стала госпроблемой в Казахстане // <https://inbusiness.kz/ru/news/pochemu-bezdetnost-stala-gosproblemoj-v-kazahstane>.

² Суррогатное материнство в Казахстане // https://egov.kz/cms/ru/articles/health_care/2F12207surrogatemothe.

³ Об утверждении правил и условий проведения вспомогательных репродуктивных методов и технологий Приказ Министра здравоохранения Республики Казахстан от 15 декабря 2020 года № ҚР ДСМ-272/2020. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 20 декабря 2020 года № 21816 // Информационно-правовая система нормативных актов «Әділет».

⁴ Кодекс Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года № 518-IV «О браке (супружестве) и семье» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.01.2021г.) // Правовая информационная система «Параграф».

⁵ *Мухомеджанов Э., Нугманов С.* Правовой взгляд на вопросы, связанные с суррогатным материнством // ЮРИСТ. — 2013. — № 3.

⁶ Кодекс Республики Казахстан от 7 июля 2020 года № 360-VI «О здоровье народа и системе здравоохранения» (с изменениями по состоянию на 08.01.2021 г.) // Правовая информационная система «Параграф».

⁷ Разводы в Казахстане: причины, тенденции и выплата алиментов // [strategy2050.kz:https://strategy2050.kz/ru/news/razvody-v-kazakhstan-prichiny-tendentsii-i-vyplata-alimentov/-](https://strategy2050.kz/ru/news/razvody-v-kazakhstan-prichiny-tendentsii-i-vyplata-alimentov/).

⁸ Словарь русского языка: В 4-х т. / Под ред. А. П. Евгеньевой. 4-е изд., стер. — М.: Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются правоотношения по поводу суррогатного материнства в Республике Казахстан, а также правовое регулирование суррогатного материнства, вопросы и проблемы, возникающие при заключении договоров суррогатного материнства.

ТҮЙІН

Мақалада Қазақстан Республикасындағы суррогат ана болу жөніндегі құқықтық қатынастар, сонымен қатар суррогат ана болуды құқықтық реттеу, суррогат ана болу шарттарын жасасу кезінде туындайтын мәселелер мен қиыншылықтар қарастырылады.

ANNOTATION

The article discusses the legal relations regarding surrogacy in the Republic of Kazakhstan, as well as the legal regulation of surrogate motherhood, issues and problems that arise when concluding surrogacy contracts.

СОДЕРЖАНИЕ— МАЗМҰНЫ — CONTENT

Алтысов Н. С.

Актуальные вопросы защиты трудовых прав граждан	
Азаматтардың еңбек құқықтарын қорғаудың өзекті мәселелері	
Topical issues of protecting the labor rights of citizens	3

Жармаганбетова К. Т.

Кісі өлтірудің қылмыстық-құқықтық сипаттамасы	
Уголовно-правовая характеристика убийства	
Criminal and legal characteristics of murder	10

Қуставлетов Х. М.

Правовой нигилизм: некоторые вопросы преодоления	
Құқықтық нигилизм: жеңудің кейбір мәселелері	
Legal nihilism: some overcoming issues	19

Мартын В. В., Мусаева А. Ю., Манарбеков А. М.

Анализ состояния преступности в отношении несовершеннолетних	
Кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыстың жай-күйін талдау	
Analysis of the state of crime in relation to minors	23

Мухидинова Г. Н.

Международное гуманитарное право в случаях терроризма	
Терроризм жағдайындағы халықаралық гуманитарлық құқық	
International humanitarian law in cases of terrorism	32

Отеуова А. К.

Қорғаншылық және қамқоршылық институтының даму перспективалары	
Перспективы развития института опеки и попечительства	
Prospects for the development of the institute of custody and guardianship	39

Сагиева Г. К., Танатканова Г. Н.

Медиация құқықтық дауларды шешу тәсілі ретінде	
Медиация как способ разрешения правовых споров	
Mediation as a way to resolve legal disputes	47

Сулейманова Г. Ж., Есентаев Д. Б., Есимов Т. Ж., Каирмуханбетов М. С.

Особенности воспитательной работы в учреждениях уголовно-исполнительной системы	
Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелеріндегі тәрбие жұмысының ерекшеліктері	
Features of socially educational work in institutions of the penal system	54

Сулейманова Г. Ж., Кенжеғалиев А. Н., Козбаков М. А., Сейітмұхан А. Ғ.
О деятельности государственных органов по исправлению осужденных
Сотталғандарды түзеу жөніндегі мемлекеттік органдардың қызметі туралы
On the activities of state bodies for the reform criminals 61

Сулейманова Г. Ж., Тлеуов Д. С.
Антикоррупционная политика и ограничения в Республике Казахстан
Қазақстан Республикасындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат және шектеулер
Anti-corruption policy and restrictions in the Republic of Kazakhstan 71

Усенко М. С.
Особенности правового регулирования суррогатного материнства в Республике Казахстан
Қазақстан Республикасында суррогат ана болуды құқықтық реттеудің ерекшеліктері
Features of legal regulation of surrogacy in the Republic of Kazakhstan.....82

Требования к материалам:

Текст статьи должен быть набран в редакторе WORD, шрифтом «Times New Roman», размер шрифта – 14, интервал – 1,5. Отступы: верхний, нижний, правый и левый – 20 мм.

Материал размещается в следующем порядке: на первой строке – полная информация об авторах (фамилия, имя, отчество, научная степень, звание, должность, учреждение, город, адрес, телефон, факс, E-mail), через строчку – название статьи (заглавными буквами), на следующей – сам текст. Литература в конце основного текста с отступом в одну строку и оформляется в виде концевых сносок.

Сноски оформляются в соответствии с Межгосударственным стандартом ГОСТ 7.5 -98 и ГОСТ Р ИСО 12615-2013.

Статья, написанная на государственном (казахском), русском, английском или на других языках, должна содержать название, аннотацию, ключевые слова на государственном, русском и английском языках. Для зарубежных авторов название, ключевые слова и аннотация предоставляются на двух языках (русском и английском).

Объем материала не менее 5 страниц и не более 10 страниц (включая рисунки, таблицы, диаграммы и т.д.). Право включения статей в журнал и редактирование редакционная коллегия оставляет за собой. Материалы, оформленные не по требованиям, не публикуются и не возвращаются авторам. За достоверность опубликованных материалов редакция ответственности не несет.

Мақалаға қойылатын талаптар:

Мақала мәтіні WORD редакторында терілуі тиіс, «Times New Roman» қарпінде, өлшемі – 14, жол аралығы – 1,5. Жиік сызықтары жоғарғы, төменгі, оң және сол жақтары – 20 мм.

Материалдар келесі тәртіппен орналастырылады: бірінші жолда — автор туралы толық ақпарат (тегі, аты-жөні, ғылыми дәрежесі, атағы, лауазымы, қай оқу орны, қаласы, мекенжайы, телефон, факс, e-mail), екінші жолдың орта тұсында мақала атауы (бас әріптермен), бір жолдан кейін мәтіннің өзі көрсетіледі. Пайдаланылған әдебиеттер тізімі негізгі мәтіннің соңында бір жоларалық шегіністен кейін сілтемелермен ресімделеді.

Сілтемелер мемлекетаралық стандартқа сәйкес ГОСТ 7.5 -98 и ГОСТ РБК 12615-2013 ресімделеді.

Мемлекеттік (қазақ), орыс, ағылшын тілдерінде жазылған мақалада мақаланың атауы, түйіні, түйінді сөздері мемлекеттік, орыс және ағылшын тілдерінде қамтылуы тиіс. Шетел авторлары үшін мақала атауы мен түйінді сөздер екі тілде (орысша және ағылшынша) ұсынылады.

Материалдар (суреттерді, кестелерді, диаграммаларды және т.б алып қосқанда) кем дегенде 5-10 бет көлемінде болуы тиіс. Мақаланы журналға шығару және оны өңдеу құқығы редакциялық алқаға ұсынылады. Ресімделген материалдар талаптарға сәйкес келмеген жағдайда басылымға жіберілмейді және авторларға қайтарылмайды. Жариялымға шыққан материалдардың фактілері үшін редакция жауап бермейді.

Requirements for materials:

The text of the article should be typed in the editor WORD, the font “Times New Roman”, the font size – 14, the interval – 1.5. Indents: upper, lower, right and left -20 mm.

The material is placed in the following order: on the first line – full information about the authors (last name, first name, patronymic, scientific degree, rank, post, institution, city, address, telephone, fax, E-mail), through the line – title of the article (In capital letters), on the next – the text itself. The literature at the end of the main text is indented in one line and is formatted as endnotes.

Footnotes are drawn up in accordance with the Interstate Standard GOST 7.5 -98 and GOST R ISO 12615-2013.

An article written in the state (Kazakh), Russian, English or other languages should contain the title, abstract, key words in the state, Russian and English languages. For foreign authors, the title, keywords and annotation are provided in two languages (Russian and English).

The volume of the material is not less than 5 pages and not more than 10 pages (including figures, tables, diagrams, etc.). The editorial board reserves the right to include articles in the journal and edit it. Materials that are not made according to the requirements are not published and returned to the authors. For the reliability of published materials, the editorial team does not bear responsibility.

МИР ЗАКОНА
Юридический научно-практический журнал
№ 3-4 (227-228) 2021

МИР ЗАКОНА
Заңгерлік ғылыми-тәжірибелік журнал
№ 3-4 (227-228) 2021

THE WORLD OF THE LAW
Juridical scientific and practical journal
№ 3-4 (227-228) 2021

Директор и учредитель	А. П. Скворцов
Ответственный секретарь, компьютерный набор и верстка	Г. А. Байкунакова
Корректоры:	А. А. Аманбаева А. Н. Сулейменова

Журнал зарегистрирован
Министерством информации и общественного согласия РК
Регистрационное свидетельство
№ 544ж от 13 января 1999 года.

Ответственность за достоверность фактов и сведений,
содержащихся в публикациях, несут авторы.

Сдано в набор 01.03.2021 г. Подписано в печать 30.04.2021 г.
Формат 60x84 1/8. Объем 11,5 усл. п. л.
Тираж 99 экз.

ТОО «Центр деловой книги «Глобус»
г. Алматы, ул. Нурмакова, 26/195 оф. 56,
г. Актобе, п. Заречный-2, 74 «б»